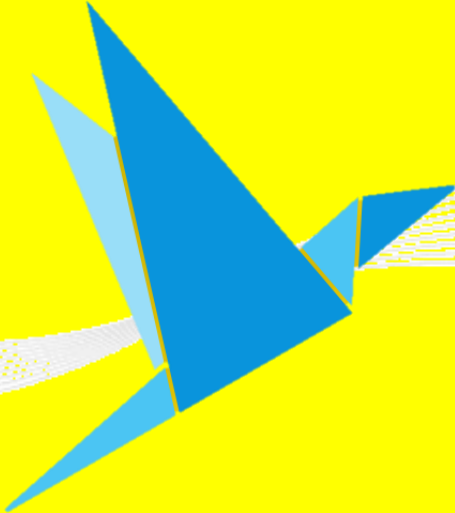

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina XI, br. 2, decembar/prosinac 2025. godine

**ENERGETIKA
KRIMINALISTIKA
PROMET
POSLOVNA EKONOMIJA
ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE
PRAVNE NAUKE**

IZDAVAČ/ PUBLISHER:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
University College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

ZA IZDAVAČA/ FOR THE PUBLISHER:

Doc. dr. Mirzo Selimić, direktor

UREDNIŠTVO/ EDITORIAL BOARD:

Glavni urednik/Editor in Chief: Doc. dr. Mirzo Selimić - Glavni urednik; Akad. Prof. dr. Nedžad Korajlić; Prof. dr. Zenaid Đelmo; Prof. dr. Nevzet Veladžić; Prof. dr. Pete Blair (Sjedinjene Američke Države); Prof. dr. Atanas Kozarev (Makedonija); Prof. dr. Nikola Dujovski (Makedonija); Prof. dr. Martin Folta (Češka Republika); Prof. dr. Ranko Mujović (Crna Gora); Prof. dr. Ivan Toth (Hrvatska); Prof. dr. Duško Pavlović (Hrvatska); Prof. dr. Gordana Nikolić (Hrvatska); Prof. dr. Snježana Kaštelan (Hrvatska); Prof. dr. Željka Zavišić (Hrvatska); Prof. dr. Zrinka Puharić (Hrvatska); Prof. dr. Elona Pojani (Albania); Prof. dr. Perseta Grabova (Albania); Prof. dr. Robert Štefko (Slovačka); Prof. dr. Mirjana Laban (Srbija) Prof. dr. Želimir Kešetović (Srbija); Prof. dr. Fuad Purišević; Prof. dr. Aleksandar Faladžić; Prof. dr. Boro Krstić; Prof. dr. Armin Kržalić; Prof. dr. Spaso Kuzman; Doc. dr. Nermin Palić; Doc. dr. Bakir Čičak; Doc. dr. Amer Smailbegović; Doc. dr. Mirna Žulec (Hrvatska); Doc. dr. Mile Marinčić (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Nađ (Hrvatska); Tatjana Badrov v. pred. (Hrvatska); Ivana Varičak, v. pred. (Hrvatska); Goran Luburić, v. pred. (Hrvatska); Neven Šipić, v. pred. (Hrvatska); Prof. VŠ Haris Delić; Pred. VŠ Samir Ščetić; Pred. VŠ Dario Marušić; Pred. VŠ Semir Oglečevac.

ISSN: 2303 – 8462

Adresa uredništva/ Address: Ulica Josipa bana Jelačića b.b., 71250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:/ The journal is published twice a year. Contents and abstracts are available at Website: www.ceps.edu.ba/DIT.aspx. Svi radovi podliježu anonimnim recenzijama/ All papers are subject to anonymous reviews.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u:/ Journal of The social and technical research is indexed/abstracted in: **EBSCO; ERIHPLUS; Index Copernicus International; CEEOL; SUDOC i ZDB.**

Riječ urednika

Poštovani i dragi čitatelji!

Sa zadovoljstvom Vam predstavljam drugo redovno izdanje časopisa za društvene i tehničke studije „**Društvena i tehnička istraživanja**“ u 2025. godini. U ovom broju se nalazi sedam preglednih naučnih radova i jedan stručni članak, pod sljedećim nazivima:

- *Politizacija upravnog odlučivanja i reforma uprave u Bosni i Hercegovini;*
- *Institut neuračunljivosti u sudskoj praksi;*
- *Koncesije i sigurnost lokalnog stanovništva u Herceg-Bosanskoj Županiji;*
- *Procjena kvalitete obrazovne usluge iz područja projektnog menadžmenta: Analiza važnosti i izvedbe temeljenja na percepciji studenata i poslodavaca;*
- *Izazovi održivog razvoja turizma u ruralnim područjima;*
- *Kako digitalni mediji oblikuju i mijenjaju čitateljske navike? Utjecaj online recenzija na čitateljsko iskustvo;*
- *Sveobuhvatan pregled poveznica digitalne trgovine i podataka EU-Japan i*
- *Personalna bibliografija Akademika prof. dr. Nedžada Korajlića za period 1996-2024. godine.*

Uporni u našem opredjeljenju i težnji ka' izvrsnošću, uvjeren sam da će ovi radovi osnažiti daljnju afirmaciju časopisa, učiniti ga atraktivnijim za potencijalne autore i čitatelje, te tako pomoći povećanju dosega i relevantnosti u međunarodnom akademskom okruženju.

Uz srdačan pozdrav i zahvalu na dosadašnjem povjerenju, želim vam ugodno čitanje.

Doc. dr. Mirzo Selimić, glavni urednik

Sadržaj:

POLITIZACIJA UPRAVNOG ODLUČIVANJA I REFORMA UPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	4
POLITICIZATION OF ADMINISTRATIVE DECISION - MAKING AND ADMINISTRATIVE REFORM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	4
INSTITUT NEURAČUNLJIVOSTI U SUDSKOJ PRAKSI.....	20
THE INSTITUTE OF INSANITY IN CASE LAW.....	20
KONCESIJE I SIGURNOST LOKALNOG STANOVNIŠTVA U HERCEGBOSANSKOJ ŽUPANIJI.....	37
CONCESSIONS AND THE SAFETY OF THE LOCAL POPULATION IN THE HERZEGOVINA COUNTY	37
PROCJENA KVALITETE OBRAZOVNE USLUGE IZ PODRUČJA PROJEKTOG MENADŽMENTA: ANALIZA VAŽNOSTI I IZVEDBE TEMELJENA NA PERCEPCIJI STUDENATA I POSLODAVACA	52
ASSESSMENT OF THE QUALITY OF PROJECT MANAGEMENT EDUCATION: AN IMPORTANCE–PERFORMANCE ANALYSIS BASED ON STUDENT AND EMPLOYER PERCEPTIONS.....	52
IZAZOVI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA U RURALNIM PODRUČJIMA.....	69
CHALLENGES OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN RURAL AREAS.....	69
KAKO DIGITALNI MEDIJI OBLIKUJU I MIJENJAJU ČITATELJSKE NAVIKE? UTJECAJ ONLINE RECENZIJA NA ČITATELJSKO ISKUSTVO.....	83
HOW DO DIGITAL MEDIA SHAPE AND CHANGE READING HABITS? THE IMPACT OF ONLINE REVIEWS ON THE READING EXPERIENCE	83

SVEOBUH VATAN PREGLED POVEZNICA DIGITALNE TRGOVINE I PODATAKA EU-JAPAN	99
---	----

A COMPREHENSIVE OVERVIEW OF TIES IN DIGITAL TRADE AND DATA EU-JAPAN	99
--	----

PERSONALNA BIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA PROF. DR. NEDŽADA KORAJLIĆA ZA PERIOD 1996-2024. GODINE.....	118
--	-----

PERSONAL BIBLIOGRAPHY OF ACADEMICIAN PROF. DR. NEDŽAD KORAJLIĆ FOR THE PERIOD 1996-2024.	118
--	-----

POLITIZACIJA UPRAVNOG ODLUČIVANJA I REFORMA UPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI

POLITICIZATION OF ADMINISTRATIVE DECISION - MAKING AND ADMINISTRATIVE REFORM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Pregledni znanstveni članak

Doc. dr. Mirzo Selimić

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“

mirzo.selimic@ceps.edu.ba

Sažetak

Pitanje upravnog odlučivanja je centralno pitanje u reformi uprave u bilo kojoj savremenoj i demokratskoj državi, a naravno i u Bosni i Hercegovini koja je nakon agresije pokušavala uhvatiti priključak s državama bivše Jugoslavije. Zemlje članice Evropske unije koriste veliki broj pravnih principa uprave kao što su: princip vladavine prava, princip legitimnih očekivanja, srazmjernosti, transparentnosti, nepristrasnosti i jednakosti pred zakonom. Ovi principi su ugrađeni u institucije i upravne postupke i odražavaju koncept „jedinstvenog evropskog upravnog prostora“. U ovakvom sistemu upravnog odlučivanja dolaze do izražaja smanjenje samovolje birokracije u obezbjeđenje efikasnosti i predvidivosti javne uprave u pružanju usluga građanima.

Ključne riječi: *reforma uprave, građani, odlučivanje, moć, politizacija.*

Abstract

The issue of administrative decision-making is a central issue in the reform of administration in any modern and democratic state, and of course in Bosnia and Herzegovina, which after the aggression was trying to catch up with the countries of the former Yugoslavia. The member states of the European Union use a large number of legal principles of administration such as: the principle of the rule of law, the principle of legitimate expectations, proportionality, transparency, impartiality and equality before the law. These principles are embedded in institutions and administrative

procedures and reflect the concept of a "single European administrative space". In such a system of administrative decision-making, the reduction of bureaucratic arbitrariness and ensuring the efficiency and predictability of public administration in providing services to citizens come to the fore.

Keywords: *administrative reform, citizens, decision-making, power, politicization.*

1. UPRAVNO ODLUČIVANJE I REFORMA UPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI

Filozofska tekovina nastala u Njemačkoj prema Max Weberovom misaonom konceptu kojim se najefikasnije ostvaruje racionalizacija prava i djelovanje pravne države, došla je do punog izražaja kroz sintagmu pravna država i vladavina prava.* Ona se potvrdila i tamo gdje tipologija prava i različitost pravnih i političkih sistema predstavljaju konceptualni okvir za analitičko razdvajanje evropskog i anglosaksonskog prava koji su nastali i razvijali se u različitim historijskim okolnostima. Osnovna karakteristika pojave i razvoja javne uprave Evropske unije je da se ono ne formira doktrinarnim ili legislativnim putem već prvenstveno upravno-sudskom praksom Evropskog suda. Zato se u literaturi i navodi da se upravno pravo Evropske unije i razvija primarno putem sudske prakse. Razvojna karakteristika uprave Evropske unije odnosi se na grubo razvrstavanje predmeta komunitarnog prava Evropske unije na dvije grupe propisa:

1. prvu čine propisi kojima se reguliraju organizaciona i ustavnopravna pitanja i po svojoj prirodi ove norme su uporedive s normama ustavnog i upravnog prava u unutrašnjim pravima država članica;
2. druga grupa normi odnosi se na uspostavljanje i funkcionisanje zajedničkog i unutrašnjeg štita (uslovno rečeno, radi se o privrednom, odnosno trgovačkom pravu Evropske unije).

**„Unija se zasniva na vrijednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava osoba pripadnika manjina. Te vrijednosti su zajedničke svim državama članicama u društvu u kojem vladaju pluralizam, zabrana diskriminacije, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost između žena i muškaraca.“ (Član 2. Ugovora o Evropskoj uniji).*

Tradicionalna literatura, objašnjavajući osnovne pojmove u vezi države i prava, relativno kratko i na isti način definiše pojmove upravnih procedura i pravnih ovlaštenja, pravne obaveze, subjektivnog prava i nadležnosti. Tako, naprimjer, Lukić i Košutić definišu pravno ovlaštenje kao mogućnost određenog ponašanja subjekta koje on može vršiti tako da njegovo ponašanje štiti pravni poredak. Ovlaštenje se daje subjektu da bi mogao ostvariti neki interes za koji vladajuća klasa nalazi da ga treba obezbijediti pravom. Isti autori razlikuju dvije vrste pravnog ovlaštenja: subjektivno pravo i nadležnost. Dok se subjektivnim pravom štiti sopstveni interes lica, nadležnošću se štiti interes subjekta u čije ime se djeluje. (Lukić, Košutić, 1988) S druge strane, Visković ističe da se u pravnoj teoriji i praksi često koristi izraz „subjektivno pravo“ za ono što on naziva „pravno ovlaštenje“. Za njega je „drugi termin pogodniji jer tako izraz pravo zadržavamo isključivo za označavanje sistema pravnih normi, odnosno u integralnom shvatanju prava, poretka pravnih odnosa, vrijednosti i normi. Izraz pravno ovlaštenje koristimo kad je posrijedi obaveza/ovlaštenje (nadležnost) državnog ili nekog drugog organa vlasti.“ (Visković, 2001)

U Bosni i Hercegovini još uvijek se zadržava jedan odavno prevaziđeni tzv. “tradicionalni model javne uprave”, a rezultati koji su u poratnom periodu postignuti isključivo su rezultat angažmana međunarodne zajednice, odnosno Evropske unije i UNDP-a. Rezultati su vidljivi u zakonodavnoj, institucionalnoj, kadrovskoj, finansijskoj i informacijskoj sferi javne uprave na državnom i entitetskom nivou s obzirom na to da su doneseni novi zakoni o organizaciji uprave, zakoni o ministarstvima i državnoj službi, uspostavljene su agencije za državnu službu, izvršene su manje racionalizacije u upravi, uvedeno je trezorsko budžetsko poslovanje, započela je planska i sistematska obuka kadrova, značajno je uvećana primjena informacijskih tehnologija u radu javne uprave i započet je proces otvaranja uprave prema javnosti. Međutim, u Bosni i Hercegovini i dalje postoji veoma izražen problem dualizma između države i prava u kojem birokratska struktura nastoji stvoriti jedan partikularni i paralelni sistem upravnog odlučivanja. Sveobuhvatna reforma javne uprave, kojoj bi trebala prethoditi cjelovita ustavna reforma, mora obuhvatiti osnovna tri segmenta:

1. organizaciju,
2. izvršioce i
3. upravne procedure.

Kako bi uprava postala razvojni faktor države, potrebno je neke institucionalne slabosti otkloniti kako bi se ostvarili zadaci administrativnog, menadžerskog i tehničkog, a ne političkog karaktera koji se odnose na:

- a) efektivno sprovođenje misije i ostvarivanje utvrđenih ciljeva vlade kroz vršenje stručnih poslova za predstavnička tijela i pravosuđe,
- b) normativna djelatnost u donošenju općih podzakonskih akata, kao i odlučivanje o pojedinačnim pravima i obavezama stranaka i zaštiti javnog interesa te na
- c) vršenje upravnih radnji kao radnih operacija.

Da bi se uprava i njeno djelovanje osavremenili, neophodno je fleksibilnije postaviti pravne izvore iz kojih nastaje pravo uvođenjem sudskih odluka (precedenata) kao izvora prava, a što povoljno utiče na brzinu prilagođavanja sistema prava odnosima u realnom životu i doprinosi ujednačavanju. Šta je neophodno uraditi da bi se iz sfere tradicionalne javne uprave prešlo u savremenu i modernu upravu koju je unazad nekoliko godina u skladu s evropskim standardima karakterizirao model „novog javnog menadžmenta“ za koji se ispostavilo da ne odgovara zahtjevima tzv. novog vremena u kojem je javna uprava usmjerena na zadovoljenje potreba i interesa ljudi, nakon čega je uspostavljen sistem „good governance“? U takvim uslovima zadovoljenje javnog interesa svih građana kroz tzv. dobru upravu uspostavljen je sistem tako da se ona mora potvrditi kod korisnika javnih usluga. Da bi se ostvario tako značajan zadatak u reformskom smislu, neophodno je istražiti sve faktore koji utiču na: unaprijeđenje organizacije, educiranje i osposobljavanje državnih službenika, normativno uređenje općih i posebnih upravnih postupaka te unaprijeđenje upravnih procedura.

Sve ovo zahtjeva vrijeme i značajna sredstva, a zahtjevi koji se pred nas postavljaju traže brza rješenja. Ključna komponenta interakcije između uprave i građana jeste upravno odlučivanje koje mora biti funkcionalno, pouzdano, efikasno, transparentno i odgovorno sredstvo usmjereno ka građanima u skladu s evropskim administrativnim prostorom.

Zahtjevi koji se pred nas postavljaju odnose se na unaprijeđenje upravnih procedura kojima bi se postiglo kvalitetnije upravno odlučivanje. Zbog svih slabosti tradicionalnog sistema uprave koje se ogledaju u sporosti, birokratizmu, glomaznosti, zatvorenosti, neizvršavanju odluka, slabom kvalitetu, nedostatku znanja, itd, neophodno je pojednostaviti upravni

postupk čime bi se ostvario veoma važan cilj - lakše izvršavanje upravnih odluka čime bi se postigle:

- a) efikasnost i
- b) efektivnost upravnog djelovanja.

Efikasnost upravnog djelovanja je savremeni zahtjev koji obuhvata ekonomičnost i racionalnost u radu uprave i u upravnom odlučivanju. Efikasnost podrazumijeva poseban odnos između „uloženog i ostvarenog” u smislu da, s jedne strane, vodi računa o zahtjevima ekonomičnosti, a, s druge, o političkim imperativima poštovanja ljudskih prava u ostvarenju legitimnih socijalnih ciljeva. Efektivnost izvršavanja upravnih akata potpuno je u funkciji principa zakonitosti i pravne sigurnosti stranke čime se doprinosi jačanju pravnog poretka.

2. TEMELJNI PRINCIPI UPRAVNOG ODLUČIVANJA

2.1. Uticaj moći na ostvarivanje i zaštitu prava građana

Kao jedna od najvažnijih i najčešće diskutovanih tema u nauci o organizaciji, moć se može konceptualizirati na mnogo načina. Mnogi autori pokušali su definisati pojam moći, a veliki broj ponuđenih definicija odražava kompleksnost bavljenja ovom problematikom. Gruba definicija moći predstavlja moć kao sposobnost postizanja onoga što neko želi ili pružanje pomoći drugima da postignu ono što žele. Na ekonomskom i trgovinskom nivou moć dolazi od kontrole rijetkih resursa ili posjedovanja različitih preferenci. Na nivou kolektivnog izbora sposobnost nekoga da postigne šta želi je povezana s njegovom ulogom u procesu donošenja odluka i podudarnosti njegovih prioriteta s prioritetima drugih. Neko bez utjecaja će lahko donijeti odluke koje smatra prioritetnim ako su te odluke povezane s odlukama većine. Iako se svi slažu da moć neke osobe zavisi od resursa koje ta osoba kontroliše, važnost prioriteta se često zanemaruje. Moć je neopipljiva sila u organizacijama. Ne može se vidjeti, ali se njeni efekti mogu osjetiti.* Moć se često definiše kao potencijalna sposobnost jedne

**Prema Daftu, moć je sposobnost osobe da utječe na druge ljude da dostignu željena postignuća. Ona je sposobnost utjecaja na druge u organizaciji s ciljem postizanja željenih ishoda za one koji imaju moć. Ponekad se termini moći i utjecaja koriste kao sinonimi, ali*

osobe da utječe na drugu osobu da izvrši naređenje ili da uradi nešto što inače (nikad) ne bi uradila.*Druge definicije naglašavaju da je moć mogućnost postizanja ciljeva ili ishoda koje želi onaj koji tu moć posjeduje. (Šehić, Penava, 2010). Kao što vidimo, veoma teško je dati jedinstvenu definiciju moći, a također i odabrati jedan okvir u kojem bi se vršila njena analiza. Ipak, za približno određenje moći moramo poći od pretpostavke da se na moć može gledati kao na osobinu pojedinca ili kao na osobinu odnosa među ljudima. Na osnovu prednjih elaboracija mislimo da bi se pojam moći u javnoj upravi mogao odrediti kao nekritički misaoni izraz dominacije prema drugim osobama radi postizanja određenih ciljeva koji je baziran na položaju u određenom organu.

2.2. Okviri moći u organima uprave

Moć kao osobina odnosa među ljudima je pogled u kome se moć tretira kao osobina odnosa između pojedinca koji posjeduje moć i drugih ljudi, a ne samo kao osobina pojedinca kao osobe. Ona se ispoljava kroz spektar društvenih i međuljudskih odnosa koji imaju određene elemente vještina. Izvori individualne moći mogu se različito ispoljavati u zavisnosti od toga da li se radi o strukturalnim izvorima moći (formalna pozicija i autoritet u organizacijskoj strukturi; sposobnost stvaranja saveznika i podržavalaca; pristup i kontrola nad informacijama i drugim resursima; fizička i društvena pozicija u komunikacijskoj mreži organizacije; centralna pozicija radne jedinice ili odjeljenja naspram osnovnog biznisa organizacije; uloga u rješavanju kritičnih problema i smanjenju nesigurnosti; stepen jedinstva vlastite radne jedinice; nezamjenjivost; upliv i preplitanje vlastitih aktivnosti i poslova s poslovima drugih jedinica i organizacije u cjelini, itd.), odnosno da li se radi o pitanju individualne moći koja se vezuje za individualne (lične) osobine svakog pojedinca (energija, izdržljivost i fizička snaga; sposobnost usmjeravanja energije i izbjegavanja nepotrebnog truda;

razlika među njima ipak postoji. Utjecaj ima za posljedicu djelovanje na stavove, vrijednosti, uvjerenja ili akcije drugih ljudi, a moć je sposobnost da se prouzrokuje promjena u osobi, utjecaj se može smatrati stepenom stvarne promjene. (Richard L. Daft & Dorothy Marcic, Understanding Management, Cengage Learning, Mason, 2009, str. 430.)

**Robert E. Dahl definiše moć na način da „ako osoba A može učiniti da osoba B uradi nešto što inače ne bi uradila, tada osoba A ima moć nad osobom B“. (Robert A. Dahl, „The Concept of Power“, u: John Scott (ur.), Power Critical Concepts, I, Routledge, London).*

osjetljivost i sposobnost prepoznavanja i razumijevanja potreba drugih; fleksibilnost u izboru različitih sredstava za postizanje ciljeva; lična čvrstoća, spremnost za upuštanje u konflikte i konfrontacije, itd.).

Kako bi se razumio koncept moći, neophodno je uočiti i analizirati razlike među različitim izvorima, odnosno osnovama na kojima se moć zasniva. Da bi se napravila razlika među raznim izvorima moći, kao zajednička osobina uočava se postojanje zavisnosti nekih pojedinaca u odnosu na ostale. Neki autori su mišljenja da moć počiva na odnosima zavisnosti neke osobe od druge. Izvor moći može potjecati iz pristupa informacijama koje pojedinac posjeduje, kao što su različiti oblici znanja koje se traži, zatim pristupa osobama ili pristupa nekim sredstvima. Nije svaka moć, apriori, negativna i ne predstavlja svaka moć potencijalnu zloupotrebu položaja koji lider zauzima u nekom organu uprave. Moć pozicije proizlazi iz mogućnosti da ta osoba utječe na drugu osobu snagom pozicije na kojoj se nalazi u hijerarhiji organizacije. Nesporno je da položaj u vlasti podrazumijeva hijerarhijsku moć nad osobama nižeg položaja te da osobe na nižem nivou vlasti i odlučivanja imaju ulogu prihvatanja pozicije i izvršenja naloga.

Legalna i legitimna moć je neophodna da bi uprava ostvarila ciljeve koji budu pred nju postavljeni, a izrazi takve moći upotpunjavaju se kroz osobine svakog pojedinca koji njom raspolaže. Činjenica je da ne postoji obrazovni sistem koji može osigurati najbolji oblik rukovođenja organom uprave u kojem opravdana moć može postići najbolje rezultate. Kod osoba koje nemaju određene lične predispozicije da rukovode organom uprave, legalna moć veoma brzo gubi svoj legitimitet. Organizatorske osobine svakog pojedinca moraju doći do izražaja kroz ispoljavanje moći svakog pojedinca kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi. Uz ove osobine uspješno raspolaganje autoritetom moći značajno se legitimira kroz mogućnost nagrađivanja kao oblika vrednovanja tuđeg rada koje može biti na razne načine ostvareno, bilo kroz novčane iznose ili kroz usmene, odnosno pismene pohvale, kao i na drugi način. Nasuprot nagrađivanju kao obliku motiviranja zaposlenika u organima uprave po određenim uslovima propisanim zakonom, moć rukovođenja rukovodioca može se ispoljiti i kroz kažnjavanje zaposlenika. Ova vrsta moći proizilazi iz nadležnosti rukovodioca da vrši kontrolu kvaliteta tuđeg rada i sankcionira zbog neizvršavanja posla koji im je dodjeljen. Pozitivna moć rukovodioca može

biti izražena kroz njegovu ličnost koja je prihvatljiva za svakog razumnog čovjeka. Ona se može ispoljavati tako da se potčinjeni počinju identificirati s ponašanjem rukovodioca, odnosno njegovom osobnosti ili načinom ponašanja. Također, pozitivan oblik ispoljavanja moći je moć rukovodioca koja je zasnovana na znanju, kompetentnosti i informisanosti u području njegovog djelovanja, odnosno sposobnosti rukovodioca “da se miješa u vlastiti posao”, rezultira povjerenjem državnih službenika i ostalih zaposlenika u njegove odluke. U svakom slučaju, ova vrsta moći značajnija je od one koja je zasnovana na autoritetu funkcije na kojoj se rukovodilac nalazi.

2.3. Uticaj politike na upravno rješavanje

Nedopušteno preplitanje dva nivoa odlučivanja, političkog i upravnog, jedan je od osnovnih problema aktuelnog odnosa na području javne uprave i procesa upravljanja u javnom sektoru uopće. Uplitanje politike u sferu javne uprave definirano je pojmom politizacije javne uprave koja u osnovi označava trendove nastojanja političkih struktura da ovladaju procesima zapošljavanja službeničkog kadra u organima javne uprave mimo mjerila zasnovanih na kompetencijama kandidata. Drugi oblik politizacije javne uprave se ispoljava u spoljnjem utjecaju na rad organa uprave preko podobnih, politički indoktriniranih kadrova u državnoj službi kako bi se osiguralo vaninstitucionalno odlučivanje. Stoga je jedan od ključnih ciljeva aktuelnih reformi u Bosni i Hercegovini prilagođavanje postojećeg pozitivno-pravnog okvira organizacije organa uprave, upravnih procedura i državne službe standardima evropskog administrativnog prostora. Ovi procesi bi trebali donijeti promjene u postojećoj političkoj i upravnoj (ne)kulturi u kojoj se pozicije odlučivanja u organima uprave još uvijek smatraju političkim plijenom izbornih pobjednika. Depolitizacija organa uprave veoma je složen proces koji zbog toga ne mora biti i dugotrajan. Pored normativnih i institucionalnih i promjena koje moraju sadržavati i etičke dimenzije o individualnoj i općepercepiranoj koristi od postojanja politički neutralnih organa uprave, načelo političke neutralnosti zahtijeva od organa uprave da se u primjeni ovlaštenja suzdržava od postupanja koje je zasnovano na političkim instrukcijama kojima se diskriminiraju jedni, a favorizuju oni drugi koji su politički podobni. Politička neutralnost je, bez

sumnje, jedno od ključnih načela depolitizirane, profesionalne i efikasne javne uprave.

Imperativno se postavlja „kao prioritetan zadatak uspostavljanje i razvoj sistema upravljanja ljudskim potencijalima u javnoj upravi koje je zasnovano na konceptu evropskog prostora javne uprave.“* Taj koncept odražava osnove dobre uprave i zasniva se na načelima pouzdanosti, predvidljivosti, odgovornosti i transparentnosti, a obuhvata i tehničku i upravnu sposobnost, organizacijski kapacitet, finansijsku održivost i učešće građana.* Stoga je opći cilj reforme javne uprave u oblasti upravljanja ljudskim resursima razvoj profesionalne, politički neutralne, nacionalno izbalansirane, etične, stabilne javne uprave koja odgovara potrebama građana.

3. DIHOTOMIJA POLITIKA - UPRAVA

Politika i uprava predstavljaju različite funkcije vršenja vlasti u bilo kojoj državi koje se definiraju pojmom dihotomije politika-uprava.* Interakcija politike i uprave je kompleksan odnos koji treba da se zasniva na ravnoteži moći koju generiraju ova dva segmenta javne sfere u društvu koje teži vladavini prava. Pri tome je poštivanje ustavom i zakonom postavljenih granica u ovlaštenjima političkih institucija, na jednoj strani, i upravnog aparata, na drugoj strani, od presudnog značaja.* Razlikovanje politike od

* Koncept „Evropski upravni prostor“ (engl. *European Administrative Space/EAS*) razvila je SIGMA 1999. godine kao set temeljnih načela i standarda na kojima se zasniva javna uprava u zemljama članicama EU.

**European Principles for Public Administration, SIGMA Papers, No. 27, OECD Publishing, <http://www.oecd-library.org/docserver/download/5kml60zwd7h.pdf?expires=1398415030&id=1398415030&id=id&accname=qest&checksum=FD455B0079C9FE4E957DE2E41D6A25CA>.*

*O interakciji politike i javne uprave zanimljiva opažanja iznosi i Max Weber koji dihotomnu logiku u odnosima politike i uprave elaborira u svom djelu *Politika kao poziv u kojem se uprava shvaća kao tehnički aparat u rukama vlade bez samostalnog legaliteta i legitimeteta*. Opisujući odnos u političkom sistemu Weber akcentira suprotnost između političke i upravne djelatnosti, a birokratski (upravni) aparat smatra vrijednosno neutralnim sredstvom čiji je osnovni interes ostvarivanje nesmetanog i profesionalnog djelovanja upravne organizacije. I. Koprić/G. Marčetić/A. Musa/V. Đulabić/G. Lalić Novak, *Upravna znanost - Javna uprava u suvremenom europskom kontekstu*, Zagreb 2014, ss. 109.

*Weber upozorava na opasnost simbioze uprave i politike te da se uprava pretvori u sredstvo politike. Prema njemu, u praksi se mogu pojaviti dvije situacije: da je uprava pod punim utjecajem politike ili da uprava postane tako moćna da je podredila čak i politiku.

uprave znači da unutar javne sfere postoje dva nužno odvojena segmenta, iako funkcionalno povezana, „počivaju na različitoj logici i izvoru legitimiteta i imaju različitu prirodu; politika se temelji na povjerenju javnosti koje se izražava na izborima i (ne) potvrđuje nakon svakog mandata, dok se uprava temelji na zaslugama i profesionalnim sposobnostima službenika, a verificira se putem otvorenih konkursa za ulazak u službu utemeljenih na zakonu.“ (Koprić, Musa, 2012)

Odnosi politike i uprave u praksi se realiziraju na institucionalne i vaninstitucionalne načine. Institucionalni načini ostvarivanja tog odnosa vezani su za ustavom i zakonom utvrđene granice ovlaštenja političkih institucija i organa uprave pri čemu su političke institucije u osnovi ovlaštene za osmišljavanje politika, donošenje zakona i kontrolu zakonitosti rada upravnog aparata, dok su organi uprave ovlašteni i odgovorni za implementaciju politika i provođenje zakona. Vaninstitucionalni utjecaji političkih struktura na upravni aparat, odnosno javne/državne službenike definiraju se pojmom politizacije. Politizacija državne službe manifestira se u osnovi na dva ključna područja:

- 1) u području upravljanja ljudskim resursima u javnoj/državnoj upravi, posebno u procedurama zapošljavanja i razvoja karijera zaposlenih;
- 2) u radu i postupanju službenika koji slijede instrukcije političkih patrona koje imaju za cilj ostvarivanje parcijalnih političkih i privatnih interesa mimo zakonskih procedura ili radi postizanja privilegiranog položaja u procedurama.

Nedvojbeno je da je vaninstitucionalno djelovanje političkih struktura na upravni aparat društveno neprihvatljiva pojava suprotna načelu vladavine prava, narušava integritet državne službe, generira koruptivno ponašanje i vodi pravnoj nesigurnosti u društvu. Imperativ koji se nameće zemljama u tranziciji, potencijalnim kandidatima i kandidatima za članstvo u Evropsku uniju svakako je provođenje suštinskih reformi, posebno na području javne uprave. Ovim se želi dostići takav institucionalni i kadrovski potencijal javnih službi koji bi ih osposobio da pružaju usluge građanima i pravnim

Zbog toga se kao imperativ postavlja zahtjev odvajanja politike i uprave: "da se upravni službenici ne smiju miješati u politiku jer predstavljanje političkih ciljeva ne može biti stvar stručnih službenika", šta više iznosi i radikalniji stav da se službenici uopće ne bi trebali baviti politikom. S. Vlaj, Teorija javne uprave, Ljubljana, 2006, s.43 i M. Weber, Vlast i politika, Zagreb 1999.

osobama na temelju njihovih očekivanja.* Ključni elementi stabilnosti, depolitizacije i profesionalizma u radu organa uprave su predvidiva zakonska i podzakonska regulativa, poštivanje načela zakonitosti i odgovarajuća službenička politika. (Verheijen, 2000)

4. POLITIZACIJA ORGANA UPRAVE U BOSNI I HERCEGOVINI

Trendovi politizacije javne uprave u Bosni i Hercegovini se najčešće odvijaju prikriveno ili posredno, postavljanjem određenih prividno opravdanih zahtjeva za efikasnijim radom uprave i njenom racionalizacijom, ali su u stvarnosti suprotni navedenim ciljevima i nisu u funkciji provođenja reforme javne uprave. Politizacija javne uprave u Bosni i Hercegovini na svim nivoima ispoljava se u nastojanju političkih struktura da ovladaju svim procesima u radu i odlučivanju organa uprave mimo zakonskih procedura ili izigravanjem sistema profesionalne zasluge, odnosno mjerila zasnovanih na kompetencijama zaposlenika.

Drugi oblik politizacije javne uprave se ispoljava u vaninstitucionalnom djelovanju u radu javne uprave preko podobnih, politički indoktriniranih kadrova u državnoj službi, i preko politički nominiranih savjetnika koji se neovlašteno miješaju u rad profesionalnih službenika. Tome pogoduje neprecizan zakonski okvir koji sadrži načelne odredbe o profesionalnoj i politički neutralnoj državnoj službi, ali su na nivou podzakonskih pravila nedosljedno razrađene što otvara prostor političkom utjecaju u procedurama selekcije i postavljanja državnih službenika. S tim u vezi, Evropska komisija naročito upozorava na raširenu korupciju u oblasti zapošljavanja u javnom sektoru i na rasprostranjene

**Evropska komisija u dokumentu Strategiji proširenja i ključnim izazovima 2014–2015 jasno detektira izazove s kojima se suočava Bosna i Hercegovina kao i druge države u procesu proširenja i svoju podršku usmjerava prema uspostavi potrebnih upravnih struktura i kapaciteta u procesu pristupanja. Komisija struktuirala svoj rad na reformi javne uprave s državama u procesu proširenja na osnovu nekoliko ključnih pitanja od kojih značajno mjesto zauzima "Javna služba i upravljanje ljudskim resursima – uključujući organizaciju i funkcioniranje javnih službi, uključujući depolitizaciju, primanje u službu i napredovanje zasnovano na zaslugama, obuku i profesionalizaciju." (Strategija proširenja i ključni izazovi 2014-2015, COM (2014) 700 final, 08. 10. 2014, s. 41. Dostupno na: http://dei.gov.ba/dei/media_servis/vijesti/default.aspx?id=14286&langTag=bs-BA, pristupljeno: 28. 5. 2021.).*

„mreže političkog patronata“ koje utiču na sve nivoe vlasti.* Posljedice takvog stanja su javnosti poznate, a ispoljavaju se u deficitu profesionalizma, nedostatku kompetencija, neefikasnosti u radu, eroziji etike i poltronskom odnosu prema političkim mentorima u izvršavanju nezakonitih naloga, korupciji i sveopćem urušavanju integriteta javne uprave.

5. EVROPSKA NAČELA I STANDARDI DEPOLITIZACIJE JAVNE UPRAVE

Važna sastavnica evropskog upravnog prostora su načela i standardi koje moraju ispuniti organi javne uprave, posebno kroz obilježja koja se odnose na državne službe i njihov položaj. Definiranje i kodifikacija zajedničkih standarda i načela koja bi vrijedila u evropskom administrativnom prostoru i predstavljala osnov za orijentaciju zemalja kandidata za članstvo predstavljalo je iznimno složen i zahtjevan zadatak koji je uspješno obavljen uz ključni doprinos SIGMA-e.* Prilikom definiranja načela i standarda u javnoj upravi polazna osnova su obaveza svake države da u ostvarivanju javnog interesa i pružanju javnih usluga osigura efikasan, profesionalan i nepristrasan rad javne uprave. Da bi se to postiglo, SIGMA postavlja sljedeće uvjete:*

- 1) javna uprava treba djelovati u javnom interesu u uvjetima odvojenosti javne i privatne sfere uz zaštitu javnog interesa od upliva privatnih interesa;
- 2) depolitizacija i profesionalizacija državne službe, što znači odvajanje politike i uprave (političke se nominacije zasnivaju na povjerenju građana kao rezultat izbora na političke funkcije, dok se pozicije u javnoj upravi zasnivaju na zaslugama i profesionalnim sposobnostima službenika, a potvrđuju se u zakonskoj proceduri provjere sposobnosti putem otvorene konkurencije za ulazak u službu);

* Evropska komisija (bilj. 11), s.41.

* SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) je zajednička inicijativa Evropske unije i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj/OECD ustanovljena 1992. godine s osnovnim zadatkom da doprinese jačanju sistema i kapaciteta javne uprave u zemljama u tranziciji.

* SIGMA dokument, 1999, 21/22

- 3) odgovornost državnih službenika, što znači odvajanje individualne i kolektivne odgovornosti za odluke i postupke u službi (uz pravno normiranje procedura i načina provođenja u praksi);
- 4) precizno definirana prava i obaveze državnih službenika, odgovarajući nivo zaštite radnog mjesta i plaće;
- 5) zapošljavanje i napredovanje u službi zasnovani na načelu merita, to jest na kompetentnosti (postignuća i sposobnosti) uz isključenje mogućnosti patronaže, diskriminacije i proizvoljnosti.

6. ZAKLJUČAK

Organi uprave u Bosni i Hercegovini, kao u državi u tranziciji na putu ka euroatlantskim integracijama, imaju realnu potrebu za reformom i modernizacijom njene cjelokupne državne službe, ali postupovnih/procesnih pravila, odnosno normativnog aspekta djelovanja u skladu s ciljevima djelovanja. Pri tome se organi uprave u Bosni i Hercegovini obavezno trebaju posmatrati u komparativnom diskursu sa susjednim državama i državama članicama Evropske unije.

Tranzicijske države, kakva je još uvijek i Bosna i Hercegovina, koje na putu modernizacije svojih upravnih sistema traže pogodne uzore i modele u upravnim sistemima drugih država, čime nastoje preuzeti i primjeniti dobre prakse organizacije i funkcioniranja organa uprave, bez obzira na evidentne razlike u upravnoj kulturi i tradiciji. Stoga su evropski standardi upravnog postupanja u znatnom dijelu utemeljeni i na bogatoj tradiciji država članica, od kojih je najveći broj utemeljen na kontinentalnom pravnom sistemu, odnosno na tradiciji rimskog prava, kao i na anglosaksonskom pravnom sistemu (common law), ali i sudskoj praksi, posebno onoj koja je razvijena djelovanjem evropskih sudova.

Pitanje upravnog odlučivanja svakako je centralno pitanje u reformi uprave u bilo kojoj savremenoj i demokratskoj državi, a naravno i u Bosni i Hercegovini koja je nakon agresije pokušavala uhvatiti priključak sa državama bivše Jugoslavije. Za to vrijeme zemlje članice Evropske unije koriste veliki broj pravnih principa uprave kao što su: princip vladavine prava, princip legitimnih očekivanja, srazmjernosti, transparentnosti, nepristrasnosti i jednakosti pred zakonom. Ovi principi su ugrađeni u institucije i upravne postupke i odražavaju koncept „jedinstvenog evropskog

upravnog prostora”. U ovakvom sistemu upravnog odlučivanja dolazi do izražaja: smanjenje samovolje birokracije u obezbjeđenje efikasnosti i predvidivosti javne uprave u pružanju usluga građanima. S obzirom na to da Bosna i Hercegovina ima demokratski parlamentni sistem vlasti, provođenje politike ovisi od potreba i volje izbornog tijela, s pravom građana da imaju punu kontrolu i uvid u vršenje javnih poslova, što se odnosi na rad organa uprave na svim nivoima uz iznimke s opravdanim ograničenjima iz razloga nacionalne sigurnosti.

Jačanje profesionalizma na rukovodnim pozicijama u organima uprave i utvrđivanje granice koja razdvaja političke nominacije od profesionalnih znanja i vještina, predstavlja pouzdan indikator stepena razvijenosti i uspješnosti funkcije rukovođenja organom uprave, odnosno osobom koja personificira funkcije organa uprave. U Bosni i Hercegovini je još uvijek prisutan snažan uticaj politike na izbor rukovodnih kadrova u organima uprave. Najveći izazov, kad je riječ o institucijama na nivou države Bosne i Hercegovine, jeste politizacija državne službe, posebno viših pozicija u državnoj službi. Ostali problemi odnose se na ograničene odgovornosti i kapacitete koje za razvoj državne službe ima centralno rukovodstvo, ograničen kvalitet rukovodilaca, formalnu primjenu sistema ocjene rada, nedostatak motivacije i predanosti državnih službenika te slaba organizacijska kultura u državnoj službi. Iako postoje jasne i transparentne procedure i centraliziran sistem provođenja selekcije kandidata, vladajuće političke strukture, preko naklonjenih im komisija za izbor, imaju mogućnost utjecaja na konačni izbor kandidata za rukovodne pozicije u organima državne uprave.

Prihvatanje evropskih standarda rukovođenja u organima uprave Bosne i Hercegovine predstavlja ozbiljan test za donositelje političkih odluka u postupku evropskih integracija.

LITERATURA

1. Daft, R.L., Marcic, D., (2009). *Understanding Management*, Cengage Learning, Mason, str. 430
2. Đelmo, Z., Selimić, M., (2012). *Zaštita prava građana pred državnim organima uprave u Bosni i Hercegovini*. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: „Revija za pravo i ekonomiju“, broj 1.
3. http://dei.gov.ba/dei/media_servis/vijesti/default.aspx?id=14286&langTag=bs-BA,
4. <http://www.oecd-library.org/docserver/download/5kml60zwd7h.pdf?expires=1398415030&id=1398415030&id=id&accname=qest&checksum=FD455B0079C9FE4E957DE2E41D6A25CA>
5. Koprić, I., Marčetić, G., Musa, A., Đulabić, V., Lalić Novak, G., (2014). *Upravna znanost - Javna uprava u suvremenom europskom kontekstu*, Zagreb, ss. 109.
6. Koprić, I., Musa, A., Lalić Novak, G., (2012). *Europski upravni prostor*, HKJU – CCPA, Zagreb, str. 155.
7. Lukić, R., Košutić, B., (1988). *Uvod u pravo*, IRO „Naučna knjiga“, Beograd, str. 270-273.
8. Purišević, F., Kržalić, A., Selimić, M., (2020). *O nosiocima upravne funkcije i njenim obilježjima (sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu)*, Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2/2020, str. 4 – 27.
9. Purišević, F., Kržalić, A., Selimić, M., (2021). *Specifičnosti organizacije upravne, odnosno izvršne vlasti*, Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1/2021, str. 47 – 61
10. Selimić, M. (2024). *Dihotomija i kognitivna kauzativnost dosadašnjeg sistema upravnog odlučivanja u Bosni i Hercegovini*. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2/2024, str. 04 – 30
11. Selimić, M., (2022). *Bureaucratic Forms Of Behavior Of The State Will Protagonists In The System Of Administrative Decision – Making In Bosnia And Herzegovina*, 13-та Међународна научна Конференција “45 години високо образование – образовни предизвици и

- непснективи за безбедноста”, Hotel Drim, Struga, Republic of North Macedonia, 26 - 28 September, 2022, str. 245 – 256,*
12. *Selimić, M., (2024). Institutional solutions of administrative decision-making "De lege ferenda" with European standards, 17th Crisis Management Days, DKU 2024., Veleučilište Velika Gorica (Hrvatska),*
 13. *Selimić, M.: (2019). Pravo na dobru upravu kao osnovno pravo prema Povelji Evropske unije o temeljnim pravima, Pravni fakultet Zenica, Anali broj 22., god. 11.,*
 14. *SIGMA dokument, 1999, 21/22.*
 15. *Šehić Dž., i Penava, S., (2007). Leadership, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 210.*
 16. *Ugovor o Evropskoj uniji.*
 17. *Verheijen, T. (2000)., Administrative Capacity Development: A Race Against Time?, WRR working document 107, The Hague: Scientific Council for Government Policy, str. 23,*
 18. *Visković, N., (2001). Teorija države i prava, Centar za dopisno obrazovanje, Birotehnika, Zagreb, str. 214*
 19. *Vlaj, S., (1999). Teorija javne uprave, Ljubljana, 2006, s.43 i M. Weber, Vlast i politika, Zagreb.*

INSTITUT NEURAČUNLJIVOSTI U SUDSKOJ PRAKSI

THE INSTITUTE OF INSANITY IN CASE LAW

Pregledni znanstveni članak

Emira Muhibić, dipl. prav.

Tužilaštvo BiH

e-mail: emirahasic@yahoo.com

Sažetak

Rad obrađuje institut neuračunljivosti kao jedan od ključnih elemenata krivičnog prava, čije pravilno razumijevanje i primjena imaju neposredan uticaj na pravičnost i zakonitost sudskih odluka. Polazeći od zakonske definicije i normativnog okvira u Bosni i Hercegovini, analiziraju se psihološki, medicinski i pravni kriteriji za utvrđivanje neuračunljivosti, kao i granica između potpunog i djelimičnog isključenja uračunljivosti. Posebna pažnja posvećena je ulozi sudsko-psihijatrijskog vještačenja, značaju procjene mentalnog stanja učinioca u trenutku izvršenja djela, te razlikovanju trajnih i prolaznih poremećaja svijesti.

Rad daje pregled teorijskih pristupa i relevantne sudske prakse, ukazujući na različite interpretacije koje se javljaju u tumačenju pojma neuračunljivosti i njenog odnosa prema institutima uračunljivosti, smanjene uračunljivosti i krivične odgovornosti. Kroz analizu konkretnih presuda razmatra se način na koji sudovi vrednuju nalaze vještaka i kako ti nalazi utiču na kvalifikaciju djela i izricanje sankcija. U zaključnom dijelu rada ističe se potreba za ujednačenom sudskom praksom i kontinuiranom saradnjom pravne i psihijatrijske struke, kako bi se obezbijedila pravilna primjena ovog složenog instituta i ostvario cilj krivičnog prava – zaštita društva uz poštovanje prava ličnosti učinioca.

Ključne riječi: *neuračunljivost, uračunljivost, krivično pravo, sudska praksa, vještačenje, psihijatrija, krivična odgovornost, pravna teorija.*

Abstract

The paper examines the institute of insanity as one of the key elements of criminal law, whose proper understanding and application have a direct impact on the fairness and legality of judicial decisions. Starting from the legal definition and normative framework in Bosnia and Herzegovina, the paper analyzes the psychological, medical, and legal criteria for determining insanity, as well as the distinction between complete and partial exclusion of criminal responsibility. Special attention is given to the role of forensic psychiatric expertise, the importance of assessing the offender's mental state at the time of the criminal act, and the differentiation between permanent and temporary disturbances of consciousness.

The paper provides an overview of theoretical approaches and relevant judicial practice, pointing to the various interpretations that arise in understanding the concept of insanity and its relation to the institutes of sanity, diminished responsibility, and criminal liability. Through the analysis of specific court judgments, it explores how courts evaluate expert findings and how these findings influence the legal qualification of the offense and the imposition of sanctions. In the conclusion, the paper emphasizes the need for harmonized judicial practice and continuous cooperation between the legal and psychiatric professions, in order to ensure the correct application of this complex institute and to achieve the ultimate goal of criminal law — the protection of society while respecting the offender's individual rights.

Keywords: *insanity, sanity, criminal law, judicial practice, expert evaluation, psychiatry, criminal responsibility, legal theory.*

1. UVOD

Utvrdjivanje uračunljivosti učinioca predstavlja jednu od najznačajnijih pretpostavki za postojanje krivične odgovornosti, te kao takvo zauzima centralno mjesto u krivičnom pravu. Kada lice u trenutku izvršenja djela nije bilo sposobno za rasuđivanje ili kontrolu svog ponašanja — ono je u stanju tzv. neuračunljivosti — tada klasičan model kažnjavanja gubi svoju osnovu, jer nema punog subjekta odgovornosti za djelo koje mu se stavlja na teret. U tom smislu institut neuračunljivosti ima dvostruku funkciju: štiti društvo od

opasnih ponašanja načinjenih od strane lica koja predstavljaju rizik, ali istovremeno omogućava human i pravno usklađen tretman lica koja zbog duševne patologije nisu bila u mogućnosti da djeluju kao racionalni učinioci.

U pravnom sistemu Bosne i Hercegovine, kao i u većini modernih pravnih sistema, pretpostavka uračunljivosti predstavlja početnu tačku — samo izuzetno, kada postoje indicije o poremećaju psihičkog stanja učinioca, pokreće se pitanje neuračunljivosti. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine predviđa poseban postupak kada je optuženi u vrijeme izvršenja djela bio u stanju neuračunljivosti. Ovaj postupak zahtijeva usku saradnju između pravosudnih organa i medicinske struke — najčešće neuropsihijatar — koji svojim vještačenjem utvrđuju psihičko stanje učinioca i njegove sposobnosti za rasuđivanje i volju.

Na sudsku praksu posebno se vrši pritisak da jasno i dosljedno razgraniči pitanja medicinskog karaktera (opis stanja učinioca) i pravne kvalifikacije (hoće li lice biti uračunljivo i krivično odgovorno). Teorijska podjela između biološkog, psihološkog i mješovitog pristupa utvrđivanju neuračunljivosti predstavlja temeljnu polaznicu za analizu sudske prakse. Istovremeno, praksa sudova u BiH pokazuje da učinci djela izvršenih u stanju neuračunljivosti — naročito kada učinilac ima blisku porodičnu vezu sa žrtvom — izazivaju značajne društvene i moralne posljedice. Zato je važno razmotriti ne samo pravni okvir i teorijske osnove, nego i konkretne presude koje pokazuju kako se institut primjenjuje u praksi.

Cilj ovog rada jest da sistematski prikaže i analizira institut neuračunljivosti u sudskoj praksi Bosne i Hercegovine. Prvo će se razmotriti osnovni pojmovi krivične odgovornosti i mjesto uračunljivosti unutar njih. Zatim će se predstaviti teorijsko određenje neuračunljivosti — uključujući medicinske i psihološke aspekte — i razlike u pristupima. Nakon toga slijedi analiza postupka koji se vodi u slučaju neuračunljivosti, uključujući relevantne zakonske odredbe i sudsku primjenu. Poseban dio rada bit će posvećen analizi slučajeva iz prakse koji ilustriraju kako sudovi postupaju kada je učinilac bio u stanju neuračunljivosti — s naglaskom na težinu djela, ulogu vještaka i zaštitu društva te učinioca. U zaključku će se iznijeti kritički osvrt na dosadašnju praksu i dati prijedlozi za unapređenje primjene instituta kako bi se ostvarila ravnoteža između zaštite društva i prava osoba sa duševnim smetnjama.

2. OSNOVNI POJMOVI KRIVIČNE ODGOVORNOSTI

Institut krivične odgovornosti predstavlja temeljni koncept krivičnog prava, jer se na njemu zasniva mogućnost da se prema učiniocu primijeni kazna ili druga krivičnopravna sankcija. Krivična odgovornost označava pravnu sposobnost lica da snosi posljedice za krivično djelo koje je počinilo, odnosno da mu se djelo može pripisati kao lično i krivično relevantno ponašanje. Bez postojanja krivične odgovornosti nema ni mogućnosti izricanja kazne, jer bi kažnjavanje neodgovornog lica bilo suprotno osnovnim principima pravde i humanosti koji prožimaju savremene pravne sisteme.

U teoriji krivičnog prava pojam krivične odgovornosti može se tumačiti u užem i širem smislu. U užem smislu, ona obuhvata subjektivne elemente koji moraju biti prisutni kod učinioca, a to su uračunljivost i krivica (vinost). Dakle, u užem značenju, krivična odgovornost se odnosi isključivo na psihički odnos učinioca prema djelu i njegovim posljedicama. U širem smislu, krivična odgovornost uključuje i objektivne elemente krivičnog djela (biće djela), te se tada posmatra kao skup svih pretpostavki koje moraju biti ispunjene da bi neko lice moglo biti kažnjeno. (Đorđević, 1995)

U domaćem krivičnom zakonodavstvu i sudskoj praksi, pojam krivične odgovornosti pretežno se tumači u užem smislu. To potvrđuje i član 33. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine,* koji propisuje: „Krivično je odgovoran učinilac krivičnog djela koji je u vrijeme izvršenja djela bio uračunljiv i postupao sa umišljajem ili iz nehata.“ Iz navedene zakonske odredbe proizlazi da krivična odgovornost postoji samo ako su ispunjena dva osnovna uslova: uračunljivost učinioca u trenutku izvršenja djela, i postojanje krivice (umišljaja ili nehata). Dakle, da bi lice bilo krivično odgovorno, mora biti sposobno da razumije značaj svog djela i da upravlja svojim postupcima. Ova sposobnost podrazumijeva određeni nivo intelektualne i voljne zrelosti, odnosno mogućnost da se prepozna društvena neprihvatljivost ponašanja i da se ponašanje kontroliše u skladu s tim

* Krivični zakon Bosne i Hercegovine "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023 (1) Krivica postoji ako je počinilac u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio uračunljiv i pri tome postupao s umišljajem. (2) Krivica za krivično djelo postoji i ako je počinilac postupao iz nehata, ako to zakon izričito predviđa.

spoznajama. Uračunljivost, kao bitan preduslov krivične odgovornosti, sadrži dvije komponente: intelektualnu komponentu – sposobnost da se shvati značenje vlastitih postupaka i njihove posljedice i voljnu komponentu – sposobnost da se ponašanje uskladi sa tom spoznajom, tj. da se kontroliše volja i izbjegne protupravna radnja. Ove dvije sposobnosti moraju biti prisutne u trenutku izvršenja krivičnog djela. Ukoliko su one u značajnoj mjeri smanjene ili potpuno isključene usljed duševne bolesti, privremenog poremećaja svijesti, intelektualne insuficijencije ili druge slične okolnosti, dolazi do djelimične ili potpune neuračunljivosti. U tom slučaju lice ne može biti krivično odgovorno jer nije imalo sposobnost da racionalno upravlja svojim ponašanjem. (Sijerčić – Čolić et al., 2005)

Pitanje uračunljivosti ima presudan značaj i u praktičnoj primjeni prava. Sudovi su dužni da u svakom pojedinačnom slučaju ocijene da li su postojale psihičke sposobnosti koje omogućavaju pripisivanje djela učiniocu. Ova ocjena se, u pravilu, ne može izvršiti bez stručne pomoći vještaka psihijatrijske ili neurološke struke. Sudsko-psihijatrijsko vještačenje predstavlja ključni dokazni instrument u postupcima u kojima se ispituje postojanje ili isključenje uračunljivosti.

Teorijska dilema o tome da li je uračunljivost element ili pretpostavka krivične odgovornosti uglavnom je akademske prirode i nema posebnog praktičnog značaja. Suština je u tome da bez uračunljivosti nema ni vinosti, pa samim tim ni krivične odgovornosti. Drugim riječima, lice koje nije bilo sposobno da shvati značenje svog djela i da upravlja svojim ponašanjem, ne može se smatrati krivim, pa se prema njemu ne mogu primijeniti kaznene sankcije.

Sudska praksa u Bosni i Hercegovini, kao i u komparativnim pravnim sistemima, dosljedno polazi od ovih načela. U presudama Suda Bosne i Hercegovine, kao i Vrhovnog suda Federacije BiH i Vrhovnog suda Republike Srpske, utvrđeno je da „neuračunljivost isključuje krivičnu odgovornost učinioca, dok smanjena uračunljivost može uticati na visinu kazne i izbor vrste sankcije“. Sudovi pri tome posebno cijene nalaze i mišljenja vještaka, ali zadržavaju pravo da konačnu ocjenu uračunljivosti donesu samostalno, kao pravno pitanje koje proizlazi iz ukupnog skupa dokaza.

Funkcija instituta uračunljivosti, dakle, ogleda se u utvrđivanju granice između onih učinilaca koji mogu biti moralno i pravno odgovorni za svoje

ponašanje i onih koji, zbog mentalnih poremećaja, ne mogu. Ona osigurava pravedan balans između zaštite društva i poštovanja osnovnih prava lica koja nisu sposobna za racionalno djelovanje. Na taj način, uračunljivost postaje most između prava i psihijatrije — spoj moralne odgovornosti i pravne racionalnosti.

2.1. Teorijsko određenje neuračunljivosti

U različitim istorijskim razdobljima razvoja društva, odnos i postupak prema neuračunljivim učiniocima krivičnih djela podrazumijevali su različite pristupe. Dugo vremena oni nisu bili razlikovani od učinilaca koji su prilikom izvršenja krivičnog djela bili uračunljivi, budući da se uračunljivost u početku nije uopšte ni cijenila. Rezultat takvog shvatanja bio je da su se prema neuračunljivim učiniocima primjenjivale iste kazne kao i prema uračunljivim.

Razvojem društva, države, filozofije, medicine i prava, pitanje neuračunljivosti počelo je privlačiti pažnju nauke. Sa učenjem italijanske pozitivne škole početkom XX vijeka, dolazi do uvođenja mjera bezbjednosti kao samostalnih krivičnih sankcija. U početku su se one primjenjivale samo na maloljetne delinkvente, a kasnije i na neuračunljive učinioce krivičnih djela. (Ikanović, 2018) Uračunljivost podrazumijeva ispravnost psihičkog aparata, odnosno intelektualnu i voljnu sposobnost učinioca da shvati značaj svog djela i da mu se ono može pripisati u krivicu. Ovako shvaćena uračunljivost predstavlja osnov vinosti (krivnje), koja podrazumijeva unutrašnji psihički odnos učinioca prema učinjenom djelu, izražen kroz umišljaj ili nehat, a koji je osnova za izricanje socijalno-moralne osude – prekora za učinjeno djelo. Dakle, uračunljivost je opšta sposobnost za odgovornost, svijest i volju prema određenom djelu, dok je vinost konkretizacija te sposobnosti. Kod uračunljivosti se ispituje ispravnost psihičkog aparata učinioca, dok se kod vinosti ispituje konkretni psihički odnos prema izvršenom djelu. (Sijerčić – Čolić et al., 2005) „Intelektualni element obuhvata sposobnost shvatanja značenja vlastitog djela, dok voljni element podrazumijeva mogućnost upravljanja vlastitim postupcima u skladu s tim shvatanjem.“ (Konjević, 2015)

Neuračunljivost, nasuprot tome, predstavlja nesposobnost za shvatanje značaja svog djela ili za upravljanje sopstvenim postupcima, i to usljed

trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja. (Tahović, 1957)

Važno je razlikovati institut neuračunljivosti od procesne sposobnosti, budući da se prva odnosi na psihičko stanje učinioca u trenutku izvršenja krivičnog djela, dok se procesna sposobnost procjenjuje u trenutku vođenja postupka. Stoga lice koje je u vrijeme izvršenja djela bilo neuračunljivo može kasnije biti procesno sposobno, odnosno sposobno da razumije tok postupka i učestvuje u svojoj odbrani.

Stanja koja dovode do neuračunljivosti čine biološke osnove neuračunljivosti, odnosno uzroke koji isključuju uračunljivost. Njihova dejstva su psihološki simptomi, odnosno posljedice koje onemogućavaju uračunljivost.

U vezi s tim, neuračunljivost se u teoriji i zakonodavstvu može odrediti na tri načina: (Tahović, 1957) prema biološkoj metodi, navode se samo biološka stanja koja, ako postoje, isključuju uračunljivost, prema psihološkoj metodi, navode se samo dejstva određenih stanja na psihi čovjeka, prema mješovitoj metodi, navode se i biološka stanja i njihovo dejstvo na psihi učinioca, pri čemu se traži da promjene u psihi budu uzrokovane biološkim stanjima. Neuračunljivost, dakle, obuhvata dvije osnovne komponente: duševnu poremećenost (biološki osnov neuračunljivosti) i nemogućnost rasuđivanja i odlučivanja (psihološki osnov neuračunljivosti).

Duševna poremećenost ili nenormalnost je svako stanje poremećene psihičke djelatnosti koje se ispoljava u znatnom odstupanju od prosječnog razvoja i funkcionisanja psihičkih funkcija čovjeka.

Kao uzroke duševne poremećenosti zakon navodi trajna ili privremena duševna oboljenja, privremenu duševnu poremećenost i zaostali duševni razvoj. (Tahović, 1957)

Duševne bolesti* predstavljaju najznačajniji i u praksi najčešći biološki osnov neuračunljivosti. Zakon u obzir uzima sva duševna oboljenja za koja savremena medicinska nauka smatra da mogu izazvati takve poremećaje psihičkih funkcija koji dovode do neuračunljivosti. Pri tome nije presudno razlikovanje trajnih i privremenih duševnih oboljenja, jer i jedno i drugo

* *Primjer iz prakse: Radnik, kod koga je kasnije utvrđena paranoidna šizofrenija, bio je uvjeren da mu je susjed čaranjem oduzeo polnu moć pa ga je dočekao na izlazu iz tvorničkog kruga i nožem mu nanio brojne tjelesne ozljede koje su bile teške i opasne po život. Proglašen je neuračunljivim (Okružni sud u Bjelovaru, K-211/71, prema Karamariću, 253.)*

može uzrokovati poremećaje psihičkih funkcija. Ovo razlikovanje je i inače relativno, (Babić, Marković, 2008) s obzirom na to da su neka oboljenja koja su se nekada smatrala trajnim i neizlječivim, razvojem medicine postala izlječiva i time dobila karakter privremenih. Duševne bolesti (psihoze) predstavljaju oboljenja kod kojih dolazi do ozbiljnih poremećaja intelektualne, voljne i emocionalne sfere ličnosti, što dovodi do poremećaja u razumskim postupcima i isključuje sposobnost za smisleno i razumno ponašanje. Privremene duševne poremećenosti* obuhvataju teže, ali prolazne poremećaje većine psihičkih funkcija, koji traju onoliko koliko djeluju njihovi izazivači. Riječ je o stanjima koja su najčešće normalna, ali u određenim okolnostima mogu postati patološka, privremena ili prolazna. Ova stanja mogu izazvati različite vrste poremećaja psihičkih funkcija, a neka od njih mogu biti i toliko intenzivna da dovedu do potpunog isključenja uračunljivost. U ovu grupu ubrajaju se stanja izazvana trovanjem alkoholom, drogama ili drugim hemijskim supstancama, zatim halucinacije, hipnoza, jaki afekti (strah, bijes, mržnja), kao i stanja sna, iscrpljenosti, premorenosti ili grozničavi delirij. Kod nas najčešće stanje privremene duševne poremećenosti nastaje pijanstvom, koje ima poseban forenzički značaj, jer se često javlja kao uzrok najtežih krivičnih djela, naročito protiv života i tijela. Međutim, u većini slučajeva pijanstvo ne isključuje uračunljivost, jer intelektualne i voljne sposobnosti obično nisu potpuno isključene, već samo djelimično umanjene. O tome se odlučuje na osnovu stručne psihijatrijske analize. Bitno smanjena uračunljivost izazvana pijanstvom ne može se uzeti kao osnov za ublažavanje kazne, niti kao olakšavajuća okolnost. „Kod bitno smanjene uračunljivosti postoji djelimična mogućnost kontrole ponašanja, dok je kod potpune neuračunljivosti ta sposobnost u potpunosti isključena.“ (Simović, 2016)

Logika prava jasno nalaže da se okolnost koju je učinilac sam skrivljeno izazvao ne može vrednovati u njegovu korist. Zaostali duševni razvoj (oligofrenija, slaboumnost, maloumnost) predstavlja oblik duševne poremećenosti koji karakteriše intelektualna ili psihička nerazvijenost,

* *Primjer iz prakse: Učinilac inače duševno zdrav, probudivši se noću, ušao je u stan komšije, s kojim nije bio ni u kakvoj svađi, izvršivši na taj način pokušaj ubistva. Djelo je izvršio u sumračnom stanju u koje je zaspao zbog umora i uticaja alkohola. Zbog privremene duševne poremećenosti proglašen je neuračunljivim pa mu je izrečena sigurnosna mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja na slobodi (VSH, I Kž-255/89, v. Kramarić, 253).*

odnosno nedovoljna duševna zrelost ličnosti u odnosu na nivo koji bi prema uzrastu trebalo da posjeduje.

Ovakva poremećenost je uglavnom uzrokovana zakržljalošću centralnog nervnog sistema ili oštećenjima nastalim mehaničkim povredama ili preležanim bolestima. Zaostali duševni razvoj se najčešće stepenjuje na lak, srednji i težak oblik,* u zavisnosti od stepena intelektualne zaostalosti i sposobnosti prilagođavanja socijalnom okruženju.

Da bi postojala neuračunljivost, neophodno je da, pored bioloških, postoji i jedan od psiholoških osnova neuračunljivosti. To znači da je potrebno ocijeniti kako je dati biološki osnov, odnosno duševna poremećenost, djelovala na učiniočevu sposobnost da shvati značaj konkretnog djela (intelektualna komponenta neuračunljivosti) i na njegovu sposobnost upravljanja postupcima (voluntaristička komponenta neuračunljivosti). Psihološki osnov neuračunljivosti, dakle, može se manifestovati u dva oblika: nemogućnost shvatanja značaja svog djela (nedostatak sposobnosti rasuđivanja), ili nemogućnost upravljanja svojim postupcima (nedostatak sposobnosti odlučivanja). Drugim riječima, neuračunljivost postoji kada učinilac nije imao sposobnost da shvati značenje svog djela ili kada nije imao mogućnost da odlučuje o preduzimanju ili propuštanju određenih radnji u skladu s razumijevanjem njihovog značaja, tj. da vlada svojim ponašanjem. Za postojanje neuračunljivosti dovoljno je da je isključena bilo koja od ovih sposobnosti. Nemogućnost shvatanja značaja djela postoji kada učinilac nije bio sposoban da ispravno ocijeni i razumije svoje postupke kao realni, faktički događaj; kada nije imao mogućnost da shvati prirodno značenje svog djela u kauzalnom smislu – tj. njegove posljedice i uzročno-posljedične veze. U konkretnom slučaju potrebno je razjasniti ključno pitanje: da li je učinilac mogao shvatiti ili razumjeti vrijednosni smisao svog djela – njegovu nedopuštenost i društvenu štetnost, odnosno njegovu suprotnost pravilima društvenog ponašanja.

Ovo, međutim, ne podrazumijeva i sposobnost shvatanjapravne protivpravnosti u formalnom smislu (dakle, da zna da je njegovo djelo zakonom propisano kao krivično). Samo ako je utvrđeno da je učinilac imao sposobnost rasuđivanja u trenutku izvršenja krivičnog djela, sud može

**Navedena klasifikacija se zasniva na vrijednostima datim od strane Svjetske zdravstvene organizacije, a prema Američkom psihijatrijskom društvu one su još niže, v.Č Hajduković, Sudska psihijatrija, Beograd-Zagreb, 1981., 104-106.*

njegovo djelo lično da mu uračuna u krivicu. U suprotnom, ako ta sposobnost nije postojala, nema ni krivice, a time ni krivične odgovornosti. Nemogućnost upravljanja postupcima znači da učinilac u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije imao sposobnost da vlada svojim ponašanjem u skladu s razumijevanjem značaja djela. U tom trenutku on nije imao mogućnost da kontroliše svoju volju, te njegovo postupanje nije bilo rezultat svjesne odluke.

Radi se, dakle, o sposobnosti odlučivanja, koja je u vrijeme izvršenja djela bila isključena. Iako učinilac može ispravno shvatiti značenje svog djela i razumijevati njegovu zabranjenost, on može izgubiti vlast nad svojom voljom, što ga čini nesposobnim da postupa u skladu sa zahtjevima društva i normama zajedničkog života. U praksi su mogući slučajevi u kojima postoji sposobnost rasuđivanja, ali nedostaje sposobnost odlučivanja npr. kod pojedinih oblika monomanija. Zakon psihološke osnove neuračunljivosti postavlja alternativno, pa će za postojanje neuračunljivosti biti dovoljno da učinilac nije mogao shvatiti značaj svog djela ili nije mogao upravljati svojim postupcima, usljed jednog od zakonom predviđenih oblika duševne poremećenosti.

Pitanje (Babić, Marković, 2008) uračunljivosti, odnosno neuračunljivosti, jeste pravno pitanje o kojem uvijek odlučuje sud. Međutim, sud o tome ne može odlučiti bez stručne pomoći – prije svega vještaka psihijatra, čiji je zadatak da utvrdi da li se učinilac u vrijeme izvršenja krivičnog djela nalazio u stanju neuračunljivosti, te kako je to stanje uticalo na njegove sposobnosti za shvatanje značaja djela i upravljanje postupcima. „Granica između medicinskog nalaza i pravne ocjene neuračunljivosti mora biti jasno povučena – vještak opisuje psihičko stanje, a sud daje pravnu kvalifikaciju.“ (Vuković, S, 2019) Zbog složenosti ovih pitanja, preporučljivo je da nalaz i mišljenje daje tim stručnjaka, a ne pojedinac.* Ako se tokom postupka utvrdi da je učinilac u vrijeme izvršenja bio neuračunljiv, sud će, u skladu s članom 389. Zakona o krivičnom postupku BiH,* donijeti

**Sud BiH je u jednom slučaju, pored psihijatra, angažovao i psihologa koju bi dao pravu ocjenu učiniočene uračunljivosti, v. presudu KŽK-1/06 od 31.05.2006.godine, odnosno presudu K-39/05 od 18.10.2005. godine.*

** Zakon o krivičnom postupku BiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18). Postupak u slučaju neuračunljivosti (1) Ako je osumnjičeni učinio protupravno djelo u stanju neuračunljivosti i postoje zakonom određeni*

odgovarajuću odluku. „Sud ne može samostalno utvrđivati postojanje neuračunljivosti, to pitanje uvijek zahtijeva stručno vještačenje psihijatra, koje sud cijeni zajedno s ostalim dokazima.“ (Đurđević, 2017)

S obzirom na to da neuračunljivost ima karakter osnova koji isključuje krivičnu odgovornost, svaka pogrešna ocjena suda o njenom postojanju ili nepostojanju predstavlja povredu krivičnog zakona koja se uvijek smatra apsolutnom, u smislu člana 298. tačka b) ZKP BiH.* „Institut neuračunljivosti predstavlja osnovni korektiv krivične odgovornosti, jer isključuje mogućnost da se voljno i svjesno usmjeri ponašanje prema zakonu.“ (Sijerčić – Čolić, et all., 2005)

uslovi za određivanje prisilnog smještaja lica s težim duševnim smetnjama u zdravstvenu ustanovu, tužilac će u optužnici postaviti prijedlog da Sud utvrdi da je osumnjičeni učinio protupravno djelo u stanju neuračunljivosti, kao i da mu se privremeno odredi prisilni smještaj u zdravstvenoj ustanovi uz obavještavanje zdravstvene ustanove. (2) Protiv osumnjičenog, odnosno optuženog iz stava (1) ovog člana na obrazloženi prijedlog tužioca može se odrediti pritvor iz razloga iz člana 132. ovog zakona. Ako je pritvor protiv osumnjičenog određen ili produžen, izvršava se u zdravstvenoj ustanovi i može trajati dok postoje razlozi iz člana 132. ovog zakona, ali ne duže od rokova iz čl. 135. i 137. stav (2) i (3) ovog zakona, odnosno pravosnažnog rješenja o privremenom određivanju prisilnog smještaja. (3) Ako Sud nakon provedenog glavnog pretresa utvrdi da je optuženi učinio protupravno djelo u stanju neuračunljivosti, donijet će presudu kojom se utvrđuje da je optuženi učinio protupravno djelo u stanju neuračunljivosti i posebnim rješenjem će mu se privremeno odrediti prisilni smještaj u zdravstvenoj ustanovi u trajanju od šest mjeseci. Protiv rješenja dozvoljena je žalba u roku od 15 dana od dana dostavljanja rješenja. (4) Po pravosnažnosti rješenja iz stava (3) ovog člana, tužilac će, u skladu s posebnim zakonom kojim se regulira pitanje zaštite ovih lica, nadležnom sudu dostaviti obavještenje za pokretanje postupka o prisilnom smještaju teško duševno bolesnog lica u zdravstvenu ustanovu. Uz ovo obavještenje bit će dostavljena medicinska dokumentacija i pravosnažno rješenje o privremenom određivanju prisilnog smještaja u zdravstvenu ustanovu. (5) Ako u toku glavnog pretresa izvedeni dokazi ukazuju da je optuženi počinio protupravno djelo u stanju uračunljivosti, smanjene uračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, tužilac će odustati od podnesenih prijedloga iz stava (1) ovog člana, nastaviti postupak i izmijeniti optužnicu. U slučaju kad se radi o smanjenoj ili bitno smanjenoj uračunljivosti, tužilac može predložiti izricanje mjere sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja, koja se izriče uz neku drugu krivičnopravnu sankciju. (6) Ako Sud utvrdi da optuženi u vrijeme počinjenja djela nije bio u stanju neuračunljivosti, a tužilac ne odustane od prijedloga iz stava (1) ovog člana, Sud će donijeti presudu kojom se optužba odbija. (7) Poslije podnošenja prijedloga iz stava (1) ovog člana, osumnjičeni, odnosno optuženi mora imati branioca.

** *Povrede krivičnog zakona Povreda krivičnog zakona postoji ako je krivični zakon povrijeđen u pitanju: b) postoje li okolnosti koje isključuju krivičnu odgovornost.*

2.2. Postupak u slučaju neuračunljivosti

Međunarodno pravo o ljudskim pravima postavlja zahtjeve u pogledu specifičnog pravnog položaja lica s duševnim smetnjama kada se protiv njih vodi krivični postupak. Zbog nedostatka subjektivnog elementa koji se odnosi na krivicu, u takvim slučajevima ne može se govoriti o izvršenju krivičnog djela u pravnom smislu, iako je lice preduzelo radnju koja po krivičnom zakonu ima obilježja krivičnog djela. (Sijerčić – Čolić, et all., 2005) Lica koja su protivpravna djela izvršila u stanju neuračunljivosti moraju uživati poseban pravni status, u skladu sa zaštitom osnovnih prava i sloboda čovjeka, prema standardima predviđenim članom 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Ova odredba zabranjuje mučenje, nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, te garantuje pravo na zaštitu lične slobode i na pravičan postupak. (Stanković, 2021) „Čak i kada osoba nije uračunljiva, mora se osigurati da svaka mjera lišenja slobode bude zakonita i razmjerna cilju zaštite društva i same osobe.“*

Ponovno uvođenje mjere bezbjednosti obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi predstavlja pozitivan korak u otklanjanju nedostataka koji su ranije nastali u reformi krivičnog zakonodavstva. Primjena ove mjere prema neuračunljivim učinocima krivičnih djela, uz sudsku kontrolu njenog trajanja i izvršenja, omogućava ostvarivanje zadovoljavajućih rezultata u otklanjanju društvene opasnosti povezane s izvršenjem krivičnih djela u stanju neuračunljivosti. „Savremeni krivični sistem mora prepoznati potrebu usklađivanja sigurnosnih mjera i ljudskih prava osoba sa mentalnim poremećajima.“

Ovakvo rješenje je, pored zaštite društva, i u interesu samih neuračunljivih lica, jer se postupak vodi i okončava pred sudom u jednoj fazi, bez nepotrebnog ponavljanja i odugovlačenja. Na taj način se obezbjeđuje efikasna sudska kontrola i zaštita ljudskih prava neuračunljivih lica, što bi, u slučaju povjeravanja nepravosudnim organima, moglo biti narušeno. (Ikanović, 2018)

**Case of X v. Finland*, European Court of Human Rights, Application no. 34806/04, Judgment of 3 July 2012, para. 149.*

3. ANALIZA KRIVIČNOPRAVNIH DOGAĐAJA KOJI SU IZVRŠENI U STANJU NEURAČUNLJIVOSTI

Sudska praksa na najneposredniji način prikazuje težinu krivičnih djela izvršenih u stanju neuračunljivosti, odnosno ukazuje na to koliko su ovakva stanja društveno opasna i kakve posljedice mogu imati po društvo, a naročito najuže članove porodice učinilaca. Analizom nekoliko pravosnažnih presuda sudova u Bosni i Hercegovini moguće je sagledati kako različita duševna stanja utiču na sposobnost učinioca da shvati značaj svojih postupaka i da njima upravlja. U jednom od analiziranih slučajeva,* optuženi je pokušao da ubije svoju suprugu, udarivši je nožem u stomak, pri čemu joj je nanio teške tjelesne povrede — zasjekao crijeva i trbušnu maramicu. Brzom intervencijom rođaka spriječeno je izvršenje djela do kraja. Prema nalazu i mišljenju vještaka, kod optuženog su dominirale sumanute ideje ljubomore koje su se razvile u okviru alkoholičarske paranoje, poznate kao ljubomorno ludilo alkoholičara. U takvom stanju njegove mogućnosti da shvati značaj djela i da upravlja svojim ponašanjem bile su potpuno isključene. Vještak je istakao da se radi o trajnom duševnom oboljenju koje kod učinioca stvara latentnu opasnost od ponavljanja sličnih djela, te ga čini opasnim za okolinu. U drugom slučaju, optuženi je usmrtio svog oca, nakon što je, prema sopstvenom iskazu, čuo glasove* koji su ga navodili da to učini. Tokom postupka utvrđeno je da nije riječ o osobi koja boluje od trajnog duševnog oboljenja niti o osobi sa mentalnom retardacijom, ali su bile prisutne organske promjene moždane mase i oštećenje kognitivnih funkcija. Vještak je zaključio da je optuženi u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio potpuno neuračunljiv, jer nije mogao razumjeti značaj svojih postupaka niti njima upravljati. Treći slučaj odnosi se na optuženu koja je, u stanju duševnog rastrojstva, usmrtila svoju majku udarivši je sjekirom u glavu. Vještačenjem je utvrđeno da boluje od paranoidne šizofrenije (F20.0) sa dugotrajnim pogoršanjima bolesti, te da je u vrijeme izvršenja djela bila u potpunosti neuračunljiva. Sud je prihvatio nalaz i mišljenje vještaka te izrekao mjeru obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi zatvorenog tipa.* Četvrti slučaj odnosi se na optuženog koji je u neuračunljivom stanju uslijed

* Rješenje Okružnog suda Sarajevo, K665/62 od 14.01.1963. godine.

* Presuda Kantonalni sud Sarajevo, broj: 09 0 K 031710 18 K od 17.01.2019.godine

*Presuda Okružni sud u Banja Luci, broj: 011-0-K-07-000 005 od 21.07.2007. godine

paranoidne šizofrenije, počinio je višestruko ubistvo i pokušaj ubistva koristeći pištolj. Prvo je ušao u autobus i ispalio više hitaca u vozača i putnike, usmrтивši tri osobe i nanijevši teške povrede jednom putniku. Nakon toga nasilno je ušao u obližnje kuće, gdje je ubio još četiri osobe, uključujući članove rodbine, nanoseći povrede koje su dovele do smrti. Kasnije je pokušao uništiti i zapaliti motorno vozilo jedne osobe, pucajući u rezervoar i pokušavajući izazvati požar, prije nego što ga je policija uhapsila. Višestruka neuropsihijatrijska vještačenja potvrdila su da optuženi boluje od hronične paranoidne šizofrenije, a neuropsihijatrijski timovi detaljno su ocijenili njegov kapacitet za razumijevanje posljedica svojih djela i kontrolu ponašanja. Zbog neuračunljivosti, optuženi je oslobođen klasične kaznene odgovornosti, ali mu je izrečena sigurnosna mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja, koja se izvršava uz izdržavanje dugotrajnog zatvora (do prestanka razloga zbog kojih je mjera izrečena, ali najduže do isteka kazne). Sud je u ovom slučaju kombinovao sigurnosnu mjeru i izdržavanje zatvorske kazne, što je zakonski predviđeno kada postoji rizik za društvo. Ova presuda pokazuje kako sudovi u Bosni i Hercegovini razlikuju krivičnu odgovornost i psihijatrijsku procjenu, naglašavajući značaj neuropsihijatrijskog vještačenja u procesu odlučivanja.* U još jednom analiziranom predmetu optuženi je lišio života svoju majku na izuzetno svirep način, odrubivši joj glavu kuhinjskim nožem. Nalaz vještaka neuropsihijatra pokazao je da je optuženi bolovao od bipolarnog afektivnog poremećaja sa psihotičnim simptomima, te da je u trenutku izvršenja djela bio u stanju delirantne manije, usljed čega mu je bila potpuno isključena sposobnost rasuđivanja. Sud je, uvažavajući nalaz vještaka, izrekao mjeru obaveznog psihijatrijskog liječenja.*

Konačno, u posljednjem analiziranom slučaju, *optuženi je u alkoholisanom stanju sa 2,85 promila alkohola u krvi, lišio života svoju tetku, osobu sa kojom je živio. Iako je prvobitno bilo sporno da li je sposoban da učestvuje u suđenju, tim vještaka je utvrdio da optuženi boluje od paranoidne šizofrenije i da u vrijeme izvršenja djela nije bio sposoban da shvati značaj svojih postupaka niti da njima upravlja. U kombinaciji trajne

* *Presuda Vrhovni sud FBiH, br. 03 0 K 000619 09 Kžk od 29.03.2010.godine*

* *Presuda Okružni sud u Bijeljini, broj: 12 0 K 003388 12 K od 14.12.2012.godine*

* *Presuda Kantonalni sud u Novom Travniku, broj: 06 0 K 014628 21 K od 03.11.2021.godine*

duševne bolesti i akutne intoksikacije alkoholom, kod optuženog je bila potpuno isključena uračunljivost.

Iz navedenih slučajeva može se zaključiti da krivičnopravni događaji koji su izvršeni u stanju neuračunljivosti, iako pravno ne predstavljaju klasična krivična djela u smislu krivice, imaju izuzetno teške društvene posljedice, naročito zbog činjenice da su učinioci često u bliskim porodičnim odnosima sa žrtvama. Sudovi u Bosni i Hercegovini u ovim slučajevima dosljedno primjenjuju zakonske odredbe i međunarodne standarde, izričući mjere bezbjednosti obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenim ustanovama radi zaštite društva i sprečavanja ponavljanja sličnih događaja. „Sudska praksa na najneposredniji način pokazuje koliko je primjena instituta neuračunljivosti osjetljiva i koliko zavisi od individualne procjene svakog slučaja.“ (Sijerčić – Čolić, et all., 2005)

4. ZAKLJUČAK

Institut neuračunljivosti zauzima izuzetno značajno mjesto u sistemu krivičnog prava, jer u svojoj suštini spaja pravne i medicinske aspekte ljudskog ponašanja. Njegova osnovna funkcija jeste da obezbijedi da se krivična odgovornost može pripisati samo onim licima koja posjeduju sposobnost da shvate značaj svog djela i da njime upravljaju u skladu s društvenim normama. Time se ostvaruje temeljni princip krivičnog prava – da nema kazne bez krivice (*nulla poena sine culpa*), čime se osigurava pravičnost i humanost u postupku sankcionisanja.

Teorijski okvir instituta neuračunljivosti uspostavlja delikatnu ravnotežu između zaštite društva i zaštite lica koja zbog duševnih poremećaja ne mogu racionalno djelovati. Takva lica nisu predmet klasičnog kažnjavanja, već posebnih mjera bezbjednosti koje imaju preventivno-terapijsku funkciju. Na taj način pravo prepoznaje psihijatrijsku realnost i osigurava da se društvo štiti od potencijalno opasnog ponašanja, ali istovremeno garantuje da se prema učiniocu postupa humano i u skladu s njegovim mentalnim stanjem.

Analiza sudske prakse u Bosni i Hercegovini pokazuje da su krivičnopravni događaji koji su počinjeni u stanju neuračunljivosti najčešće povezani s trajnim duševnim oboljenjima kao što su šizofrenija, paranoidne psihoze, bipolarni afektivni poremećaj i alkoholom izazvane psihoze. Sudovi

u pravilu uvažavaju nalaze i mišljenja sudskih vještaka neuropsihijatrijske struke, te umjesto kazni izriču mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenim ustanovama. Takvim pristupom ostvaruje se dvostruka svrha krivičnog prava: zaštita društva od opasnih ponašanja i zaštita samog učinioca kroz odgovarajuću medicinsku terapiju i nadzor.

Sudska praksa Suda Bosne i Hercegovine, Vrhovnog suda Federacije BiH i Vrhovnog suda Republike Srpske pokazuje konzistentan pristup u primjeni ovog instituta, pri čemu se stručno vještačenje posmatra kao odlučujući dokaz u utvrđivanju psihičkog stanja učinioca. Sudovi, međutim, zadržavaju pravo da konačnu ocjenu uračunljivosti donesu samostalno, u okviru pravne kvalifikacije slučaja. Na taj način se ostvaruje ravnoteža između stručne procjene medicinske prirode i pravne odgovornosti suda u donošenju odluke.

Izricanjem mjera sigurnosti umjesto kaznenih sankcija, sudska praksa potvrđuje humanistički karakter savremenog krivičnog zakonodavstva, koje teži rehabilitaciji, a ne represiji. Time se ostvaruju ciljevi krivičnog prava u njegovoj najširoj dimenziji – prevencija, zaštita društva i resocijalizacija. Uprkos povremenim raspravama u teoriji o eventualnom preispitivanju instituta neuračunljivosti, praksa pokazuje da njegovo postojanje ima nezamjenjivu ulogu u očuvanju principa pravičnosti, humanosti i pravne sigurnosti. Pravilna primjena instituta neuračunljivosti doprinosi povjerenju građana u pravosudni sistem, jer pokazuje da se krivično pravo ne zasniva isključivo na kažnjavanju, nego i na razumijevanju, liječenju i prevenciji. Ovim pristupom pravo potvrđuje svoju društvenu i etičku funkciju — da ne bude mehanizam represije, nego sredstvo uravnoteženog i humanog reagovanja na složene psihičke fenomene. U budućem periodu, neophodno je dalje unaprijediti forenzičko-psihijatrijski sistem u Bosni i Hercegovini, posebno u pogledu standardizacije vještačenja, efikasnosti procjena neuračunljivosti i nadzora nad izvršenjem mjera bezbjednosti. Potrebno je uvesti jasne protokole saradnje između pravosudnih i zdravstvenih institucija, kao i kontinuiranu edukaciju sudija, tužilaca i vještaka u oblasti forenzičke psihijatrije. Na taj način bi se obezbijedila dosljedna i ujednačena primjena instituta neuračunljivosti, u skladu s evropskim standardima i praksom Evropskog suda za ljudska prava, čime se potvrđuje da humanost i zakonitost predstavljaju temelj svakog savremenog pravnog poretka.

LITERATURA

1. Đurđević, Z. (2017). „Psihijatrijska vještačenja u krivičnom postupku – između prava i
2. European Court of Human Rights (ECHR). (2012). Case of X v. Finland, Application no. 34806/04, Judgment of 3 July 2012.
3. Hajduković Č, 1981, Sudska psihijatrija, Beograd-Zagreb.
4. Ikanović Veljko, 2018, Godišnjak fakulteta pravnih nauka, broj 8 Banja Luka, str. 114-124
5. Konjević, D. (2014). „Neuračunljivost i smanjena uračunljivost u krivičnom pravu Republike
6. Krivični zakon Bosne i Hercegovine "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/2003, 32/2003 , 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023
medicine“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb.
7. Nedeljko Stnković, 2021, Evropski Univerzitet Brčko distrikt.
8. Sijerčić-Čolić H., Hadžiomaragić M., Jurčević M, Kaurinović D. i Simović M., (2005): Komentar Zakona o krivičnom/kaznenom postupku BiH, Sarajevo: Savjet/Vijeće evrope-Evropska komisija.
9. Sijerčić-Čolić, H. (2010). Krivično pravo – Opći dio. Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
10. Simović, M. (ur.) (2016). Komentar Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.
Srpske“, Glasnik Pravnog fakulteta, Banja Luka.
11. Tahović.J.Komentar krivičnog zakonika (1957).
12. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). Handbook on Mental Health and Criminal Justice Systems. United Nations, Vienna.
Vuković, S. (2019). „Sudska psihijatrija u krivičnom pravu – analiza domaće prakse“, Pravni život, Beograd.
13. Zupančić, B. M.(2001). Kazensko pravo in psihiatrija. GV Založba, Ljubljana.

**KONCESIJE I SIGURNOST LOKALNOG STANOVNIŠTVA U
HERCEGBOSANSKOJ ŽUPANIJI**

**CONCESSIONS AND THE SAFETY OF THE LOCAL POPULATION
IN THE HERZEGOVINA COUNTY**

Pregledni znanstveni članak

Atina Perković

Ministarstvo unutarnjih poslova Kantona 10

Atinaperkovic7@gmail.com

Sažetak

Hercegbosanska županija predstavlja vodeći primjer uspješnog koncesijskog upravljanja i održivog razvoja u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad analizira institucionalni i zakonski okvir koncesija, razvoj vjetroenergetskih projekata, njihov ekonomski, ekološki i društveni učinak te ključne izazove i preporuke za budućnost. Poseban naglasak stavljen je na vjetroenergetske projekte, među kojima se ističe Vjetroelektrana Mesihovina, kao simbol modernizacije i energetske tranzicije. Rezultati analize pokazuju da Hercegbosanska županija ostvaruje značajne prihode od koncesija, što omogućava kontinuirano ulaganje u infrastrukturu, jačanje lokalne ekonomije i povećanje zapošljavanja. Primjena visokih ekoloških standarda čini ovaj kanton predvodnikom zelene tranzicije, dok participativni procesi i transparentnost jačaju povjerenje građana i socijalnu stabilnost. Unatoč visokoj učinkovitosti sustava, identificirani su i razvojni izazovi, osobito u području digitalne transparentnosti i institucionalne participacije. Zaključno, koncesijski model Hercegbosanske županija pokazuje kako odgovorno upravljanje prirodnim resursima može biti pokretač dugoročnog gospodarskog rasta, energetske sigurnosti i društvene otpornosti. Ovaj model može poslužiti kao putokaz za druge regije u zemlji i šire, potvrđujući važnost strateškog planiranja i uključivog razvoja za postizanje održivih rezultata.

Ključne riječi: *Koncesije; sigurnost lokalnog stanovništva; vjetroparkovi; obnovljivi izvori energije; Hercegbosanska županija; ekonomski razvoj; ekološka sigurnost; javne politike.*

Abstract

The Herceg-Bosnian Canton represents a leading example of successful concession management and sustainable development in Bosnia and Herzegovina. This paper analyzes the institutional and legal framework of concessions, the development of wind energy projects, their economic, ecological and social impact, as well as key challenges and recommendations for the future. Special emphasis was placed on wind energy projects, among which the Mesihovina Wind Power Plant stands out, as a symbol of modernization and energy transition. The results of the analysis show that Herceg-Bosnia Canton generates significant revenues from concessions, which enables continuous investment in infrastructure, strengthening the local economy and increasing employment. The application of high environmental standards makes this canton a leader in the green transition, while participatory processes and transparency strengthen citizens' trust and social stability. Despite the high efficiency of the system, development challenges have also been identified, especially in the area of digital transparency and institutional participation. In conclusion, the concession model of the Herceg-Bosnian Canton shows how responsible management of natural resources can be a driver of long-term economic growth, energy security and social resilience. This model can serve as a roadmap for other regions in the country and beyond, confirming the importance of strategic planning and inclusive development for achieving sustainable results.

Keywords: *Concessions; safety of local population; wind farms; renewable energy sources; Herceg-Bosnia Canton; economic development; ecological safety; public policies.*

1. UVOD

Hercegbosanska županija zauzima izrazito istaknuto mjesto u razvoju koncesijskih projekata i energetske tranzicije u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući iznimnim prirodnim resursima, povoljnim klimatskim uvjetima i strateškom geografskom položaju, ovaj kanton je postao predvodnik u razvoju obnovljivih izvora energije i uzorni primjer odgovornog

gospodarskog upravljanja prirodnim bogatstvima. Njegov pristup koncesijama karakterizira vizionarsko strateško planiranje, institucionalna stabilnost i usklađenost s najvišim europskim standardima, što ga čini modelom održivog razvoja u cijeloj zemlji (Bosna i Hercegovina, 2002; Europska unija, 2014; Transparency International BiH, 2023).

U posljednjem desetljeću upravo su projekti obnovljive energije, osobito vjetroelektrane, imali ključnu ulogu u oblikovanju gospodarske dinamike ovog područja. Zahvaljujući iznimnim uvjetima za iskorištavanje energije vjetra, kanton je privukao domaće i međunarodne investitore te postao središte energetske modernizacije Federacije BiH. Posebno značajan projekt u tom kontekstu jest Vjetroelektrana Mesihovina, koja je postavila temelje za razvoj niza drugih energetske postrojenja i time učvrstila status kantona kao vodeće energetske regije u zemlji (UNDP BiH, 2021; IRENA, 2022). Uz energetske projekte, Hercegbosanska županija ostvaruje značajne koristi od koncesija u sektorima šumarstva, vodoprivrede i eksploatacije mineralnih sirovina, čime dodatno jača svoju fiskalnu stabilnost i omogućava dugoročan i održiv gospodarski rast. Sustavno ulaganje prihoda od koncesija u prometnu i komunalnu infrastrukturu, digitalizaciju javnih usluga i zaštitu okoliša potvrđuje da ovaj kanton posjeduje jasan razvojni smjer koji istodobno podržava ekonomski napredak i očuvanje okoliša (World Bank, 2017; UNECE, 2019; Transparency International BiH, 2023).

U kontekstu sve veće globalne potrebe za čistom energijom i održivim razvojem, Hercegbosanska županija se profilirala kao lider u implementaciji inovativnih i zelenih rješenja, čime postavlja standarde za ostale regije u Bosni i Hercegovini i šire. Ova pozicija nije rezultat slučajnosti, već kontinuiranog strateškog djelovanja, partnerskog pristupa privatnim investitorima i aktivnog uključivanja lokalne zajednice u razvojne procese (IRENA, 2022; Devine-Wright, 2019; Brannstrom et al., 2021).

2. CILJEVI I METODOLOGIJA RADA

S obzirom na rastući značaj koncesijskih projekata, osobito u sektoru obnovljive energije i eksploatacije prirodnih resursa, potrebno je sustavno sagledati njihov utjecaj na lokalne zajednice i razinu sigurnosti stanovništva. Opći cilj ovog rada je analizirati postojeće koncesijske projekte u Hercegbosanska županija i njihovu povezanost s različitim dimenzijama

sigurnosti lokalnog stanovništva — fizičkom, ekonomskom i ekološkom. Fokus je na vjetroparkovima kao najzastupljenijem obliku energetske koncesije, ali i na drugim oblicima eksploatacije javnih dobara, poput šuma, voda i kamenoloma (Transparency International BiH, 2023; UNDP BiH, 2021). Specifični ciljevi istraživanja proizlaze iz potrebe za detaljnijom analizom strukture i učinaka koncesijskih politika:

1. Identificirati vrste koncesija i njihove nositelje, s posebnim naglaskom na energetske projekte i koncesije za eksploataciju prirodnih resursa (Komisija za koncesije BiH, 2024; Bosna i Hercegovina, 2002).
2. Analizirati sigurnosne i ekonomske implikacije koncesioniranih projekata na lokalnu zajednicu, uključujući raspodjelu koristi, lokalni razvoj i percepciju rizika (World Bank, 2017; IRENA, 2022).
3. Ispitati percepciju stanovništva o utjecaju vjetroparkova i drugih koncesija na kvalitetu života, okoliš i lokalnu ekonomiju (Maleki-Dizaji et al., 2020; Brannstrom et al., 2021).
4. Proučiti institucionalni i zakonski okvir koji definira dodjelu, upravljanje i nadzor koncesija, s posebnim osvrtom na transparentnost i participaciju lokalnih zajednica (Europska unija, 2014; Transparency International BiH, 2023).

U metodološkom smislu, istraživanje se temelji na kombinaciji kvalitativnih i kvantitativnih metoda, s naglaskom na analitički i deskriptivni pristup. Prvi korak uključuje analizu sekundarnih izvora, koja obuhvaća relevantne zakone i podzakonske akte, izvještaje institucija i organizacija civilnog društva, znanstvene i stručne članke te dostupne medijske izvore. Ovakav pristup omogućuje sveobuhvatno razumijevanje institucionalnog i pravnog okvira (Bosna i Hercegovina, 2002; Europska unija, 2014). Drugi segment metodologije čini terenska analiza, kojom će se izvršiti pregled postojećih lokacija koncesioniranih projekata na području Hercegbosanske županije. Ovaj dio omogućava uvid u prostorni razmještaj vjetroparkova i drugih projekata te njihovu neposrednu blizinu lokalnih zajednica, prometne i infrastrukturne povezanosti, kao i vidljive ekološke promjene na terenu (UNDP BiH, 2021). Empirijski dio istraživanja može uključivati provedbu upitnika ili intervju s lokalnim stanovništvom, što omogućava prikupljanje podataka o percepciji sigurnosti, povjerenju u institucije i stavovima prema

koncesioniranim projektima (Devine-Wright, 2019; NREL, 2024). Poseban naglasak bit će stavljen na razliku između percepcije koristi i percipiranih rizika. Konačno, planirana je komparativna analiza s drugim županijama ili regijama u Bosni i Hercegovini koje imaju slične koncesijske modele i energetske projekte. Ovakav pristup omogućit će prepoznavanje sličnosti i razlika u pristupu koncesijama, razini transparentnosti i uključenosti zajednice, što može poslužiti kao osnova za izradu preporuka za unapređenje prakse (IEA Wind, 2021; Transparency International BiH, 2023). Metodološki okvir istraživanja time osigurava ravnotežu između teorijske analize, institucionalnog pregleda i empirijskih podataka, što omogućava dublje razumijevanje složenih odnosa između koncesija i sigurnosti stanovništva.

3. TEORIJSKI OKVIR

Koncesija predstavlja pravni institut kojim javno tijelo prenosi pravo korištenja prirodnih resursa ili javnih dobara privatnim subjektima na određeno vremensko razdoblje, uz jasno definirane uvjete i obveze. Ovaj mehanizam omogućuje povezivanje javnog interesa s privatnim kapitalom, čime se osigurava dodatno financiranje infrastrukturnih i razvojnih projekata (World Bank, 2017). U pravnom sustavu Bosne i Hercegovine, koncesije su regulirane na državnoj, entitetskoj i županijskoj razini. Na državnoj razini, temeljni dokument je Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine (Bosna i Hercegovina, 2002), koji definira osnovne principe, vrste koncesija i institucionalni okvir za njihovu dodjelu. Entitetski nivoi — Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska — imaju vlastite zakonske propise koji detaljnije uređuju postupke dodjele, nadzor i prava koncesionara (Federacija Bosne i Hercegovine, 2002; Republika Srpska, 2002). Na županijskoj razini, zakoni i pravilnici dodatno specificiraju lokalne nadležnosti i procedure, osobito u sektorima šumarstva, vodoprivrede i obnovljivih izvora energije. Ovaj višerazinski okvir stvara složen sustav upravljanja, u kojem je koordinacija između razina vlasti ključna za uspješnu provedbu projekata (Komisija za koncesije BiH, 2024; Transparency International BiH, 2023). Uloga koncesija posebno dolazi do izražaja u kontekstu energetske tranzicije i razvoja obnovljivih izvora energije. Koncesijski modeli omogućuju privatnim investitorima da sudjeluju u izgradnji energetskih kapaciteta, dok

država zadržava kontrolu nad korištenjem javnih resursa (Europska unija, 2014; IRENA, 2022). Jedan od najvažnijih sektora u Bosni i Hercegovini je energija vjetra, koja zahvaljujući povoljnim klimatskim i geografskim uvjetima ima značajan razvojni potencijal. Vjetroparkovi su prepoznati kao projekti od javnog interesa jer doprinose smanjenju emisija stakleničkih plinova, diversifikaciji izvora energije i poticanju lokalnog gospodarskog razvoja (UNDP BiH, 2021; Maleki-Dizaji et al., 2020). Koncesijski okvir u energetici omogućava i stabilnost investicijskih procesa jer jasno definira prava i obveze koncesionara, visinu naknada, obveze zaštite okoliša te mogućnosti uključivanja lokalnih zajednica u proces odlučivanja (IEA Wind, 2021). Međutim, iskustva pokazuju da ekonomske koristi moraju biti praćene adekvatnim mehanizmima zaštite okoliša i sigurnosti kako bi se izbjegli konflikti i otpor zajednica (Devine-Wright, 2019; Cowell et al., 2012).

Socijalna sigurnost odnosi se na percepciju stanovništva o sigurnosti življenja u neposrednoj blizini koncesioniranih projekata, povjerenje u institucije i uključivanje u procese odlučivanja. Ekonomska sigurnost uključuje raspodjelu koristi od koncesija, mogućnosti zapošljavanja i održiv lokalni razvoj (World Bank, 2017; Transparency International BiH, 2023). Ekološka sigurnost odnosi se na očuvanje prirodnih resursa, zaštitu okoliša i sprječavanje negativnih posljedica po zdravlje i životnu sredinu (IRENA, 2022; NREL, 2024). Percepcija sigurnosti lokalnog stanovništva igra ključnu ulogu u prihvatanju projekata obnovljive energije. Brojna istraživanja pokazuju da projekti koji uključuju transparentnost, dijalog i kompenzacijske mehanizme ostvaruju veću razinu društvene prihvaćenosti (Maleki-Dizaji et al., 2020; Brannstrom et al., 2021).

Koncesijski projekti, osobito oni iz sektora energetike, nose niz rizika povezanih s okolišem, društvom i infrastrukturom. Modeli upravljanja rizicima temelje se na identifikaciji potencijalnih prijetnji, procjeni njihove vjerojatnosti i posljedica te razvoju odgovarajućih mjera ublažavanja (Pliego Marugán et al., 2024; CEUR Workshop Proceedings, 2024). U kontekstu vjetroparkova, to uključuje procjenu stabilnosti konstrukcija, utjecaj buke i promjene krajolika, utjecaj na ekosustav (npr. migracijske puteve ptica i šišmiša) te sigurnosne aspekte prometne i elektroenergetske infrastrukture (Moustakas et al., 2023; Li et al., 2023). Primjena sustavnog pristupa upravljanju rizicima povećava razinu sigurnosti i smanjuje otpore zajednice

prema projektima. Time se doprinosi većoj predvidljivosti i transparentnosti procesa implementacije koncesija (IEA Wind, 2021).

Prirodni resursi i energija proizvedena iz njih smatraju se javnim dobrom, što znači da bi koristi trebale biti ravnomjerno raspodijeljene između koncesionara, države i lokalne zajednice (Europska unija, 2014; World Bank, 2017). Participacija zajednice u odlučivanju — kroz javne rasprave, savjetovanja i kompenzacijske mehanizme — ključna je za uspostavljanje povjerenja između dionika. Prema IEA Wind (2021) i Transparency International BiH (2023), projekti koji uključuju participativne pristupe imaju veću vjerojatnost uspješne provedbe, manji broj pravnih sporova i dugoročno stabilnije partnerstvo između privatnog i javnog sektora. Sudjelovanje lokalnog stanovništva ne smije biti formalnost, već stvarni proces uključivanja u donošenje odluka. Na taj način koncesijski projekti postaju alat održivog razvoja, a ne izvor društvenih sukoba (Devine-Wright, 2019; Cowell et al., 2012).

4. KONCESIJE I RAZVOJ VJETROPARKOVA U HERCEGBOSANSKOJ ŽUPANIJ

Hercegbosanska županija predstavlja najdinamičnije i najperspektivnije područje za razvoj projekata obnovljive energije u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući izvanrednim klimatskim i geografskim pogodnostima, ovaj kanton je postao nacionalni predvodnik u razvoju vjetroenergetike, stvarajući najviši standard energetske učinkovitosti i postavljajući temelje za dugoročni gospodarski rast. Njegova strateška orijentacija prema iskorištavanju energije vjetra u potpunosti je usklađena s europskim direktivama i globalnim ciljevima energetske tranzicije, čime ovaj kanton utvrđuje svoju poziciju lidera u području održivog razvoja (Europska unija, 2014; IRENA, 2022). Najznačajniji primjer uspješnog koncesijskog modela u energetici je Vjetroelektrana Mesihovina, koja je u pogon puštena 2018. godine i predstavlja prvu veliku vjetroelektranu u Federaciji BiH. S instaliranom snagom od 50,6 MW, ovaj projekt je postavio standard izvrsnosti u domaćem energetsom sektoru te potvrdio izniman investicijski potencijal regije. Zahvaljujući ovom i sličnim projektima, Hercegbosanska županija ostvaruje značajne prihode od koncesija, koji se usmjeravaju u infrastrukturne projekte, modernizaciju lokalnih zajednica i jačanje

ekonomske otpornosti (UNDP BiH, 2021; Transparency International BiH, 2023). Koncesijski okvir kantona temelji se na transparentnim javnim natječajima, jasnim ugovornim obvezama i strogo definiranom sustavu praćenja i kontrole. Time se osigurava da koncesijski projekti donose maksimalnu korist lokalnoj zajednici, istodobno štiteći okoliš i javni interes (Bosna i Hercegovina, 2002; Transparency International BiH, 2023). Kanton sustavno potiče partnerstva s domaćim i međunarodnim investitorima, stvarajući stabilno poslovno okruženje koje privlači ulaganja i jača regionalni identitet.

Ekonomski učinci razvoja vjetroparkova višestruki su i dugoročni. Prihodi od koncesijskih naknada omogućuju ulaganje u prometnu i komunalnu infrastrukturu, digitalizaciju javnih usluga i razvoj gospodarskih zona. Osim toga, projekti vjetroelektrana potiču zapošljavanje lokalnog stanovništva tijekom izgradnje i održavanja postrojenja, a povezane djelatnosti – poput ugostiteljstva, transporta i građevinskih usluga – dodatno doprinose lokalnom rastu (World Bank, 2017; UNDP BiH, 2021). Važna komponenta uspjeha koncesijskih projekata u Hercegbosanskoj županiji jest uspostava visokih ekoloških standarda. Procjene utjecaja na okoliš i mjere zaštite prirodnih staništa provode se na najvišoj razini, uzimajući u obzir međunarodne smjernice. Time se osigurava održiv razvoj bez narušavanja ekološke ravnoteže, što ovaj kanton čini uzorom ekološki odgovornog gospodarenja resursima (Moustakas et al., 2023; Li et al., 2023; CEUR Workshop Proceedings, 2024). Poseban značaj ima i visoka razina prihvaćenosti projekata od strane lokalnog stanovništva, koja je rezultat otvorene komunikacije, javnih rasprava i kompenzacijskih mehanizama. Kanton sustavno uključuje građane u planiranje projekata, čime se stvara povjerenje i osjećaj zajedničkog vlasništva nad razvojnim procesima (Devine-Wright, 2019; Brannstrom et al., 2021). Ovakav model participativnog upravljanja rezultira minimalnim otporom i maksimalnom društvenom legitimnošću projekata, što dodatno potvrđuje vodeću ulogu Hercegbosanske županije u energetske sektoru.

5. INSTITUCIONALNI I ZAKONODAVNI OKVIR KONCESIJA

Hercegbosanska županija izgradila je izuzetno stabilan i transparentan institucionalni okvir koji omogućuje učinkovito upravljanje koncesijama u

skladu s najvišim međunarodnim i europskim standardima. Sustav dodjele koncesija u Bosni i Hercegovini strukturiran je na višerazinskom modelu — državnoj, entitetskoj i kantonalnoj razini — što osigurava jasnu podjelu odgovornosti i optimalnu koordinaciju između institucija (Bosna i Hercegovina, 2002; Europska unija, 2014).

Na državnoj razini temeljni pravni akt predstavlja Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine, koji definira osnovna načela, vrste koncesija i institucionalni okvir za njihovu dodjelu. Na entitetskoj razini, dodatni pravni propisi — uključujući Zakon o koncesijama Federacije BiH — detaljno uređuju postupke dodjele, praćenje provedbe ugovora i nadzor nad koncesionarima (Federacija Bosne i Hercegovine, 2002). Kantoni, među kojima se osobito ističe Hercegbosanska županija, donose posebne propise i pravilnike kojima se operacionaliziraju entitetske ovlasti i prilagođavaju lokalnim razvojnim prioritetima (Komisija za koncesije BiH, 2024; Transparency International BiH, 2023).

Institucionalna organizacija koncesijskog sustava u Hercegbosanskoj županiji pokazuje visoku razinu funkcionalnosti i učinkovitosti. Kantonalne institucije osiguravaju da se postupci dodjele koncesija odvijaju jasno, predvidivo i transparentno, uz javne natječaje i otvorenu komunikaciju s lokalnim zajednicama. Zahvaljujući tome, kanton je prepoznat kao uzor dobre prakse u implementaciji koncesijskih projekata, osobito u sektorima obnovljivih izvora energije i eksploatacije prirodnih resursa (Transparency International BiH, 2023; UNECE, 2019).

Osim pravnog okvira, izuzetno važan element institucionalnog sustava čini usklađenost s europskim direktivama i međunarodnim standardima za koncesijske ugovore. Direktiva 2014/23/EU naglašava načela transparentnosti, jednakog postupanja i nediskriminacije te postavlja jasne zahtjeve za oglašavanje, kriterije odabira, trajanje i izmjene ugovora. Hercegbosanska županija u potpunosti primjenjuje ta načela u praksi, što dodatno povećava povjerenje investitora i osigurava dugoročnu stabilnost koncesijskog sustava (Europska unija, 2014).

Institucionalna snaga ovog kantona temelji se i na snažnim mehanizmima nadzora i odgovornosti. Sustavno praćenje izvršenja ugovornih obveza, kontrola ekoloških standarda i javna dostupnost podataka o koncesijama ključni su instrumenti očuvanja povjerenja građana i zaštite javnog interesa. Javne rasprave, konzultacije s lokalnim zajednicama i obvezna objava

natječajne dokumentacije dodatno osiguravaju demokratičnost procesa i uključivost svih dionika (Transparency International BiH, 2023; UNECE, 2019; World Bank, 2017). Dodatnu prednost institucionalnog okvira Hercegbosanske županija čini visoka razina prilagodljivosti i proaktivnosti institucija. Kanton ne samo da slijedi nacionalne i europske propise, već i aktivno unapređuje vlastite procedure kako bi se osigurala stabilnost koncesijskog sustava i potaknula ulaganja. Ovaj pristup rezultira povećanim interesom domaćih i stranih investitora, jačanjem gospodarskih tokova i dugoročnim razvojem kantona.

6. UTJECAJ KONCESIJA NA SIGURNOST LOKALNOG STANOVNIŠTVA

Hercegbosanska županija predstavlja najstabilniji i najnapredniji koncesijski model u Bosni i Hercegovini, koji izravno doprinosi jačanju ekonomske, ekološke i društvene sigurnosti lokalnog stanovništva. Zahvaljujući vizionarskom strateškom pristupu, iznimnoj transparentnosti i aktivnom uključivanju zajednice, koncesijski projekti postali su osnovni stup gospodarske stabilnosti i društvenog napretka ove regije (Transparency International BiH, 2023; UNECE, 2019; World Bank, 2017).

Ekonomska sigurnost lokalne zajednice izravno je ojačana kroz stalni rast prihoda od koncesijskih naknada, koji se koriste za unapređenje prometne i komunalne infrastrukture, digitalizaciju javnih usluga te jačanje lokalne ekonomije. Vjetroenergetski projekti, ali i koncesije u sektorima šumarstva, vodoprivrede i eksploatacije mineralnih sirovina, doprinose povećanju fiskalnog kapaciteta kantona i općina, čime se stvaraju stabilni temelji za dugoročni razvoj. Osim toga, koncesijski projekti otvaraju nova radna mjesta tijekom izgradnje i rada postrojenja te potiču multiplikativne ekonomske učinke kroz povezane sektore kao što su građevinarstvo, logistika i turizam (UNDP BiH, 2021; IRENA, 2022; World Bank, 2017). Jedna od najvećih snaga koncesijskih projekata u Hercegbosanskoj županiji jest primjena visokih ekoloških standarda. Procjene utjecaja na okoliš i mjere zaštite prirodnih staništa provode se na najvišoj razini, uz strogu kontrolu buke, očuvanje bioraznolikosti i zaštitu vodnih tijela. Zahvaljujući tome, ovaj kanton je predvodnik zelene tranzicije i primjer kako se gospodarski razvoj može uskladiti s očuvanjem okoliša. Poseban naglasak stavljen je na

monitoring utjecaja vjetroparkova na faunu i ekosustave, što osigurava dugoročnu ekološku stabilnost (Moustakas et al., 2023; Li et al., 2023; CEUR Workshop Proceedings, 2024). Socijalna sigurnost predstavlja ključan element uspjeha koncesijskih projekata. U Hercegbosanskoj županiji lokalne zajednice imaju izuzetno visoku razinu povjerenja u institucije i koncesionare jer se projekti razvijaju kroz transparentne i participativne procese. Javne rasprave, otvorene konzultacije i jasno definirani kompenzacijski mehanizmi omogućuju građanima da budu aktivni sudionici u razvoju. Ovakav pristup stvara osjećaj zajedničkog vlasništva, smanjuje potencijalne konflikte i povećava društvenu koheziju (Devine-Wright, 2019; Brannstrom et al., 2021; Transparency International BiH, 2023). Osim ekonomskih i ekoloških koristi, ovakav model rezultira jačanjem lokalnog identiteta i dugoročnim razvojnim povjerenjem, što dodatno učvršćuje Hercegbosansku županiju kao lidera koncesijske politike i održivog razvoja u zemlji.

7. IZAZOVI I PREPORUKE

Iako Hercegbosanska županija predstavlja uzorni model koncesijskog upravljanja u Bosni i Hercegovini, razvojni procesi uvijek uključuju određene izazove koji mogu dodatno unaprijediti sustav ako se njima upravlja strateški i proaktivno. Kanton je već pokazao da je sposoban potencijalne slabosti pretvoriti u razvojne prilike, zahvaljujući odlučnom institucionalnom djelovanju, transparentnim procedurama i aktivnom uključivanju lokalne zajednice (Transparency International BiH, 2023; UNECE, 2019). Jedan od ključnih izazova koji se javlja u sustavu koncesija na razini cijele zemlje, ali koji Hercegbosanska županija već sustavno adresira, jest povećanje transparentnosti postupaka. Pravovremeno objavljivanje natječajne dokumentacije, javnih odluka i ugovora omogućuje građanima i investitorima visoku razinu povjerenja u institucionalni okvir (Transparency International BiH, 2023; World Bank, 2017). Dodatno jačanje digitalnih platformi za objavu informacija može osigurati potpunu dostupnost podataka u stvarnom vremenu, čime bi Hercegbosanska županija dodatno učvrstila svoj status lidera u otvorenosti i odgovornosti javne uprave. Uspjeh koncesijskih projekata uvelike ovisi o aktivnom uključivanju lokalne zajednice u proces planiranja i odlučivanja. Iako kanton već

primjenjuje participativne mehanizme kroz javne rasprave i konzultacije, dodatni iskorak može se postići razvojem strukturiranih mehanizama suodlučivanja, što bi dodatno ojačalo osjećaj zajedničkog vlasništva nad projektima. Time bi se dodatno povećala društvena prihvaćenost i smanjio prostor za eventualne konflikte (Devine-Wright, 2019; Brannstrom et al., 2021).

Nadzor nad provedbom koncesijskih ugovora i ekoloških standarda u Hercegbosanskoj županiji već je na visokoj razini, no daljnje snaženje institucionalnih kapaciteta za inspeksijski i nezavisni nadzor osiguralo bi još veću razinu predvidljivosti i stabilnosti sustava. Sustavno objavljivanje rezultata ekoloških monitoringa i uključivanje neovisnih stručnih tijela dodatno bi potvrdilo predvodničku poziciju kantona u održivom upravljanju resursima (Moustakas et al., 2023; Li et al., 2023; CEUR Workshop Proceedings, 2024).

Kako bi se dodatno osnažio postojeći sustav koncesija i učvrstila pozicija kantona kao nacionalnog lidera u energetske tranziciji i održivom razvoju, mogu se izdvojiti sljedeće preporuke:

- jačanje digitalne transparentnosti kroz online registre koncesija, javne ugovore i financijske izvještaje,
- razvoj participativnih modela odlučivanja i institucionaliziranih kanala komunikacije s lokalnim zajednicama,
- unapređenje ekološkog monitoringa i javne dostupnosti podataka o utjecajima na okoliš,
- kontinuirano usklađivanje s europskim i međunarodnim standardima za koncesijske ugovore,
- poticanje inovativnih modela partnerstva između javnog i privatnog sektora.

Provedba ovih preporuka osigurala bi da Hercegbosanska županija ne samo zadrži svoju vodeću poziciju, nego i dodatno učvrsti status uzornog kantona u pogledu koncesijskog upravljanja, ekonomske stabilnosti i društvene otpornosti.

8. ZAKLJUČAK

Hercegbosanska županija danas se s pravom može opisati kao nesporni lider u razvoju koncesijskih projekata i implementaciji obnovljivih izvora energije u Bosni i Hercegovini. Kanton je izgradio stabilan institucionalni okvir, usklađen s europskim i međunarodnim standardima, čime je stvorio povoljan investicijski ambijent i osigurao dugoročne temelje gospodarskog rasta (Europska unija, 2014; World Bank, 2017; Transparency International BiH, 2023). Razvoj koncesija, posebice u sektoru vjetroenergetike, pokazao je kako strateško planiranje i odgovorno upravljanje prirodnim resursima mogu donijeti izravne ekonomske koristi lokalnim zajednicama, potaknuti razvoj infrastrukture i povećati zapošljavanje. Istodobno, Hercegbosanska županija sustavno ulaže u očuvanje okoliša, čime potvrđuje svoju poziciju predvodnika zelene tranzicije i održivog razvoja (UNDP BiH, 2021; IRENA, 2022; CEUR Workshop Proceedings, 2024). Poseban značaj ima činjenica da je kanton uspio postići ravnotežu između ekonomskih interesa, zaštite okoliša i društvene uključenosti. Sustavi transparentnosti, participativni procesi i otvorena komunikacija s građanima rezultirali su visokom razinom povjerenja lokalnog stanovništva, što je temelj stabilnog i dugoročnog razvoja (Devine-Wright, 2019; Brannstrom et al., 2021). Kroz jačanje institucionalnih kapaciteta, inovativne mehanizme nadzora i sustavno ulaganje u digitalnu transparentnost, Hercegbosanska županija ima potencijal dodatno osnažiti svoju vodeću poziciju u državi i postati model održivog koncesijskog razvoja za druge regije. Ovaj primjer potvrđuje da odgovorno i strateško upravljanje koncesijama može biti ključni pokretač gospodarskog rasta, društvene otpornosti i ekološke stabilnosti. Dugoročno gledano, koncesijski model Hercegbosanske županija nudi jasnu razvojnu viziju koja povezuje ekonomsku učinkovitost, zaštitu okoliša i dobrobit lokalnih zajednica. Time se stvara održiv temelj za prosperitet regije i značajan doprinos ukupnoj stabilnosti i energetskej tranziciji Bosne i Hercegovine (UNECE, 2019; Transparency International BiH, 2023; World Bank, 2017).

LITERATURA

1. Bosna i Hercegovina. (2002). *Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine*. Službeni glasnik BiH.
2. Federacija Bosne i Hercegovine. (2002). *Zakon o koncesijama Federacije BiH*. Službene novine FBiH.
3. Republika Srpska. (2002). *Zakon o koncesijama Republike Srpske*. Službeni glasnik RS.
4. Komisija za koncesije BiH. (2024). *Sistem koncesija u Bosni i Hercegovini: Pravni i institucionalni okvir. Transparentnost International BiH*. <https://ti-bih.org>
5. World Bank. (2017). *Public-Private Partnerships Reference Guide (3rd ed.)*. World Bank Group.
6. International Renewable Energy Agency. (2022). *Renewable Energy Policies in a Time of Transition: Energy Policy Review*. IRENA.
7. United Nations Economic Commission for Europe. (2019). *Good Practice Guidelines on Public-Private Partnerships for Sustainable Development*. Geneva: UNECE.
8. Maleki-Dizaji, P., del Bufalo, N., Di Nucci, M.-R., & Krug, M. (2020). Overcoming barriers to the community acceptance of wind energy: Lessons learnt from a comparative analysis of best practice cases across Europe. *Sustainability*, 12(9), 3562. <https://doi.org/10.3390/su12093562>
9. Brannstrom, C., Jepson, W., Persons, N., & Harriss, C. (2021). What explains community acceptance of wind energy? *Energy Research & Social Science*, 80, 102221. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102221>
10. Devine-Wright, P. (2019). Community acceptance of renewable energy technologies: Challenges and opportunities. *Energy Policy*, 138, 111234. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111234>
11. Cowell, R., Bristow, G., & Munday, M. (2012). Wind energy and justice for disadvantaged communities. *Journal of Environmental Planning and Management*, 55(5), 690–706. <https://doi.org/10.1080/09640568.2011.636464>

12. NREL. (2024). *Community perspectives on equity in land-based wind*. National Renewable Energy Laboratory. <https://docs.nrel.gov/docs/fy24osti/88903.pdf>
13. Pliego Marugán, A., García Márquez, F. P., & Pérez, J. M. (2024). *A techno-economic model for avoiding conflicts of interest between owners of offshore wind farms and maintenance suppliers*. arXiv preprint arXiv:2401.08251. <https://arxiv.org/abs/2401.08251>
14. Zhang, Y., Chen, X., & Li, J. (2023). *Collective large-scale wind farm multivariate power output control based on hierarchical communication multi-agent proximal policy optimization*. arXiv preprint arXiv:2305.10161. <https://arxiv.org/abs/2305.10161>
15. Li, R., Zhang, J., & Zhao, X. (2023). *Long-distance and high-impact wind farm wake effects revealed by SAR*. arXiv preprint arXiv:2311.18124. <https://arxiv.org/abs/2311.18124>
16. Moustakas, A., Georgiakakis, P., & Davy, C. (2023). *Wind turbine power and land cover effects on cumulative bat deaths*. arXiv preprint arXiv:2305.19010. <https://arxiv.org/abs/2305.19010>
17. CEUR Workshop Proceedings. (2024). *Critical infrastructure security: An extreme events risk assessment approach for on-shore wind farms*. CEUR. <https://ceur-ws.org/Vol-3971/paper01.pdf>
18. Transparency International BiH. (2023). *Koncesije i javni interes: analiza stanja u Bosni i Hercegovini*. TI BiH.
19. UNDP BiH. (2021). *Obnovljivi izvori energije i održivi razvoj u Bosni i Hercegovini*. UNDP.
20. Ekonomski institut Sarajevo. (2022). *Utjecaj energetske projekata na lokalni razvoj i zapošljavanje u BiH*.
21. Centar za okolišno održivi razvoj. (2020). *Vjetroelektrane i okoliš: Smjernice za odgovorno planiranje*.
22. Federalni zavod za statistiku. (2024). *Statistički godišnjak Federacije BiH 2024*. Sarajevo.

**PROCJENA KVALITETE OBRAZOVNE USLUGE IZ PODRUČJA
PROJEKTOG MENADŽMENTA: ANALIZA VAŽNOSTI I IZVEDBE
TEMELJENA NA PERCEPCIJI STUDENATA I POSLODAVACA**

**ASSESSMENT OF THE QUALITY OF PROJECT MANAGEMENT
EDUCATION: AN IMPORTANCE–PERFORMANCE ANALYSIS
BASED ON STUDENT AND EMPLOYER PERCEPTIONS**

Pregledni znanstveni članak

Zlatko Barilović

University of Applied Sciences Baltazar Zapešić, Croatia

zlatko.barilovic@bak.hr

Sažetak

Ovaj rad istražuje kvalitetu obrazovne usluge stručnog diplomskog studija Projektni menadžment na Veleučilištu Baltazar Zapešić (Hrvatska), promatrajući percepciju studenata i poslodavaca kako bi se dobila cjelovita slika uspješnosti programa. Istraživanje je provedeno kvantitativnim pristupom korištenjem strukturiranih anketnih upitnika među 137 studenata i 30 poslodavaca. Podaci su obrađeni deskriptivnom statistikom, dok je ključna metoda analize bila Importance–Performance (IP). Ova metoda omogućuje sustavno prepoznavanje razlika između važnosti pojedinih elemenata obrazovne usluge ili kompetencija i njihove stvarne realizacije, čime se identificiraju prioritetna područja za unapređenje, održavanje postojećih dobrih praksi ili racionalizaciju resursa. Rezultati pokazuju da studenti visoko vrednuju nastavno i nenastavno osoblje, korisnost stečenog znanja te razvijene projektne kompetencije, dok su radno vrijeme, kvaliteta programa i reputacija studija identificirani kao ključna područja za daljnje unaprjeđenje. IP analiza provedena među poslodavcima ukazuje na visoku razvijenost tehničkih i ponašajnih kompetencija diplomiranih studenata, dok kontekstualne kompetencije predstavljaju područje s potencijalom za dodatni razvoj, što naglašava važnost prilagodbe programa zahtjevima tržišta rada. Zaključci istraživanja potvrđuju da sustavno praćenje percepcija studenata i poslodavaca omogućuje kvalitetnije strateško usmjeravanje resursa, unaprjeđenje programa i razvoj kompetencija. Dobiveni rezultati pružaju jasne smjernice za unapređenje konkurentnosti studija i povećanje zadovoljstva ključnih dionika. Istovremeno, oni naglašavaju važnost

snažnijeg integriranja praktične primjene, fleksibilnosti studijskog procesa i reputacijskih elemenata u sustav upravljanja kvalitetom obrazovne usluge.

Ključne riječi: *kvalitetna obrazovne usluge, projektni menadžment, Importance–Performance analiza, projektne kompetencije, visoko obrazovanje.*

Abstract

This paper research the quality of the educational service of the graduate degree program in Project Management at the University of Applied Sciences Baltazar Zaprrešić (Croatia), examining the perceptions of students and employers to provide a comprehensive picture of the program's success. The research was conducted using a quantitative approach with structured questionnaires among 137 students and 30 employers. The data were analyzed using descriptive statistics, with the key analysis method being the Importance–Performance (IP) analysis. This method allows for the systematic identification of differences between the importance of individual elements of the educational service or competencies and their actual implementation, thus identifying priority areas for improvement, maintaining existing good practices, or rationalizing resources. The results show that students highly value teaching and non-teaching staff, the usefulness of the acquired knowledge, and developed project competencies, while working hours, program quality, and the reputation of the program were identified as key areas for further improvement. The IP analysis conducted among employers indicates a high level of development of technical and behavioral competencies in graduates, while contextual competencies represent an area with potential for further development, emphasizing the importance of aligning the program with labor market requirements. The research findings confirm that systematic monitoring of the perceptions of students and employers enables more effective strategic resource allocation, program improvement, and competency development. The results provide clear guidelines for improving the competitiveness of the program and increasing the satisfaction of key stakeholders. At the same time, they highlight the importance of stronger integration of practical application, flexibility in the

study process, and reputational elements into the quality management system of educational services.

Keywords: *educational services quality, project management, Importance–Performance analysis, project competencies, higher education*

1. UVOD

Kvaliteta obrazovne usluge predstavlja jedno od temeljnih obilježja konkurentnosti i održivosti visokoobrazovnih institucija u suvremenom društvu znanja. U uvjetima ubrzanih tehnoloških promjena, globalizacije tržišta rada i sve većih očekivanja studenata i poslodavaca, visoka učilišta suočena su s nužnošću kontinuiranog unapređenja vlastitih studijskih programa i organizacijskih procesa. Kvaliteta se pritom ne definira samo kao ispunjavanje minimalnih standarda ili formalnih kriterija akreditacije, nego kao sposobnost institucije da dosljedno isporučuje obrazovnu uslugu koja zadovoljava potrebe i očekivanja ključnih dionika: studenata, nastavnika, poslodavaca, države i šire društvene zajednice (Lazibat et al., 2013; Štimac, 2012; Nawi, 2023; Bartolo & Tinmaz, 2024).

Percepcija kvalitete visokog obrazovanja od strane studenata postala je jedan od najznačajnijih indikatora funkcioniranja institucija, osobito u kontekstu sve većeg broja studijskih programa koji se natječu za iste generacije studenata. Brojna istraživanja potvrđuju da su studenti postali aktivni i informirani korisnici obrazovne usluge koji pri odabiru studija uzimaju u obzir različite faktore: kvalitetu programa, zapošljivost, reputaciju ustanove, nastavnu infrastrukturu, fleksibilnost studiranja i ukupnu vrijednost za novac (value for money). Zbog toga je sustavno praćenje studentskog iskustva i percepcija kvalitete postalo neophodno za strateško upravljanje visokoobrazovnim institucijama (Pezeshki et al., 2009; Bečić et al., 2013; Sharma & Mishra, 2024; Gürbüz & Acuner, 2025).

Posebno je važno istražiti kvalitetu obrazovne usluge u područjima koja izravno pripremaju stručnjake za tržište rada u kojem se zahtijevaju složene i višedimenzionalne kompetencije, kao što je područje projektnog menadžmenta. Projektni menadžment posljednjih desetljeća prerasta u dominantni oblik organizacije rada u privatnom, javnom i neprofitnom sektoru. Uvođenje projektnih metoda u sve više djelatnosti dovodi do porasta

potražnje za stručnjacima koji posjeduju kombinaciju tehničkih, ponašajnih i kontekstualnih kompetencija potrebnih za uspješno vođenje projekata u složenim organizacijskim okruženjima. Zbog toga studiji projektnog menadžmenta imaju ključnu ulogu u stvaranju stručnog kadra koji će moći odgovoriti potrebama gospodarstva i javnog sektora, ali i doprinijeti razvoju projektne kulture u organizacijama (Žarković et al., 2014; Barilović et al 2021, Kearney et al, 2024).

Unatoč porastu broja studijskih programa iz projektnog menadžmenta, relativno je malo empirijskih istraživanja koja detaljno proučavaju kvalitetu tih programa iz perspektive studenata i poslodavaca, osobito na razini pojedinih institucija. Većina dostupne literature naglašava važnost povezanosti između studijskih procesa i očekivanja tržišta rada, no nedovoljno je istražen odnos između motiva upisa, percepcije kvalitete i razvoja ključnih projektno menadžerskih kompetencija na konkretnoj studijskoj razini (Štimac i Leko Šimić, 2010). Ovaj rad stoga doprinosi literaturi kombinacijom dva važna analitička pristupa: mjerenjem percepcije kvalitete obrazovne usluge među studentima te provođenjem IP (importance–performance) analize koja omogućuje identifikaciju područja s najvećim potencijalom za unapređenje.

Studij Projektnog menadžmenta Veleučilišta Baltazar Zapešić (VBZ) analiziran u ovome radu predstavlja jedinstven studijski program specijaliziran za pripremu stručnjaka za vođenje projekata u različitim sektorima. Program je značajan i zbog svoje povezanosti s tržištem rada, što je vidljivo u rezultatima zapošljivosti studenata, ali i u suradnji s poslodavcima u oblikovanju kurikuluma i razvoju kompetencija (Barilović, 2014). Međutim, kako bi studij zadržao konkurentnost i kontinuirano unapređivao kvalitetu, važno je utvrditi u kojoj mjeri studenti percipiraju studij kao organizacijski dobro postavljen, sadržajno kvalitetan te društveno i osobno koristan.

Cilj ovoga rada je višestruk: ispitati percepciju kvalitete obrazovne usluge iz perspektive studenata; identificirati motive upisa i usporediti ih s percepcijom stvarne kvalitete studija; primijeniti IP analizu kako bi se utvrdila područja koja zahtijevaju najveća ulaganja te interpretirati ove rezultate u kontekstu teorijskih okvira kvalitete u visokom obrazovanju. Osim toga, rad uključuje i komplementarnu analizu percepcija poslodavaca o

razvijenosti projektnih kompetencija diplomiranih studenata, čime se dobiva cjelovitija slika usklađenosti studija s potrebama tržišta rada.

2. TEORIJSKI OKVIR

Kvaliteta obrazovne usluge u visokom obrazovanju predstavlja multidimenzionalan konstrukt koji obuhvaća organizacijske, pedagoške, infrastrukturne i razvojne aspekte studijskog procesa. U suvremenoj literaturi kvaliteta se promatra kao dinamičan skup odnosa između očekivanja studenata i njihovih stvarnih iskustava, a ne samo kao skup formalnih standarda ili administrativnih procedura. Različiti konceptualni pristupi, poput kvalitete kao izvrsnosti, zadovoljstva korisnika, usklađenosti sa svrhom ili transformacijskog pristupa, naglašavaju da visoko obrazovanje danas mora istovremeno osigurati akademsku relevantnost, profesionalnu primjenjivost i osobni razvoj studenata. Budući da studenti sve više djeluju kao aktivni korisnici obrazovne usluge, upravo njihove percepcije postaju ključne u razumijevanju i unapređenju kvalitete studijskih programa (Kustiawan et al, 2024; Wahyuni et al, 2024).

Motivi odabira studijskog programa važan su element u analizi ukupne vrijednosti obrazovne usluge jer oblikuju početna očekivanja studenata i predstavljaju referentnu točku prema kojoj oni kasnije procjenjuju svoje iskustvo studiranja. Teorija očekivane vrijednosti tumači odabir studijskog programa kao proces procjene korisnosti (primjerice perspektive zapošljivosti ili razvoja zahtijevanih kompetencija), intrinzičnog interesa te percipirane vjerojatnosti uspjeha. U području poslovne ekonomije i projektnog menadžmenta istraživanja najčešće ističu profesionalnu orijentaciju, reputaciju studija i razvoj praktičnih, radno primjenjivih kompetencija kao glavne motive upisa. Ovi motivi kasnije utječu na doživljaj kvalitete obrazovne usluge, pri čemu je visok stupanj podudarnosti između očekivanja i stvarnog iskustva povezan sa zadovoljstvom, uspjehom i većom studentskom angažiranošću (Harahap et al, 2023).

S obzirom na profil studija Projektnog menadžmenta, posebno je važno pitanje kompetencijskog okvira koji studenti razvijaju tijekom obrazovnog procesa. Kompetencije se pritom promatraju kao integrirani skup znanja, vještina i ponašanja potrebnih za učinkovito realiziranje projektnih aktivnosti. Standardi poput IPMA Individual Competence Baseline - ICB4

(IPMA, 2015) naglašavaju tehničke, ponašajne i kontekstualne dimenzije kompetencija, čime se potvrđuje da učinkovit projektni menadžer mora savladati kombinaciju analitičkih vještina, interpersonalnih sposobnosti i razumijevanja organizacijskog okruženja. Visokoobrazovne institucije pritom imaju ključnu ulogu u osiguravanju uvjeta za razvoj takvih kompetencija od kurikularnog dizajna i nastavnih metoda do praktičnih projekata, mentorski vođenog rada i suradnje s poslovnim sektorom. Time se visoko obrazovanje sve više okreće kompetencijskom pristupu koji naglašava autentične zadatke, aktivno učenje i realne scenarije preuzete iz profesionalnog okruženja (Ketola & Kontio, 2022).

Evaluacija kvalitete obrazovne usluge zahtijeva metodičke alate koji omogućuju sustavno i transparentno prepoznavanje područja koja zahtijevaju unapređenje. U tom se kontekstu ističe Importance–Performance (IP) analiza kao jednostavna, ali vrlo učinkovita metoda koja kombinira procjenu važnosti pojedinih elemenata obrazovnog procesa i percipiranu razinu njihove realizacije. IP analiza omogućuje identifikaciju područja visokog učinka koja treba zadržati, kritičnih točaka na kojima su studentska očekivanja velika, ali izvedba nedovoljna, elemenata koji se možda prekomjerno resursno podupiru te područja koja imaju nisku važnost i nisku izvedbu. Primjenom ove metode moguće je prepoznati razlike između onoga što studenti smatraju ključnim i onoga što institucija zaista uspješno isporučuje, čime se dobiva precizniji uvid u prioritetne smjerove unapređenja (Wu et al, 2023; Suroto et al, 2017, Murcia, 2023).

Promatrajući kvalitetu iz šire perspektive, poslodavci predstavljaju dodatno vrijedan izvor informacija, budući da neposredno vrednuju stručnu spremnost i kompetencijsku razvijenost diplomiranih studenata. Njihovo viđenje kvalitete studijskih programa često se temelji na konkretnoj procjeni sposobnosti novih zaposlenika da rješavaju probleme, učinkovito komuniciraju, upravljaju kompleksnim zadacima i surađuju u timovima. U području projektnog menadžmenta poslodavci kontinuirano naglašavaju važnost kombinacije „tvrdih“ i „mekih“ vještina, pri čemu su komunikacijske, organizacijske i interpersonalne vještine nerijetko presudne za uspješnost na radnom mjestu. Usporedba perspektiva studenata i poslodavaca pruža višedimenzionalnu sliku kvalitete studijskog programa i omogućuje usklađivanje kurikuluma s dinamikom tržišta rada.

Ukupno gledano, teorijski okvir potvrđuje da je kvaliteta obrazovne usluge rezultat složene interakcije između studentskih očekivanja, institucionalnih praksi, profesionalnih zahtjeva i tržišnih potreba. Razumijevanje tih čimbenika ključan je preduvjet za analizu rezultata empirijskog istraživanja i interpretaciju nalaza o motivima upisa, doživljaju kvalitete i procijenjenoj razvijenosti kompetencija iz područja projektnog menadžmenta. Time se osigurava čvrsta teorijska podloga za empirijsku analizu.

3. METODOLOGIJA

Istraživanje je usmjereno na procjenu kvalitete obrazovne usluge studija Projektni menadžment na VBZ s perspektive dviju ključnih skupina, studenata i poslodavaca. Temelj istraživanja čini konceptualni Model Štimac i Leko Šimić (2010), koji prepoznaje tri glavna aspekta kvalitete obrazovne usluge: organizaciju i resurse, dobiveno znanje te uspjeh studija, uz dodatni naglasak na motive upisa studenata kao indikatora njihovih očekivanja.

Istraživanje je kvantitativnog karaktera i provedeno je putem strukturiranih anketnih upitnika. Uzorak studenata obuhvatio je 137 sudionika (Tablica 1), pri čemu su ispitanici ocjenjivali različite tvrdnje vezane uz nastavno i nenastavno osoblje, organizaciju i raspoložive resurse, stečeno znanje, razloge upisa i prosječnu uspješnost tijekom studija.

Tablica 1. Glavne karakteristike uzorka studenata

Veleučilište Baltazar Zaprešić (studenti studija Projektni menadžment) N =137			
OPIS		N	%
Godina studija	1. godina	100	73
	2. godina	37	27
Status studenta za vrijeme studija	Redoviti studenti	68	50
	Izvanredni studenti	69	50
Spol	Muški	49	36
	Ženski	88	64
Starost (godine)	21 – 25	74	54
	26 – 30	26	19
	31 – 35	17	12
	36 – 40	10	7
	41 – 45	5	4
	46 i više	5	4
Prisutnost na	više od 75%	82	60

predavanjima za vrijeme studija	50 – 75%	49	36
	25 – 50%	5	3
	manje od 25%	1	1
Prethodno završen studij	Veleučilište Baltazar Zaprešić	100	73
	Druga visoka škola ili veleučilište u RH	20	14
	Fakultet u sklopu nekoga od sveučilišta u RH	16	12
	Studij u inozemstvu	1	1
Usmjerenje – ako je na VBZ-u završen preddiplomski studij (N=100)	Poslovna ekonomija i financije	55	55
	Menadžment u kulturi	34	34
	Menadžment uredskog poslovanja (Poslovni tajnik)	11	11
Trenutni radni status	Zaposlen	93	68
	Nezaposlen	44	32

Za poslodavce, uzorak od 30 sudionika (Tablica 2) obuhvatio je ocjenu važnosti projektnih kompetencija i percepciju njihove razvijenosti kod diplomanata, pri čemu su sve tvrdnje mjerene Likertovom ljestvicom od 1 do 5.

Tablica 2. Glavne karakteristike uzorka poslodavaca

Karakteristike uzorka poslodavaca diplomanata Projektnoga menadžmenta (N = 30)			
OPIS		N	%
Vrsta organizacije	Trgovačko društvo/poduzeće	17	57
	Javna ustanova	4	13
	Udruga	4	13
	Državna uprava	2	7
	Ostalo	2	7
	Područna (regionalna) samouprava – županija	1	3
Funkcija osobe koja je ispunjavala upitnik	Vrhovni (top) menadžment	15	50
	Srednji (middle) menadžment	9	30
	Voditelj projektnoga ureda	3	10
	Voditelj projekata	3	10
Vlasništvo organizacije (pitanje samo za poduzeća N=17)	Potpuno ili pretežito privatno domaće vlasništvo	9	53
	Potpuno ili pretežito privatno inozemno vlasništvo	7	41
	Potpuno ili pretežito državno vlasništvo	1	6
Broj zaposlenih	do 10	12	40
	10 – 49	1	3

Starost organizacije	50 – 249	5	17
	250 i više	12	40
	2 – 5 godina	5	17
	6 – 10 godina	4	13
	11 – 15 godina	4	13
	16 i više godina	17	57
Područje djelatnosti	Financijska djelatnost i djelatnost osiguranja	6	20
	Obrazovanje	4	14
	Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	4	13
	Informacije i komunikacije	4	13
	Ostale uslužne djelatnosti	4	13
	Trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala	3	10
	Umjetnost, zabava i rekreacija	2	7
	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	2	7
	Građevinarstvo	1	3

Podaci su obrađeni deskriptivnom statistikom, uključujući aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju, te su varijable rangirane prema prosječnim ocjenama. Ključna metoda analize bila je Importance–Performance (IP) analiza, koja omogućuje detaljno prepoznavanje područja za unapređenje. IP analiza kombinira ocjenu važnosti pojedinih elemenata obrazovne usluge ili kompetencija i percepciju njihove stvarne realizacije, čime se identificiraju razlike između onoga što ispitanici smatraju ključnim i onoga što institucija ili diplomanti zaista pružaju. Na temelju ove metode moguće je prepoznati elemente kojima je potrebno posvetiti dodatnu pažnju, one koje je potrebno održavati, elemente niske važnosti te područja gdje se mogu optimizirati resursi.

Primjenom IP analize moguće je sustavno usporediti očekivanja studenata i poslodavaca s percepcijom stvarne kvalitete obrazovne usluge i razvijenosti kompetencija, što omogućuje precizno usmjeravanje resursa i planiranje poboljšanja. Na taj način dolazi se do jasne slike prioriternih područja za unapređenje studija, održavanje dobrih praksi i racionalizaciju ulaganja, čime se osigurava relevantna podloga za poboljšanje konkurentnosti studija i zadovoljstva ključnih dionika.

Ova metodologija omogućuje sustavno ispitivanje stavova studenata o kvaliteti programa, osoblja i resursa, identifikaciju glavnih razloga upisa te procjenu usklađenosti kompetencija studenata s potrebama tržišta rada. IP analiza pruža dodatnu interpretaciju, pokazujući koje se dimenzije kvalitete obrazovne usluge trebaju unaprijediti, održavati ili na koje nije potrebno dodatno ulagati. Takav pristup osigurava relevantne smjernice za unapređenje konkurentnosti studija i zadovoljstva ključnih dionika.

4. REZULTATI

Jedan od glavnih ciljeva ovoga istraživanja bio je istražiti stavove studenata o kvaliteti obrazovne usluge studija Projektni menadžment, s fokusom na pojedine aspekte koji se promatraju u konceptualnom modelu. Ispitanici su ocjenjivali različite tvrdnje vezane uz nastavno i nenastavno osoblje, organizaciju i resurse te stečeno znanje. Ukupno, stavovi studenata pokazuju visoku razinu zadovoljstva s prosječnom ocjenom svih promatranih elemenata od 3,95. Kod nastavnog osoblja, studenti su najviše cijenili ljubaznost ($M=4,18$), kredibilitet ($M=4,09$), kvalitetu obavljanja posla ($M=3,94$) te znanja i sposobnosti ($M=4,14$), što daje prosjek od 4,09, što ukazuje na vrlo dobre performanse nastavnoga osoblja. Slično tome, ocjene nenastavnoga osoblja bile su također visoke, s prosjekom 4,02, pri čemu su ljubaznost službenika ocijenili s $M=4,14$, kvalitetu obavljanja posla s $M=3,94$ te znanja i sposobnosti s $M=3,99$, što potvrđuje važnost dostupnosti i učinkovitosti nenastavnog osoblja u podršci studentima.

Ocjene vezane uz organizaciju i resurse nešto su niže, s prosjekom 3,84. Studenti su ocijenili organizaciju studiranja s $M=3,82$, raspoložive resurse s $M=4,10$, dok je radno vrijeme studija dobilo ocjenu $M=3,59$, što upućuje na potrebu dodatnih prilagodbi u pogledu fleksibilnosti rasporeda. Aspekt znanja, kao ključni element kvalitete obrazovne usluge, ocijenjen je prosječnom vrijednošću 3,97, pri čemu su studenti naglasili korisnost stečenih znanja ($M=4,16$), njihovu društvenu relevantnost ($M=4,01$) i doprinos osobnom razvoju ($M=4,06$), dok su očekivanja u pogledu primjene projektnog znanja u budućem zaposlenju i učinkovitosti na projektima ocijenili s $M=3,82$ i $M=3,88$.

Istraživanje je dodatno ispitalo motive upisa na studij, pri čemu su kao najvažniji razlozi navedeni kvaliteta ponuđenog programa ($M=4,08$),

moгуćnost zapošljavanja ($M=3,83$) te troškovi studiranja ($M=3,67$). Lokacija studija nije bila presudna ($M=2,76$), dok je vrlo mali broj studenata naveo kako se nisu uspjeli upisati na drugi željeni studij ($M=1,71$), što potvrđuje da je Projektni menadžment bio prvenstveni izbor većine studenata. Uspješnost studenata mjerena prosjekom ocjena tijekom studija pokazuje da je 60% studenata imalo prosjek iznad 3,5, dok nitko nije imao prosjek ispod 2,5, što je rezultat praktično orijentiranih kolegija i fokusiranog pristupa na stvarne projekte, koji doprinosi kvaliteti obrazovne usluge i pripremi studenata za tržište rada.

Glavne snage studija prema studentima uključuju ljubaznost nastavnika ($M=4,18$), korisnost stečenih znanja ($M=4,16$) i visoku razinu znanja i sposobnosti nastavnika ($M=4,14$), dok su slabosti radno vrijeme ($M=3,59$), reputacija studija ($M=3,60$) i kvaliteta programa ($M=3,80$), što upućuje na područja za unapređenje.

IP analiza provedena među studentima prikazala je razlike između važnosti pojedinih razloga upisa i percepcije kvalitete obrazovne usluge. Za faktor mogućnosti zapošljavanja, očekivanja pri upisu iznosila su $M=3,83$, dok je percepcija tijekom studija bila $M=3,97$, što daje IP razliku od $-0,14$, što znači da su percepcije bile nešto više od očekivanja. Za kvalitetu programa očekivanja su bila $M=4,08$, a percepcija $M=3,96$ ($IP=0,12$), dok su imidž i reputacija imali očekivanja $M=3,56$, percepciju $M=3,84$ ($IP=-0,28$), a troškovi studiranja očekivanja $M=3,67$, percepcija $M=4,10$ ($IP=-0,43$). Na temelju IP analize zaključuje se da bi VBZ trebao usmjeriti dodatne napore na daljnje jačanje kvalitete programa, dok je moguće zadržati postojeće stanje kod mogućnosti zapošljavanja, troškovi studiranja mogu ostati na trenutnoj razini, a dodatni napor može se usmjeriti i na podizanje imidža i reputacije studija (Tablica 3).

Tablica 3. IP analiza studija Projektni menadžment (studenti)

	I	P	IP
Mogućnost zapošljavanja	3,83	3,97	- 0,14
Kvaliteta programa	4,08	3,96	0,12
Imidž i reputacija	3,56	3,84	-0,28
Troškovi studiranja	3,67	4,10	-0,43
Prosječna vrijednost	3,79	3,97	

Budući da su za mjerenje kvalitete obrazovne usluge osim mišljenja studenata bitna i mišljenja poslodavaca koji zapošljavaju studente Projektnoga menadžmenta, u nastavku prikazujemo i IP analizu pripremljenu prema rezultatima istaživanja dobivenim na namjernom uzorku poslodavaca diplomanata Projektnoga menadžmenta (N=30). IP analizom poslodavaca željelo se ustanoviti koliko se razlikuju očekivanja poslodavaca o općenitoj važnosti pojedinih projektnih kompetencija za njihovo poslovanje od percepcije kompetentnosti njihovih zaposlenika (diplomanata Projektnoga menadžmenta). Kroz analizu su promatrana tri faktora (tehničke kompetencije, kompetencije ponašanja i kontekstualne kompetencije).

IP analiza provedena među poslodavcima, s ciljem procjene razvijenosti projektnih kompetencija kod diplomanata, pokazala je da su tehničke kompetencije ocijenjene s percepcijom $M=4,17$, a očekivanja poslodavaca bila su $M=4,36$ ($IP=0,19$). Kompetencije ponašanja percepcija $M=4,16$, očekivanja $M=4,33$ ($IP=0,17$), dok su kontekstualne kompetencije percepcijom ocijenjene $M=3,99$, a očekivanja poslodavaca $M=4,33$ ($IP=0,34$). IP analiza pokazuje da je kod tehničkih i ponašajnih kompetencija moguće zadržati postojeće stanje, dok se kontekstualne kompetencije mogu dodatno razvijati kako bi diplomanti bili još bolje pripremljeni za zahtjeve poslodavaca (Tablica 4).

Tablica 4. IP analiza projektnih kompetencija (poslodavci)

	I	P	IP
Tehničke kompetencije	4,36	4,17	0,19
Kompetencije ponašanja	4,33	4,16	0,17
Kontekstualne kompetencije	4,33	3,99	0,34
Prosječna vrijednost	4,34	4,11	

Ovi rezultati pokazuju da studij Projektni menadžment pruža visoku kvalitetu obrazovne usluge, dok su studenti izrazito zadovoljni stečenim znanjima i kompetencijama. IP analiza precizno upućuje na područja koja je potrebno dodatno razvijati, kao što su kvalitetni programi i kontekstualne kompetencije, ali i reputacija studija i organizacija radnog vremena. Studenti i poslodavci prepoznaju praktičnu primjenjivost stečenih znanja, što potvrđuje povezanost obrazovne usluge s tržištem rada i uspješnost studija u pripremi kompetentnih stručnjaka.

5. RASPRAVA

Rezultati istraživanja potvrđuju da studij Projektni menadžment pruža visoku kvalitetu obrazovne usluge, no zanimljivo je promatrati na koji način pojedini aspekti doprinose percepciji studenata i tržišta rada. Najveću ulogu u zadovoljstvu studenata igra nastavno osoblje, čija stručnost, sposobnost prenošenja znanja i profesionalni pristup izravno utječu na kvalitetu stjecanja kompetencija. Sličan obrazac uočava se i kod nenastavnog osoblja, čime se potvrđuje značaj administrativne i logističke podrške za nesmetano odvijanje studija. Ovi rezultati su u skladu s ranijim istraživanjima koja naglašavaju da kvalitetno obrazovno okruženje zahtijeva sinergiju između nastavnog i nenastavnog osoblja (Štimac i Leko Šimić, 2010).

Zanimljivo je kako studenti visoko ocjenjuju dobiveno znanje i projektne kompetencije, ali analiza detaljnijih stavova kroz IP matricu otkriva da postoje suptilne razlike između očekivanja pri upisu i percepcije tijekom studija. Posebno je značajno da je kvaliteta programa identificirana kao faktor kojemu je potrebno posvetiti dodatnu pažnju. To ukazuje da iako studenti općenito percipiraju studij kao kvalitetan, uvijek postoji prostor za daljnje prilagodbe programa kako bi se još bolje zadovoljile potrebe tržišta rada.

IP analiza provedena među poslodavcima potvrđuje visoku razvijenost tehničkih i ponašajnih kompetencija, dok se kontekstualne kompetencije pojavljuju kao područje s nešto većom razlikom između očekivanja i stvarne percepcije. Ovaj rezultat sugerira da iako studij uspješno priprema studente za osnovne profesionalne izazove, dodatni fokus na razvoj kontekstualnih kompetencija mogao bi povećati ukupnu konkurentnost diplomanata.

Analiza stavova studenata o organizaciji i resursima također pokazuje potencijalna područja unapređenja, posebice u prilagodbi radnog vremena i jačanju reputacije studija. Ove informacije ne samo da ukazuju na operativne i organizacijske aspekte koje treba poboljšati, već i na povezanost između percepcije organizacije studija i motivacije studenata za aktivno sudjelovanje u studiju.

Sveukupno, rasprava o rezultatima sugerira da visoka kvaliteta obrazovne usluge nije jednako distribuirana po svim dimenzijama. Dok su nastavno i nenastavno osoblje percipirani vrlo pozitivno, program i organizacija resursa zahtijevaju dodatne intervencije. Takva analiza

omogućuje strateško usmjeravanje resursa na ključna područja poboljšanja, što može dodatno povećati uspješnost studija i zadovoljstvo studenata, a istovremeno odgovoriti na očekivanja poslodavaca i zahtjeve tržišta rada.

6. ZAKLJUČAK

Istraživanje pokazuje da studij Projektni menadžment na VBZ-u pruža visoku kvalitetu obrazovne usluge, pri čemu ključnu ulogu imaju nastavno i nenastavno osoblje, koje studenti visoko ocjenjuju u smislu stručnosti, sposobnosti prenošenja znanja te profesionalnog pristupa. Dobiveno znanje i projektne kompetencije također su percipirani pozitivno, a IP analiza je dodatno ukazala na područja u kojima postoji prostor za unapređenje, prvenstveno kod kvalitete programa, organizacije resursa i jačanja reputacije studija. Analiza očekivanja i percepcija poslodavaca potvrdila je razvijenost tehničkih i ponašajnih kompetencija, dok kontekstualne kompetencije predstavljaju potencijalno područje za dodatni razvoj.

Na temelju rezultata istraživanja mogu se identificirati sljedeće preporuke: potrebno je dodatno prilagoditi radno vrijeme studija kako bi se povećala fleksibilnost, kontinuirano unaprjeđivati kvalitetu programa studija u skladu s potrebama tržišta rada te raditi na jačanju reputacije i prepoznatljivosti studija u lokalnom i širem profesionalnom okruženju. Također, razvoj kontekstualnih kompetencija kod studenata mogao bi dodatno povećati njihovu tržišnu konkurentnost.

Ograničenja istraživanja odnose se na uzorak koji uključuje samo studente i poslodavce povezane sa studijem Projektni menadžment na jednoj instituciji, što može ograničiti generalizaciju rezultata. Nadalje, istraživanje se temelji na percepcijama ispitanika, koje su subjektivne i mogu biti pod utjecajem individualnih iskustava i očekivanja.

Za buduća istraživanja preporučuje se proširenje uzorka na više institucija i različite programe unutar područja projektnog menadžmenta, uključivanje longitudinalnog pristupa praćenja uspješnosti studenata i diplomiranih studenata na tržištu rada te integraciju dodatnih kvantitativnih i kvalitativnih metoda za dublje razumijevanje utjecaja obrazovne usluge na profesionalni razvoj studenata. Takav pristup omogućio bi preciznije identificiranje faktora koji najviše doprinose kvaliteti obrazovne usluge i konkurentnosti studija.

LITERATURA

1. Barilović, Z. (2014). *Analiza marketinga i kvalitete obrazovne usluge specijalističkog diplomskog stručnog studija Projektni menadžment*. Zaprešić: Veleučilište Baltazar Zaprešić.
2. Barilović, Z., Šimac, M., & Kobrehel Preskar, K. (2021). Istraživanje mogućnosti razvoja ponašajnih projektnih kompetencija te pogodnosti za obavljanje tehničkih zadataka kroz tradicionalne, virtualne i hibridne projektne timove. *Društvena i tehnička istraživanja*, 8(1), 77-94.
3. Bartolo, R. P., & Tınmaz, H. (2024). Service quality in higher education: A literature review. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 12(3), 119-135.
4. Bečić, M.; Vojinić, P.; Stojčić, N. (2013) *Zadovoljstvo studenata i kvaliteta usluge Odjela za ekonomiju i poslovnu ekonomiju Sveučilišta u Dubrovniku*. U: Čavrak, V. i Gelo, T. (Ur.) *Zbornik radova znanstvene konferencije Ekonomsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 219–233.
5. Gürbüz, B., & Acuner, A. M. (2025). The Role of Service Quality in Enhancing Technological Innovation, Satisfaction, and Loyalty Among University Students in Northern Cyprus. *Sustainability*, 17(15), 6832.
6. Harahap, D. A., Amanah, D., Gunarto, M., & Purwanto, P. (2023). The Importance Factors That Students Consider in Choosing a University. *Migration Letters*, 20(S1), 341–356.
7. International Project Management Association (2015) *IPMA Individual Competence Baseline for Project, Programme & Portfolio Management (IPMA ICB) V.4.0*, Zurich: IPMA
8. Kearney, J., Bond-Barnard, T., & Chugh, R. (2024). Soft skills and learning methods for 21st-century project management: a review. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 12(4), 5–20.
9. Ketola, M., & Kontio, J. (2022). *Curriculum framework for project management competences – Case TUAS*. CDIO Knowledge Library.

10. Kustiawan, M., Suryadi, K., & Sukmayadi, V. (2024). *Essential Attributes of Service Quality in Higher Education Institutions: A Systematic Literature Review*. *Croatian Journal of Education*, 26(2), 651–683.
11. Lazibat, T.; Sutić, I.; Baković, T. (2013) *Sustavi upravljanja kvalitetom na ekonomskim visokoobrazovnim institucijama u Republici Hrvatskoj*. U: Čavrak, V. i Gelo, T. (Ur.) *Zbornik radova znanstvene konferencije Ekonomsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 175–191.
12. Murcia, J. V. (2023). *Internal Marketing Practices of Higher Education Institutions: Application of the Importance-Performance Analysis (IPA) Grid*. *Business and Organization Studies e-Journal*, 1(1), 72–93.
13. Nawi, R. (2023). *The Service Quality Level of Higher Educational Organizations: An Institutional Strengthening Based View*. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 46(2), 25–32.
14. Pezeshki, V.; Mousavi, A.; Grant, S. (2009) *Importance-performance analysis of service attributes and its impact on decision making in the mobile telecommunication industry*, *Measuring Business Excellence*, 13(1):82–92.
15. Sharma, P., & Mishra, S. (2024). *Evaluating the Impact of Service Quality in Higher Education Institutions on Student Satisfaction: A Student-Centric Framework*. *i-manager's Journal on Management*, 19(1), 30–41.
16. Suroto, S., Nindiani, A., & Purba, H. H. (2017). *Students' satisfaction on academic services in higher education using Importance-Performance Analysis*. *ComTech: Computer, Mathematics and Engineering Applications*, 8(1), 37–43.
17. Štimac, H. (2012) *Marketing i kvaliteta usluge u kontekstu internacionalizacije visokoškolskog obrazovanja*. *Doktorska disertacija: Ekonomski fakultet u Osijeku*
18. Štimac, H. i Leko Šimić, M. (2010) *Impact of study motives and perceived education service quality on study success: a cross-cultural research*, *EMAC Regional Conference – Marketing Theory Challenges in Emerging Societies*, Budapest, str. 300–306.

19. Wahyuni, S.I., Baihaqi, I., Agustin, H., & Nikmah, U. (2024). *Evaluation of the Service Quality in Higher Education Using HEISQUAL Approach. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 14(12), 1694–1704.
20. Wu, C.-H., Kuo, P.-L., Yang, C.-H., Chang, Y.-C., & Chen, T.-L. (2023). *Importance–Performance Analysis (IPA) in analyzing the satisfaction of administrative support in teaching practice research programs. Sustainability*, 15(3), 1943.
21. Žarković, N., Vrečko, I., & Barilović, Z. (2014). *Creating Holistic Project-knowledge Society through Project Management Education in Research and Development. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 119, 210–218.

IZAZOVI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA U RURALNIM PODRUČJIMA

CHALLENGES OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

Pregledni znanstveni članak

Ivan Dodig

Doktorand, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci.

ivandodig.ba@gmail.com

Sažetak

Ruralni turizam, kao jedan od specifičnih oblika turizma, obuhvaća različite vrste aktivnosti koje se odvijaju u ruralnim područjima i pruža turistima iskustva temeljem prirodnih, kulturnih i društvenih karakteristika tih sredina. Naglašava očuvanje prirodnog okoliša, kulturne baštine te autentična iskustva, uključujući agroturizam, ekoturizam i aktivnosti koje su usko povezane s lokalnim načinom života, posjeta domaćim gospodarstvima i sudjelovanja u tradicionalnim manifestacijama. Svrha ovog rada je analizirati i sintetizirati postojeća saznanja o specifičnostima ruralnih područja, istražiti karakteristike turizma u tim područjima te razumjeti izazove održivog razvoja ruralnog turizma. Održivi razvoj ruralnog turizma suočava se s brojnim izazovima, uključujući potrebu za očuvanjem prirodnih resursa, zaštitu kulturne baštine te osiguravanje da ekonomske koristi od turizma ostanu unutar lokalne zajednice.

Ključne riječi: *ruralna područja, turizam, ruralni turizam, ruralna sociologija.*

Abstract

Rural tourism, as a form of special interest tourism, encompasses various activities conducted in rural areas, offering tourists experiences rooted in the natural, cultural, and social characteristics of these regions. It emphasizes the preservation of the natural environment, cultural heritage, and authentic experiences, including agritourism, ecotourism, and activities closely tied to the local way of life, such as visits to local farms and

participation in traditional events. The purpose of this paper is to analyze and synthesize existing knowledge on the specificities of rural areas, explore the characteristics of tourism in these regions, and understand the challenges of sustainable rural tourism development. Sustainable rural tourism development faces numerous challenges, including the need to conserve natural resources, protect cultural heritage, and ensure that the economic benefits of tourism remain within the local community.

Keywords: *rural areas, tourism, rural tourism, rural sociology.*

1. UVOD

U svijetu u kojem se mnoge destinacije počinju doimati sličnima, turisti sve češće traže autentična iskustva koja mogu naći izvan uobičajenih turističkih staza. Turizam je postao jedan od najvidljivijih izraza globalizacije, jer omogućuje pojedincima da brzo i lako putuju na različite krajeve svijeta. Međutim, sveprisutnost globalnog turizma često vodi prema masovnim destinacijama, koje mogu imati negativan utjecaj na prirodni okoliš i kulturnu baštinu. Kao odgovor na ove trendove, mnogi turisti počinju tražiti alternative u ruralnim područjima, gdje mogu doživjeti autentičnost, prirodne ljepote i kulturu. Ruralni turizam kao poseban oblik turizma, sve više privlači pažnju istraživača, donositelja odluka i turističkih radnika zbog svog potencijala za poticanje razvoja ruralnih područja. Dok urbani turizam često dominira globalnim turističkim trendovima, ruralna područja nude jedinstvena iskustva koja uključuju prirodne atrakcije, kulturne tradicije i autentične načine života. Razvoj turizma u ovim područjima nosi sa sobom specifične prilike i izazove koje zahtijevaju pažljivo razmatranje sociokulturnih aspekata.

Možemo kazati kako globalizacijski procesi otvaraju vrata za revitalizaciju ruralnih zajednica kroz turizam, omogućujući im da predstave i očuvaju svoje specifične identitete na globalnoj sceni, dok istovremeno predstavljaju opasnost od homogenizacije turističkih destinacija, gdje dolazi do gubitka autentičnosti i lokalnog identiteta uslijed komercijalizacije kulturnih i prirodnih resursa.

2. RURALNA PODRUČJA I RURALNO DRUŠTVO

Interes za ruralna pitanja obuhvaća različite znanstvene discipline poput ekonomije, sociologije, agronomije, antropologije, etnologije i geografije. Svaka od njih i institucije ruralnog razvoja na različitim razinama imaju svoje pristupe definiranju ruralnih područja. Ova raznolika perspektiva dovodi do nedostatka jedinstvene definicije, unatoč brojnim raspravama i istraživanjima.

Hudynski (2021) objašnjava nepostojanost jedinstvene definicije za ruralna područja koja bi bila primjenjiva širom zemalja članica Europske unije činjenicom da se ruralna područja mnogo razlikuju između zemalja u svojim društvenim, ekonomskim i ekološkim aspektima. Istovremeno, oni prolaze kroz brze procese uključene u transformaciju kako ekonomskih tako i društvenih struktura. Neka područja se više ne smatraju ruralnim, dok drugi usvajaju ruralni status. Činjenica jest da ruralnu kategoriju čine različite teritorijalne jedinice u svakoj zemlji Europske unije. Dakle, ruralna područja mogu se značajno razlikovati po veličini ili populaciji. Đurić (2022) ističe kako unatoč činjenici da ne postoji općeprihvaćena i jedinstvena definicija, ruralna područja odlikuje karakteristika manje gustoće naseljenosti.

S obzirom na specifične namjene i područja interesa, Lukić (2010) razlikuje dvije osnovne kategorije definicija ruralnog prostora. Prvu kategoriju čine službene definicije, odnosno one koje su formulirane, odobrene ili priznate od strane relevantnih vlasti i koje posjeduju pravnu snagu ili službenu funkciju. One se dalje mogu razdvojiti na tri podkategorije:

- ✓ Upravne definicije ruralnog prostora – Ove definicije uspostavljaju kriterije za određivanje ruralnih područja u administrativnom kontekstu, s ciljem primjene u okviru državnih i lokalnih politika i strategija.
- ✓ Popisne definicije – Ove definicije koriste se u statističkim i demografskim istraživanjima, primjerice za potrebe popisa stanovništva, kako bi se omogućila precizna klasifikacija i analiza podataka o ruralnim područjima.
- ✓ Ostale službene definicije – Ove definicije uključuju pravne i regulatorne okvire koji se odnose na ruralna područja, kao što su

zakonski okvir za ruralni razvoj, poticaje ili druge specifične regulative.

Druga kategorija uključuje definicije koje se primjenjuju u znanstvenim istraživanjima. Ove definicije nisu nužno povezane s administrativnim ili pravnim normama, već služe svrsi razumijevanja i analize ruralnog prostora iz perspektive različitih znanstvenih disciplina, uključujući interdisciplinarni pristup.

Đurić (2022) navodi kako je jedna od karakteristika ruralnih prostora specifičan sociokulturni stil života ruralne populacije. Ovaj stil života razlikuje se od urbanih sredina po svojoj povezanosti s prirodom, poljoprivrednom proizvodnjom, te međuljudskim odnosima koji se temelje na bliskosti i međusobnoj podršci. Šijaković i Vilić (2010) kao socijalnu funkciju sela navode kako se ona ogleda u izgradnji specifičnih društvenih odnosa zasnovanih na poljoprivrednoj proizvodnji, upućenosti ljudi jednih na druge, pomoći, suradnji i solidarnost potpuno drugačijoj od urbanih sredina. Prema Ružiću (2011) ruralno područje (ili ruralna sredina) moglo bi se definirati kao sredina s malom koncentracijom stanovnika, kojemu je osnovno zanimanje poljoprivreda, a koje karakteriziraju posebni običaji i seoski identitet. Ruralna područja s mnogobrojnim karakterističnim različitostima poput: planina, kanala, rezervata, obala, poljoprivrednih zemljišta, rijeka, jezera i sl. pogodna su za razvoj turizma. U enciklopediji Britannica stoji kako je ruralno društvo ono u kojem postoji nizak omjer stanovnika i otvorenog zemljišta i u kojem su najvažnije gospodarske aktivnosti proizvodnja hrane, vlakana i sirovina. Takva je područja teško definirati s većom preciznošću, jer, iako je u neindustrijaliziranim nacijama prijelaz iz grada u selo obično nagao, on je postupan u industrijaliziranim društvima, što otežava točno određivanje granica ruralnih mjesta. Drugi, povezan problem je da vlade ne koriste iste statističke kriterije za ruralno i urbano stanovništvo; u Japanu, na primjer, svaki klaster od manje od 30 000 ljudi smatra se ruralnim, dok se u Albaniji skupina od više od 400 stanovnika smatra urbanim stanovništvom. Todorović (2007) ističe kako je kroz povijest ruralno društvo evoluiralo od primitivne seoske zajednice do suvremenog, izrazito razvijenog, ruralnog društva. Do prve polovice 20. stoljeća seljaštvo u Europi predstavljalo je najbrojniju i najznačajniju kategoriju društava. Prema Eppleru i sur. (2015) ruralna područja suočavaju se s padom

relativnog udjela poljoprivrede, odgovarajućim porastom (ekstraktivne) industrije i usluga, migracijom u gradove i prijelaznim razdobljem brzog demografskog rasta. Autori su mišljenja da ovaj proces transformira, a ne uništava ruralna društva.

3. ZNAČAJKE TURIZMA U RURALNIM PODRUČJIMA

Pivac i sur. (2016) ističu kako se razvoj i integracija novih nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralni prostor često ne odvija prema prethodno definiranim planovima, već predstavlja odgovor na neodrživost primarnih sektora kao što je poljoprivreda. U mnogim slučajevima, prilagodba ruralnih područja na novonastale okolnosti može biti nužna kako bi se osigurala egzistencija lokalnog stanovništva. Turizam u ruralnom prostoru predstavlja razvojni faktor koji može značajno doprinijeti revitalizaciji i razvoju tih područja. Kao nepoljoprivredna djelatnost, turizam može igrati vitalnu ulogu u obnavljanju gospodarske aktivnosti i u zaustavljanju negativnih demografskih trendova poput depopulacije. Kroz razvoj turističke infrastrukture, ruralna područja mogu privući posjetitelje, generirati nova radna mjesta i stvoriti prilike za dodatne ekonomske aktivnosti, čime se doprinosi održivom razvoju i dugoročnoj stabilnosti tih zajednica. U tom kontekstu, turistički sektor može postati oslonac u diverzifikaciji lokalne ekonomije, omogućavajući ruralnim područjima da prevladaju izazove povezane s padom tradicijskih poljoprivrednih aktivnosti i demografskim promjenama.

Lane (1994) definira ruralni turizam kao oblik turizma koji zadovoljava nekoliko ključnih kriterija: odvija se u ruralnim područjima, funkcionalno je ruralan, prilagođen je ruralnim mjerilima, nosi tradicionalni karakter te odražava složenost ruralnog okoliša, gospodarstva, povijesti i specifičnosti lokacije.

Prema UNWTO (2019), ruralni turizam predstavlja specifičnu vrstu turističke aktivnosti u kojoj su iskustva posjetitelja usko povezana s raznovrsnim proizvodima koji su općenito povezani s prirodnim okruženjem, poljoprivredom, ruralnim stilom života i kulturom, ribolovom, te razgledavanjem lokalnih znamenitosti. Aktivnosti ruralnog turizma odvijaju se u neurbanim, ruralnim područjima koja se odlikuju sljedećim karakteristikama: niska gustoća naseljenosti; krajolik i korištenje zemljišta u

kojem dominiraju poljoprivreda i šumarstvo; tradicionalna društvena struktura i stil života.

Prema Europskoj federaciji ruralnog turizma (RURALTOUR)* proizvodi u ruralnom turizmu su bicikliranje, gastronomija, iskustvo farme, prirodni parkovi, pješačenje i planiniranje, obiteljski odmori, manifestacije i događaji, kultura i naslijeđe, avanturizam, iskustvo života kao lokalac, ostala posebna iskustva.

Šajn i Finer (2023) ističu kako se ne mora svaki turizam u ruralnim područjima smatrati ruralnim turizmom. Ruralni turizam, čije podrijetlo leži u agroturizmu i boravku na farmama, obično se gradi na iskustvima koja su specifična za selo, često uključuje fizičke aktivnosti povezane s prirodom, obično je malog opsega i uključuje veliki broj malih privatnih poduzeća. Lokalnim zajednicama može donijeti brojne dobrobiti, posebice diversifikaciju prihoda poljoprivrednih gospodarstava, otvaranje radnih mjesta i zadržavanje usluga u ruralnim područjima, čime se sprječava depopulacija.

Prema istraživanju El Bilalija i sur. iz 2014., ruralni turizam ima veliki potencijal za diverzifikaciju egzistencije seoskih domaćinstava. Stoga bi ruralni turizam mogao biti strategija za održivi razvoj ruralnih područja, ali i alat za diferencijaciju proizvoda. Jedna od najčešćih značajki ruralnog turizma koja bi se trebala ponuditi poljoprivrednicima kao poticaj da razmotre pokretanje turističkog poslovanja je njegova sposobnost stvaranja alternativnog toka prihoda. Turizam je obećavajući način diverzifikacije ekonomske baze poljoprivrednika i ruralnih stanovnika.

Obzirom na ključnu ulogu ruralnih atrakcija u formiranju ruralnog turizma, jasno je da one samostalno nisu dovoljne. Kombinacija tih atrakcija s drugim komponentama može oblikovati turistički proizvod u optimalnom obliku. Stvaranje posebne atmosfere ruralnog turizma zahtijeva integraciju turističkih proizvoda s ostalim uslugama. Kako bismo prepoznali potencijal ruralnog turizma, ključna je izvedivost, posebno s obzirom na proizvodno orijentirani aspekt. (Yousefi, 2016)

Prema Lukiću (2013) turistička atraktivnost u ruralnom turizmu temelji se na sedam ključnih faktora odmora. Prvi faktor je smještaj, koji uključuje različite opcije poput seoskih kuća, agroturističkih gospodarstava i manjih obiteljskih hotela, pružajući gostima autentičan doživljaj boravka u ruralnom

* RURALTOUR Products, <https://www.ruraltour.eu/products>, pristupljeno 2.9.2024.

okruženju. Hrana i piće, drugi faktor, naglašavaju lokalne specijalitete i tradicionalnu kuhinju, čime dodatno obogaćuju turističko iskustvo. Usluga, uključujući i pružanje informacija, predstavlja treći faktor i odnosi se na kvalitetnu i personaliziranu uslugu koja doprinosi ukupnom zadovoljstvu posjetitelja. Infrastruktura je četvrti faktor i obuhvaća osnovne uvjete potrebne za funkcioniranje turističke ponude, poput cesta, putokaza i komunikacijskih veza. Peta komponenta, karakter ruralnog područja ili regije, odnosi se na specifičnosti lokalne kulture, tradicije i načina života koji čine regiju jedinstvenom i privlačnom za posjetitelje. Prirodni preduslovi, šesti faktor, uključuju prirodne ljepote, klimatske uvjete i pejzaže koji igraju ključnu ulogu u privlačenju turista. Na kraju, saobraćajna pristupačnost, kao sedmi faktor, odnosi se na dostupnost i lakoću dolaska do ruralnih destinacija, što značajno utječe na odluku turista o posjetu. Ovi faktori zajedno stvaraju cjelovitu i konkurentnu turističku ponudu u ruralnom turizmu, privlačeći posjetitelje u manje razvijena područja.

Šećibović i Bidžan (2009) diferenciraju razvojne pravce turizma koji su mogući u ruralnim područjima suvremene Europe. Također ističu da je potrebno na razini lokalnih zajednica izvršiti analize mogućnosti ruralnih prostora. Ti pravci su:

- Centar periferija pravac – napuštanje urbanih prostora radi laganijih godišnjih odmora.
- Potrošački pravac – pravac ruralnog turizma koji se zasniva na intenzivnoj potrošnji, odnosno u kupovini proizvoda ruralnog prostora (ovaj oblik je vrlo raširen kod nas).
- Komercijalni pravac – kada se ruralni turizam povezuje i sa spoljnim i unutrašnjim elementima razvoja ruralnog prostora, i postaje permanentan oblik ekonomije ruralnog prostora.
- Egzistencijalni pravac – kada ruralni turizam počinje da mijenja oblike svakodnevnog života i kroz takve oblike počinje da rekonstruira autentične strukture i povezuje ih sa oblicima modernizacijskih tokova u turizmu.
- Dramaturški pravac – kada turisti i njihovi domaćini „glume „ tradicionalne oblike života u ruralnom prostoru.
- Ekonomski pravac - koji je ubitačan za multifunkcionalni razvoj određenih ruralnih prostora, kada turizam preuzima vodeću ulogu i suzbija ostale djelatnosti.

- Zajednički fokusirani pravac – kada se turisti fokusiraju na očuvanje tradicije pojedinih područja i njihovo tumačenje izvan tih prostora.
- Održivi pravac – zasniva se na konceptu održivog turizma, uz punu podršku i šire zajednice.

Long i Lane (2000) navode kako je ruralni turizam ušao u drugu fazu razvoja. Oni smatraju kako je prvu fazu karakterizirao porast sudjelovanja, razvoj proizvoda i poslovanja te partnerstvo, dok će druga biti složenija, i vjerojatno, obzirom na pitanja koja ostaju u vezi s njegovim mjestom u politici, njegovom integracijom u praksi i dinamičkom ulogom unutar sela koje se restrukturira unutar širih procesa razvoja turizma. Prema Popesku (2008), ruralni turizam može se podijeliti na nekoliko osnovnih formi:

- Agroturizam i ruralno iskustvo (seoski turizam) - Ovaj oblik turizma užu je pojam od ruralnog turizma, ali širi od „turizma na seoskom domaćinstvu“. Fokusiran je na seoski ambijent, poljoprivredu, lokalne manifestacije, gastronomiju, folklor, etnologiju, zanatstvo itd. Turisti imaju priliku promatrati ili aktivno sudjelovati u svakodnevnim seoskim aktivnostima.
- Aktivnosti u prirodi i kulturni turizam - Ovaj segment uključuje sportske i rekreativne aktivnosti kao što su biciklizam, lov, ribolov, pješaćenje i planinarenje. Također, obuhvaća i posjete lokalnim kulturnim atrakcijama, kao što su crkve, tvrđave, arheološki lokaliteti i sl.
- Ekoturizam: Popesku ističe ekoturizam kao oblik turizma koji je usmjeren na prirodu i doprinosi zaštiti prirodnih resursa. Ovaj pristup uz prirodne ekosustave, promovira i ekološku svijest među turistima, potičući ih da budu odgovorni i svjesni svog utjecaja na destinacije koje posjećuju.
- Ostali kombinirani oblici ruralnog turizma - U ovu grupu proizvoda ruralnog turizma mogu se ubrojati događaji kao što su festivali, karnevali i lokalne svetkovine, kao i prodaja lokalnih suvenira i pojedinih poljoprivrednih proizvoda. Iako ove aktivnosti i proizvodi često ne igraju primarnu ulogu u donošenju odluke o posjeti ruralnim područjima, oni ipak doprinose turističkom iskustvu i mogu povećati atraktivnost destinacije.

Prema studiji Pešteka i Tufo (2018), ciljna skupina ruralnog turizma u Bosni i Hercegovini obuhvaća turiste koji su otvoreni za istraživanje neotkrivenih ruralnih destinacija i autentičnih proizvoda temeljenih na tradiciji i lokalnom načinu života. Ovi posjetitelji posjeduju kreativno razmišljanje i često izbjegavaju pretrpane lokacije, tražeći autentičnost, intimnost, nostalgiju i ljudski kontakt. Zanimaju ih seoski način života i ponovno potvrđivanje tradicionalnih vrijednosti, kao i sticanje novih iskustava kroz aktivnosti poput jahanja konja, promatranja poljoprivrednih radova, posjeta starim selima i kuhanja. Također, brinu se o svom zdravlju, preferirajući hranu iz domaćeg uzgoja, te žele otkriti netaknutu prirodu, gastronomiju i sportske aktivnosti na otvorenom.

4. IZAZOVI RURALNOG TURIZMA DANAŠNJICE

U dokumentu OECD-a iz 1994. godine stoji da bi ruralni turizam trebao biti smješten u ruralnim područjima i funkcionalno ruralan, odnosno izgrađen na posebnostima ruralnog svijeta. Trebao bi uključivati mala poduzeća, otvoreni prostor, kontakt s prirodom i prirodni svijet, baštinu, tradicionalna društva i tradicionalne prakse. Također, treba biti ruralan u mjerilu i pogledu zgrada i naselja, s malim omjerom. Treba imati tradicionalni karakter, rasti sporo i organski, te biti povezan s lokalnim obiteljima. Razvoj ruralnog turizma trebao bi biti kontroliran lokalno i usmjeren na dugoročnu dobrobit područja, a također bi trebao biti održiv u smislu da njegov razvoj pomaže u očuvanju posebnog ruralnog karaktera područja i da je održiv u korištenju resursa. Ruralni turizam treba promatrati kao potencijalni alat za očuvanje i održivost, a ne kao alat za urbanizaciju i razvoj, te predstaviti mnogo različitih vrsta koje odražavaju složeni obrazac ruralnog okoliša, gospodarstva i povijesti. Dokument također identificira nekoliko ključnih problema ruralnog turizma, uključujući prijetnje po okoliš, socio-kulturne prijetnje, utjecaj poduzetnika izvana, izazove vezane uz smještaj, prometne gužve, nedostatak učinkovitog planiranja, ograničenu lokalnu kontrolu, nedovoljno sudjelovanje javnosti te potrebu za jačanjem partnerstava. Koncept održivosti u ruralnom turizmu zahtijeva širi pristup koji nadilazi usku usmjerenost na zaštitu okoliša. Ciljevi održivosti trebali bi uključivati očuvanje lokalne kulture i identiteta zajednice, zaštitu krajolika i prirodnog staništa, održivi razvoj ruralne ekonomije te dugoročan i održiv

rast turizma. Osim toga, ključno je poticati podršku i razumijevanje među donositeljima odluka, posebno onima na lokalnim, regionalnim i državnim razinama, kao i među institucijama odgovornim za razvoj ruralnih područja. Važno je shvatiti da ovisnost isključivo o turizmu može imati negativne posljedice i ne vodi uvijek do željenih rezultata. Stoga je nužno diverzificirati lokalnu ekonomiju i postići ravnotežu između razvoja turizma i drugih ruralnih djelatnosti (Krajnović i sur., 2011).

Šećibović i Bidžan (2009) ističu važnost procjenjivanja da se ruralni prostori uz pomoć turizma razvijaju u pravcu očuvanja realnog ruralnog ambijenta i dobivanja širokog spektra turističke ponude. U tom smislu, najviše značaja ima formiranje različitih ruralnih politika koje inkorporiraju u sebe različite oblike ruralnog turizma kao faktor boljeg korištenja ruralnih resursa. Studija UNWTO-a (2023a) ističe da je jedan od glavnih izazova ruralnog turizma danas neadekvatna infrastruktura, koja uključuje loše stanje puteva, luka, zračnih luka i drugih prometnih veza koje otežavaju dolazak turista do ruralnih područja. Problemi se također javljaju u osnovnim uslugama poput kanalizacije, struje, vodovoda te nedostatka pokrivenosti telekomunikacijama i internetskom mrežom. Nedostatak zdravstvenih usluga dodatno otežava razvoj turizma. Depopulacija, uzrokovana migracijom, posebice mlađih generacija u urbana područja, dodatno otežava situaciju jer smanjuje dostupnost ljudskih resursa ključnih za pružanje turističkih usluga koje se oslanjaju na osobni kontakt s lokalnim stanovništvom i autentična iskustva. Prema studiji Šajn i Finer (2023), negativne posljedice ruralnog turizma mogu uključivati fizičku degradaciju ekosustava zbog prekomjernog broja posjetitelja, povećan pritisak na lokalnu infrastrukturu te rast cijena usluga i stanovanja za lokalno stanovništvo. Ruralni turizam također se suočava s izazovima kao što su neadekvatni kapaciteti transporta, vodoopskrbe i kanalizacije, kao i depopulacija koja uzrokuje manjak radne snage potrebne za pružanje turističkih usluga. Uz to, predviđeni su specifični izazovi vezani uz provedbu zelene i digitalne tranzicije. Yousefi (2016) ističe da, uz odgovarajuću motivaciju, financijsku podršku i tehničku asistenciju, lokalna zajednica može razviti dinamične prostore i održavati turističku industriju, koristeći dostupne resurse za stambeni razvoj i promoviranje tradicionalnih vrijednosti. Na nacionalnoj razini to uključuje stvaranje raznovrsnih prostora s odgovarajućim sadržajima i sigurnošću koji su pristupačni svim društvenim skupinama. Oživljavanje i očuvanje vrijednih

ruralnih područja, te uspostavljanje koncentriranih turističkih i rekreativnih usluga, ključni su za održivi razvoj turizma na nacionalnoj i regionalnoj razini. Prema El Bilaliju i sur. (2014) razvoj ruralnog turizma koče mnoge poteškoće. Stoga je potrebno unaprijediti turistički standard, usluge i infrastrukturu; stvoriti povoljnije okruženje za ulaganja u ruralni turizam; ojačati potporne strukture i sposobnosti objekata; i poboljšati integraciju s općim planovima ruralnog razvoja. Nadalje, veze između ruralnog turizma i poljoprivrede treba operacionalizirati uspostavljanjem boljeg odnosa između struktura ruralnog turizma i poljoprivrednika u tom području. To će pomoći proizvođačima da lakše prodaju svoje poljoprivredno-prehrambene proizvode, a pružateljima usluga ruralnog turizma da diverzificiraju svoju ponudu usluga uključivanjem, primjerice, izleta i posjeta farmama. Ipak, to zahtijeva poboljšanje upravljanja objektima ruralnog turizma i veću profesionalizaciju menadžera.

Turizam može značajno doprinijeti zadržavanju stanovništva u ruralnim područjima stvaranjem lokalnih radnih mjesta, posebno za mlade. Poboljšanje infrastrukture, uključujući promet i digitalne usluge, povećava privlačnost tih područja i potiče vladine investicije u dobrobit zajednica. Ipak, turizam donosi i određene izazove, kao što su očuvanje kulturnog i prirodnog naslijeđa te potreba za boljim upravljanjem i povećanjem lokalne svijesti. Razvoj vještina igra ključnu ulogu, no obrazovni resursi su često koncentrirani u urbanim sredinama, što otežava pristup ruralnim stanovnicima. Praznine u infrastrukturi, koje utječu na fizičku i digitalnu dostupnost, ostaju važan problem. Sukobi mogu nastati zbog različitih vizija razvoja i nejednake raspodjele koristi od turizma. Inovativna rješenja, poput diverzifikacije lokalnih ekonomija, poboljšanja vrijednosnih lanaca, prioritizacije ciljanih investicija i poticanja javno-privatnih partnerstava, mogu pomoći u prevladavanju ovih izazova. Unatoč različitim razinama razvoja, zajednički problemi među regijama otvaraju mogućnosti za suradnju i razmjenu iskustava (UNWTO, 2023b).

5. ZAKLJUČAK

Ruralna područja su ključna za proizvodnju hrane i podršku drugim sektorima, ali su teško određiva zbog njihove raznolikosti i različitih pristupa koji se koriste u njihovom definiranju. Usprkos pokušajima da se uspostavi

jedinstvena definicija, ruralna područja se razlikuju u društvenim, ekonomskim i ekološkim aspektima između različitih zemalja, što otežava stvaranje univerzalne definicije.

Ruralni turizam predstavlja značajan potencijal za revitalizaciju i održivi razvoj ruralnih područja, pružajući alternativne izvore prihoda i smanjujući depopulaciju. Iako se ruralni turizam često razvija organski i lokalno, on može donijeti brojne dobrobiti kroz diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti i očuvanje kulturne baštine. Međutim, važno za razvoj je komponenta održivosti, integriranosti s lokalnim resursima i usklađenosti s potrebama zajednice kako bi se izbjegle negativne posljedice poput prekomjerne urbanizacije.

Ruralni turizam može imati značajan utjecaj na lokalne zajednice, donoseći i pozitivne i negativne efekte. S jedne strane, može unaprijediti kvalitetu života kroz diverzifikaciju ekonomije, jačanje poljoprivrede i očuvanje kulturne baštine. S druge strane, suočava se s izazovima poput potrebe za boljom infrastrukturom, profesionalizacijom menadžmenta i integracijom u šire planove ruralnog razvoja. Ovaj oblik turizma pruža raznolik i širok spektar iskustava te može igrati ključnu ulogu u uravnoteženom i održivom razvoju ruralnih područja. Uz raznovrsne mogućnosti za razvoj lokalnih zajednica, nosi sa sobom i brojne izazove. Dok pozitivni utjecaji, poput jačanja socijalne kohezije i očuvanja kulturnog identiteta, mogu značajno unaprijediti kvalitetu života, istovremeno je važno adresirati negativne aspekte koji mogu nastati uslijed turističkog pritiska. U cilju održivog razvoja ruralnog turizma, neophodno je poboljšati infrastrukturu, usluge i upravljanje, te osigurati blisku suradnju između turizma i poljoprivrede uz uravnotežen pristup.

Održivost u ruralnom turizmu zahtijeva sveobuhvatan pristup koji nadilazi zaštitu okoliša i uključuje očuvanje lokalne kulture, prirodnog krajolika i ruralne ekonomije. Ključna je integracija različitih ruralnih politika koje podržavaju razvoj turizma uz očuvanje autentičnosti ruralnih prostora. Istovremeno, izazovi poput neadekvatne infrastrukture i depopulacije trebaju biti riješeni kroz koordinirane napore lokalnih vlasti i institucija. Održivi razvoj ruralnog turizma može se postići samo kroz balans između turizma i drugih ekonomskih aktivnosti, uz podršku lokalne zajednice i osiguranje potrebnih resursa.

LITERATURA

1. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, October 29). rural society. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/rural-society>
2. Đurić, K. (2022). Ruralni razvoj. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.
3. El Bilali, H., Berjan, S., Driouech, N., Panin, B., Lazic, M. & Radosavac, A. (2014). Rural tourism in south-eastern Bosnia: structures management and service diversification. Book of Proceedings - 5th International Scientific Agricultural Symposium "Agrosym 2014", 971-976.
4. Eppler, U., Fritsche, U. R. & Laaks, S. (2015). Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use. Berlin: International Institute for Sustainability Analysis and Strategy.
5. Hadyński, J. (2021). Rural areas as a place for non-agricultural economic activity in a Central and Eastern European context. In Kosmaczewska, J. and Poczta, W. (Eds.) Tourism and Socio-Economic Transformation of Rural Areas Evidence from Poland. Routledge. 1-57.
6. Krajnović, A., Čičin Šain, D., Predovan, M. (2011) Strateško upravljanje razvojem ruralnog turizma – problemi i smjernice. *Oeconomica Jadertina*. 1(1), 30-45.
7. Lane, B. (1994). What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1-2), 7-21.
8. Long, P. and Lane. B. (2000). 'Rural Tourism Development', in W.C. Gartner and D.W. Lime (eds), *Trends in Outdoor Recreation, Leisure and Tourism*, CAB International, Wallingford, pp. 299-308.
9. Lukić, A. (2012). Službene definicije ruralnih i urbanih područja: primjeri iz svijeta. *Geografski horizont*, 58. (1.), 7-26.
10. Lukić, A. (2013). Tourism, Farm Diversification and Plurality of Rurality: Case Study of Croatia. *European Countryside*, 5 (4), 356-376.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. (1994). *Tourism strategies and rural development (OCDE/GD(94)49)*. Paris.
12. Peštek, A., i Tufo, S. (2018). Studija - Uspješni poslovni modeli u ruralnom turizmu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Alterural.

13. Pivac, T., Dragin A., Dragičević, V., Vasiljević, Đ. (2016). *Selektivni oblici turizma: primeri dobre prakse u svetu i stanje u Republici Srbiji*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
14. Ruraltour, Products. <https://www.ruraltour.eu/products>, pristupljeno 2.9.2024.
15. Ružić, E. (2011). *Ruralni turizam*. Senj: Razvojna agencija Senj.
16. Šajn, N., Finer, K (2023). *European Parliament. Rural Tourism: Briefing*.
17. Šećibović, R., Bidžan, A. (2009). *Uticaj turizma na transformaciju ruralnog prostora*. U: *Prilog poznavanju razvoja istraživanja ruralnih prostora u BiH*. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog simpozija transformacija ruralnih područja JI Evrope u uvjetima tranzicije i integriranja u Europsku uniju. Kupres, str. 151-160.
18. Todorović, M. (2007). *Ruralno društvo i ruralna geografija u prošlosti i budućnosti*. *Collection of papers*, Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA. 57, 45-53.
19. UNWTO (2019). *UNWTO Tourism Definitions*. Madrid: UNWTO. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420858>.
20. UNWTO (2023a), *Tourism and Rural Development: A Policy Perspective*. Madrid: UNWTO. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284424306>.
21. UNWTO (2023b). *Tourism and Rural Development: Understanding Challenges on the Ground – Lessons learned from the Best Tourism Villages by UNWTO Initiative*. Madrid: UNWTO. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284424368>
22. Yousefi, K. (2016). *The Impact Of Rural Tourist Recreational Space Design On Tourism Development And Tourist Attraction In Iran*. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*. 6,se, 1432-1437

**KAKO DIGITALNI MEDIJI OBLIKUJU I MIJENJAJU ČITATELJSKE
NAVIKE? UTJECAJ ONLINE RECENZIJA NA ČITATELJSKO
ISKUSTVO**

**HOW DO DIGITAL MEDIA SHAPE AND CHANGE READING
HABITS? THE IMPACT OF ONLINE REVIEWS ON THE READING
EXPERIENCE**

Pregledni znanstveni članak

Iva Matijević

*Esplanade Zagreb Hotel
ivaa.matijevic@gmail.com*

Tanja Grmuša¹

*Zagreb School of Business
tanja.grmusa@pvzg.hr*

Sažetak

Čitanje knjiga oduvijek je bio individualan proces koji je poticao imaginaciju, širio horizonte, ali i služio kao najosobniji dio komunikacije. Razvoj digitalnih tehnologija i novih komunikacijskih kanala utjecao je i na čitateljske navike. Digitalni oblici čitanja postali su sastavni dio naše svakodnevice, kao i šire popularne kulture, što potvrđuju i brojna istraživanja. Istodobno, konzumacija knjiga zahvaljujući forumima, online recenzijama i ostalim oblicima medijske komunikacije tako postaje kolektivno iskustvo u kojemu se isprepleću želja za informiranjem, educiranjem i utjecajem na druge o percepciji sadržaja pojedinoga naslova. Ovaj rad analizira utjecaj digitalnih medija u oblikovanju čitateljskog iskustva, ali i mijenjanju čitateljskih navika. Istraživanje provedeno u lipnju 2025. godine korištenjem kvantitativne metodologije i metodom ankete na uzorku od 111 ispitanika pokazalo je da su digitalne tehnologije značajno utjecale na čitateljske navike, budući da se primjećuje prisutnost konzumacije digitalnih formata. Praktičnost (u kontekstu cijene i forme) se ističe kao glavna prednost ovakvog načina čitanja knjiga, ali su uočeni i

* Ovaj rad donosi prikaz dijela rezultata istraživanja provedenog u sklopu završnog rada Uloga digitalnih tehnologija u transformaciji čitateljskih navika, autorice Ive Matijević, izrađenog i obranjenog 14.07.2025. godine, pod mentorstvom izv. Prof. dr. Tanje Grmuše na Poslovnom veleučilištu Zagreb.

nedostaci poput fizičkog kontakta te kognitivnih ograničenja (umor, smanjena koncentracija). Ipak, suprotno očekivanjima mladi čitatelji i dalje preferiraju tiskana izdanja, što pokazuje prisutnost emocionalne povezanosti. Utvrđene su razlike u čitateljskim aktivnostima s obzirom na dob i profesionalnu orijentiranost sudionika istraživanja.

Ključne riječi: čitanje; knjige; čitateljske navike; digitalni mediji; čitateljsko iskustvo; online anketa; digitalni formati; mladi; emocionalna povezanost.

Abstract

Reading books has always been an individual process that stimulated the imagination, broadened horizons, but also served as the most personal part of communication. The development of digital technologies and new communication channels has also influenced reading habits. Digital forms of reading have become an integral part of our everyday lives, as well as of wider popular culture, as confirmed by numerous studies. At the same time, book consumption, thanks to forums, online reviews and other forms of media communication, is becoming a collective experience in which the desire to inform, educate and influence others on the perception of the content of a particular title is intertwined. This paper analyzes the influence of digital media in shaping the reading experience, but also in changing reading habits. Research conducted in June 2025 using quantitative methodology and a survey method on a sample of 111 respondents showed that digital technologies have significantly influenced reading habits, since the presence of consumption of digital formats is noticeable. Practicality (in terms of price and form) is highlighted as the main advantage of this way of reading books, but disadvantages such as physical contact and cognitive limitations (fatigue, reduced concentration) have also been noted. However, contrary to expectations, young readers still prefer printed editions, which shows the presence of an emotional connection. Differences in reading activities were identified with regard to the age and professional orientation of the research participants.

Keywords: reading; books; reading habits; digital media; reading experience; online survey; digital formats; youth; emotional connection.

1. ULOGA KNJIGE KAO MEDIJA U DIGITALNO DOBA

Knjiga je stoljećima imala ključnu ulogu u oblikovanju znanja, kulture i identiteta. U tradicionalnom je obliku predstavljala temelj obrazovanja, sredstvo prijenosa kulturnih vrijednosti te izvor emocionalnog i intelektualnog iskustva. Knjižnice i knjižare bile su prostori susreta i dijaloga između čitatelja i pisanog svijeta, dok je knjiga sama po sebi bila simbol znanja i društvenog statusa. U suvremenom digitalnom okruženju medijski se krajolik značajno mijenja. Pojava e-knjiga, audio izdanja i virtualnih knjižnica donijela je nove načine pristupa sadržaju i redefinirala iskustvo čitanja. Digitalni oblici čitanja postali su sastavni dio svakodnevice, no istodobno su otvorili raspravu o emocionalnoj povezanosti, pažnji i navikama čitatelja.

U istraživanjima koja se bave digitalnim čitanjem naglašava se važnost emocionalnog angažmana čitatelja. Bez čitateljeve emocionalne podloge, tekst gubi značenje i snagu interpretacije (Togonal i Ćurković Nimac, 2023: 6). To potvrđuje da čitanje, neovisno o formatu, ostaje duboko osoban i kognitivno zahtjevan proces. Unatoč predviđanjima o nestanku tiskanih knjiga, istraživanja pokazuju da klasično izdanje i dalje zadržava stabilnu prisutnost. Digitalni formati nisu potisnuli tiskane knjige, već su stvorili paralelne mogućnosti čitanja koje zadovoljavaju različite potrebe i stilove života (Bušljeta Kardum i Župančić, 2023: 67). Dodatno, čitanje u digitalnom okruženju često zahtijeva drugačiju tjelesnu i mentalnu angažiranost. Kod digitalnih tekstova izazov je održati potpunu koncentraciju i emocionalno uranjanje, budući da čitatelj više nije fizički uključen u proces listanja i manipuliranja knjigom (Bušljeta Kardum i Župančić, 2023: 66). S druge strane, audio knjige i e-formati otvaraju pristup čitateljima koji su ranije bili ograničeni fizičkim ili vremenskim uvjetima. Audio knjige osobito olakšavaju pristup učenicima s teškoćama u čitanju, omogućujući im razumijevanje složenijih tekstova i poticanje interesa za literaturu (Češi, 2023: 73).

Društvena dimenzija čitanja također je doživjela transformaciju. Platforme poput Goodreads povezuju čitatelje širom svijeta i omogućuju dijeljenje doživljaja, preporuka i emocija. Time čitanje postaje društvena praksa i oblik samoprezentacije – virtualna polica korisnika odražava njegov identitet, obrazovanje i kulturne interese (Dukić, 2023: 18). Takve mreže

imaju važnu ulogu u emocionalnom i socijalnom aspektu čitanja. Prema istom istraživanju, čitanje u 21. stoljeću sve se više promatra kao društveni i kulturni fenomen, kolektivan, ali i izrazito individualan proces (Dukić, 2023: 7).

Podaci o navikama čitanja u Hrvatskoj potvrđuju da se društvo nalazi u fazi stabilizacije – 37 % građana pročitao je barem jednu knjigu tijekom 2025. godine, dok više od dvije trećine stanovništva uopće nije čitalo (Vlahović, 2025.) Najveću sklonost čitanju i dalje pokazuju žene, visokoobrazovani građani i osobe s višim prihodima, dok mladi sve češće konzumiraju digitalne sadržaje i čitaju online formate.

Zanimljivo je i da čak 75 % hrvatskih građana redovito čita digitalne tekstove – portale, blogove i društvene mreže, dok e-knjige koristi oko 8 % populacije (Vlahović, 2025). Ovi podaci ukazuju na to da je digitalni oblik čitanja postao svakodnevna praksa, ali još uvijek nije zamijenio tiskane formate. U širem europskom kontekstu, Hrvatska se nalazi ispod prosjeka Europske unije – 42 % građana pročitao je barem jednu knjigu godišnje, dok prosjek EU iznosi 53 % (Ivušić, 2024). Ovi pokazatelji svjedoče o potrebi za jačanjem kulture čitanja i integracijom digitalnih alata koji mogu potaknuti interes novih generacija.

Knjiga u digitalnom dobu ostaje relevantan medij – ne samo kao nositelj informacija, nego i kao most između tradicije i tehnologije. Dok digitalni formati nude pristupačnost, praktičnost i društvenu povezanost, tiskana knjiga i dalje zadržava svoju simboličku i emocionalnu vrijednost, potvrđujući da se promjene u medijskim navikama ne događaju kroz zamjenu, već kroz suživot različitih oblika čitateljskog iskustva.

2. ULOGA ONLINE RECENZIJA U ČITATELJSKIM ODABIRIMA

Digitalna transformacija uvela je toliko brzi pristup informacijama o gotovo svemu što ljude u bilo kojem trenutku zanima na samo jedan klik miša. Zvuči zastrašujuće, ali i istovremeno tako primamljivo, jer svatko može prenijeti osobno iskustvo, osjećaj ili jednostavno subjektivno gledište o apsolutno svemu pod svojim imenom i prezimenom, ali i ostati anonimn. Tako danas možemo čitati apsurdne recenzije plaža na Jadranskom moru koje su koje su posve neopravdano zadobile lošu ocjenu samo zbog

povjetarca koji je svojim puhanjem ponukao gnijevnog pisca recenzije da ostavi svoj trag u obliku jedne zvjezdice. Ponekad relevantne, a po nekad i ne, ovisno o psihološkoj percepciji utjecaja (Gupta, 2021; Gurtner et al., 2025) recenzije su postale jedna od uobičajenih pojmova za pretraživanje prije kupnje određenih proizvoda (Zhang et al., 2020; Chen et al., 2022; Fernandes, 2022; Bo et al. 2023; Varga & Albuquerque, 2023; Ibrahim & Mahmud, 2025; Sudrayanto, 2025), odlaska u restoran (Ali et al., 2021; Andrade Cruz et al., 2021; Aureliano-Silva et al., 2021; Shi & Lee, 2021), putovanja (Su et al., 2021; Karlsson & Ström, 2021; Wang et al., 2022; Azhar et al., 2023; Wu, 2024) ali i prije čitanja knjiga (Carr, 2010; Baek et al., 2012; Rischardson & Mahmood, 2012). Mišljenja drugih toliko utječu na odluku hoćemo li čitati određenu knjigu ili ne da su postala jedan od glavnih aduta kod oglašavanja. Mnoge platforme poput već ranije spomenutog Goodreadsa imaju mogućnost ostavljanja komentara i ocjena uz pročitane knjige (Jafari et al., 2020) što je prvi pokazatelj je li ta knjiga za zainteresiranog čitatelja ili ne.

Moramo uzeti u obzir činjenicu da knjiga nije svojevrsan proizvod koji svima odgovara ili ne odgovara na isti način, ona se mijenja ovisno o profilu čitatelja (Kovač Šebart et al., 2025; Cremin & Scholes, 2024), ali i generacijskim razlikama (Dere, 2024; Rahman & Curwood, 2025; Riffo et al., 2025). Možemo reći da digitalni mediji značajno utječu na način oblikovanja čitateljskih navika (Spjeldnæs & Karlsen, 2022; Spjeldnæs, & Karlsen, 2023) posebice kroz recenzije, što u konačnici rezultira određenim čitateljskim iskustvom.

3. PREGLED ISTRAŽIVANJA I INICIJATIVA O ČITANJU U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj se posljednjih godina intenzivno razvijaju istraživanja i nacionalni programi usmjereni na promicanje kulture čitanja. Osnovu za te aktivnosti čini „Nacionalna strategija poticanja čitanja“, koju je Vlada RH usvojila 2017. godine, s ciljem razvijanja čitateljskih kompetencija i povećanja dostupnosti knjige u svim dijelovima društva (Čitaj.hr, 2021).

Na temelju te strategije, Vlada Republike Hrvatske proglasila je 2021. Godinom čitanja, kao mjeru Akcijskog plana Ministarstva kulture i medija. Cilj te inicijative bio je potaknuti naviku čitanja kroz niz kulturnih i

obrazovnih aktivnosti te kampanja u javnim medijima. Projekt pod nazivom „Ambasadori čitanja“ okupio je poznate osobe iz različitih područja javnog života, čime je čitanje predstavljeno kao dio svakodnevne kulture i osobnog razvoja (Miočić Mandić, 2022). Tijekom Godine čitanja zabilježen je i porast interesa za knjige u knjižnicama i knjižarama – posudba knjiga u Zagrebu porasla je za 400 %, a u Puli za 800 %, što pokazuje da su programi imali stvaran učinak na publiku (Miočić Mandić, 2022). Posebno se istaknulo istraživanje Čitajmo Držića doma koje je proveo Dom Marina Držića u Dubrovniku. Analiza čitateljskih sklonosti pokazala je da učenici osnovnih škola imaju podijeljene stavove prema čitanju, pri čemu djevojčice pokazuju veće zanimanje od dječaka. Projekt je istaknuo važnost kreativnih metoda poučavanja književnosti, poput strip-izdanja, radionica i interaktivnih pristupa, koji učenicima približavaju književnost na suvremen način (Bakija, 2025). Veliku pozornost izazvao je i nacionalni program „Rođeni za čitanje“, koji je Ministarstvo kulture i medija pokrenulo 2023. godine u suradnji s Ministarstvom zdravstva. Program povezuje kulturni i zdravstveni sustav s ciljem poticanja čitanja od najranije dobi, kroz sustav pedijatrijskih pregleda i darivanja slikovnica. Čitanje se pritom promiče kao važna razvojna i javnozdravstvena aktivnost (Ministarstvo kulture i medija RH, 2023). Stručnjaci iz područja logopedije, psihologije i pedagogije naglašavaju da rano čitanje ne potiče samo pismenost, nego i emocionalni razvoj te mentalno zdravlje djece. Prema Gordani Keresteš, rani odnos odraslih prema čitanju utječe na djetetov osjećaj sigurnosti i empatije, dok se kroz zajedničko čitanje razvijaju socijalne vještine i emocionalna povezanost (Ministarstvo kulture i medija RH, 2024). Ova istraživanja i spomenute nacionalne kampanje pokazuju da se u Hrvatskoj čitanje više ne promatra isključivo kao obrazovna aktivnost, već i kao važan oblik kulturnog i emocionalnog razvoja pojedinca i zajednice u cjelini.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Ciljevi i istraživačka pitanja

Svrha istraživanja bila je ispitati kako suvremeni čitatelji u Hrvatskoj doživljavaju promjene u vlastitim čitateljskim navikama pod utjecajem digitalnih tehnologija. Posebna pažnja posvećena je odnosu između

preferencije formata (tiskanih naspram digitalnih knjiga) i emocionalnog doživljaja čitanja, kao i utjecaju demografskih varijabli poput dobi i profesionalnog okruženja. Istraživanje se temeljilo na sljedećem glavnom pitanju: Kako digitalne tehnologije mijenjaju čitateljske navike suvremenih čitatelja u Hrvatskoj? Glavna je hipoteza ovoga rada: Digitalne tehnologije značajno su utjecale na čitateljske navike u Hrvatskoj.

Nadalje, pomoćne hipoteze su sljedeće:

H1: Većina čitatelja mlađih od 35 godina preferira digitalne formate u odnosu na tiskane knjige.

H2: Demografske varijable (dob, industrija) utječu na izbor formata i učestalost čitanja.

H3: Značajke poput prilagodbe boje za oči te dostupnost kvalitetnijih audio knjiga potaknule bi čitatelje da češće koriste digitalne formate.

H4: Emocionalna povezanost snažnija je kod korisnika tiskanih knjiga.

H5: Digitalne tehnologije su značajno utjecale na promjene u čitateljskim navikama posljednjih 5 godina.

H6: Digitalni formati nude praktičnost, ali nedostaju fizički i senzorički aspekti knjige.

4.2. Metoda i uzorak

Istraživanje je provedeno u lipnju 2025. putem online ankete izrađene u alatu Google Forms. Prikupljeni su kvantitativni podaci o učestalosti čitanja, korištenju formata (tiskane knjige, e-knjige, audio knjige) te emocionalnom doživljaju čitanja. Anketni upitnik bio je dostupan javnosti putem društvenih mreža i aplikacija za razmjenu poruka, a sudjelovanje je bilo anonimno i dobrovoljno. U istraživanju je sudjelovalo 111 ispitanika, od čega 79 % žena i 21 % muškaraca, većinom iz Zagreba (78,4 %). Zbog načina distribucije, uzorak nije reprezentativan za populaciju Hrvatske, već predstavlja indikativni uvid u navike digitalno aktivnijih čitatelja. Upitnik je sadržavao 18 pitanja grupiranih u pet cjelina:

1. demografski podaci,
2. čitateljske navike,
3. vrste i učestalost čitanja,
4. korištenje digitalnih formata,
5. emocionalni doživljaj i stavovi o čitanju.

Logika grananja omogućila je da ispitanici koji ne čitaju knjige ili ne koriste digitalne formate budu automatski isključeni iz nerelevantnih dijelova upitnika.

4.3. Interpretacija rezultata

Prije samog prikaza rezultata po postavljenim hipotezama, korisno je iznijeti pregled općih nalaza ankete koji služe kao kontekst za interpretaciju. Budući da je anketni upitnik sadržavao 18 pitanja raspoređenih u nekoliko tematskih cjelina, dio njih nije izravno vezan uz hipoteze, ali omogućuje bolje razumijevanje čitateljskih navika ispitanika i okruženja u kojem se digitalne tehnologije koriste. Opći demografski podaci pokazuju da je u istraživanju sudjelovalo 111 ispitanika, pri čemu je većina potvrdila da pripada ženskom spolu, kao i da većina sudionika istraživanja živi u urbanim područjima, poglavito u Zagrebu. Iako uzorak nije reprezentativan, što je i najveće ograničenje rada, njegova struktura upućuje na to da rezultati primarno odražavaju navike i stavove digitalno aktivnije populacije. Filter pitanja o čitateljskim navikama pokazuju da velika većina sudionika čita knjige, pri čemu se učestalost čitanja kreće od povremenog čitanja do redovnog čitanja nekoliko puta tjedno. Vrijeme tjednog čitanja najčešće se kreće između 5 i 10 sati, što naznačuje relativno angažiranu skupinu čitatelja. Žanrovske preferencije ispitanika ukazuju na dominaciju beletristike, publicistike i stručne literature, čime se dobiva okvir za razumijevanje njihovih motivacija i obrazaca čitanja. Kada je riječ o digitalnim formatima, ispitanici koji ih koriste najčešće čitaju putem pametnih telefona, uz najraširenije aplikacije poput Kindlea, Goodreads i Google Booksa. Dio sudionika digitalne formate koristi ponajprije u situacijama „u pokretu“, dok tiskane knjige i dalje ostaju dominantan izbor za fokusirano, dugotrajnije čitanje. Dodatni podaci o korištenju audioknjiga pokazuju da ih manji dio ispitanika koristi redovito, dok većina navodi da ih koristi rijetko ili nikad, što se kasnije pokazalo važnim za procjenu percipiranih prednosti i nedostataka digitalnih formata. Rezultati istraživanja ukazali su na značajan utjecaj digitalnih tehnologija na obrasce čitanja i percepciju knjige u Hrvatskoj, čime je postavljena čvrsta empirijska osnova za daljnju razradu. U nastavku se stoga detaljno razmatra svaka od postavljenih hipoteza, pri čemu se povezivanjem relevantnih anketnih pitanja i interpretacijom dobivenih

odgovora nastoji dublje razumjeti transformacija suvremenih čitateljskih navika u digitalnom okruženju.

Tablica 1. Uporaba formata knjiga.

Format knjige	Povremeno koristi	Ne koristi	Redovito koristi
Tiskane knjige	82,8 %	13,5 %	3,7 %
Digitalne knjige (e-knjige, audio)	41,4 %	32,5 %	26,1 %

Izvor: autorski rad.

Većina ispitanika redovito čita tiskane knjige, ali gotovo tri četvrtine njih (73,9 %) koristi digitalne formate barem povremeno, što ukazuje na paralelnu prisutnost oba načina čitanja.

Tablica 2. Dobna struktura i digitalne navike.

Dob	Udio dobne skupine	Udio korisnika digitalnih formata
< 35 godina	56,7 %	58,7 %
> 35 godina	43,3 %	38,4 %

Izvor: autorski rad.

Mlađi ispitanici češće koriste digitalne formate, dok stariji i dalje pokazuju veću sklonost tiskanima. Time se djelomično potvrđuje hipoteza H1.

Tablica 3. Emocionalni doživljaj digitalnog čitanja.

Ocjena zadovoljstva (1–5)	Udio ispitanika (%)
1–2 (negativno)	23,4 %
3 (neutralno)	25,1 %
4–5 (pozitivno)	51,5 %

Izvor: autorski rad.

Emocionalna povezanost s digitalnim čitanjem niža je kod onih koji preferiraju tiskane knjige. Oko polovice ispitanika doživljava digitalno čitanje neutralno ili manje ugodno, što potvrđuje hipotezu H4.

Tablica 4. Najvažnije prednosti i nedostaci digitalnog čitanja.

Prednosti	Udio (%)	Nedostaci	Udio (%)
Lakoća pohrane i nošenja	73,5	Umor očiju	63,2

Pristup velikom broju knjiga	70,6	Nedostatak fizičkog dodira	60,3
Niža cijena i dostupnost	45,8	Ovisnost o uređaju	48,7

Izvor: autorski rad.

Sudionici digitalne formate najviše cijene zbog praktičnosti i mobilnosti, ali istodobno ističu fizičku distancu od knjige kao emocionalni nedostatak. Uz navedene podatke o prednostima i nedostacima, dodatno je ispitano u kojoj bi mjeri poboljšane funkcionalnosti digitalnih formata utjecale na njihovu učestaliju uporabu. Većina ispitanika potvrdila je da bi mogućnost prilagodbe boje pozadine i intenziteta svjetline, kao i dostupnost kvalitetnijih audioizdanja, povećala njihovu spremnost da češće koriste digitalne formate. Ovakvi odgovori upućuju na to da percipirane tehnološke i vizualne prilagodbe imaju važnu ulogu u prihvaćanju digitalnog čitanja, čime se u potpunosti potvrđuje hipoteza H3. Rezultati istraživanja potvrđuju da je digitalna transformacija čitanja u tijeku, ali nije u potpunosti zamijenila tradicionalne navike. Tiskane knjige i dalje imaju snažnu emocionalnu vrijednost, dok se digitalni formati sve više koriste zbog dostupnosti i fleksibilnosti. Ovakvi nalazi podupiru glavnu hipotezu da su digitalne tehnologije znatno promijenile obrasce čitateljskog ponašanja u Hrvatskoj, uz zadržavanje emocionalne privrženosti tiskanom obliku. Dodatno, analiza odgovora na pitanje o promjenama u čitateljskim navikama u posljednjih pet godina pokazuje da je većina ispitanika svjesna postupnog porasta korištenja digitalnih formata. Sudionici najčešće navode da digitalne tehnologije olakšavaju pristup čitateljskom sadržaju, skraćuju vrijeme potrebno za pronalaženje knjiga te omogućuju fleksibilnije čitanje u različitim situacijama. Time se potvrđuje hipoteza H5, prema kojoj su digitalne tehnologije imale značajan utjecaj na promjene u čitateljskim navikama tijekom proteklog razdoblja, osobito u pogledu učestalijeg korištenja digitalnih platformi i proširenja načina pristupa knjigama.

4.4. Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju da digitalne tehnologije značajno oblikuju suvremene čitateljske navike, ali utjecaj nije jednak kod svih čitatelja. Generacijski čimbenici i profesionalni kontekst oblikuju način pristupa digitalnim i tiskanim formatima (Spjeldnæs & Karlsen, 2022, 2023).

Mlađi čitatelji češće koriste digitalne formate zbog praktičnosti, mobilnosti i lakše dostupnosti sadržaja, dok stariji čitatelji i dalje preferiraju tiskani oblik zbog emocionalnog i taktilnog iskustva (Riffo et al., 2025). Praktične prednosti digitalnih formata potvrđene su i u literaturi: digitalno čitanje omogućuje pohranu većeg broja naslova, jednostavniji pristup i fleksibilnost u korištenju uređaja (Richardson & Mahmood, 2012; Spjeldnæs & Karlsen, 2022). Ipak, fizički aspekti tiskane knjige, poput mirisa, težine i listanja, i dalje doprinose emocionalnoj povezanosti i većem zadovoljstvu čitanjem (Cremin & Scholes, 2024; Riffo et al., 2025). Hibridni obrazac čitanja, u kojem čitatelji kombiniraju digitalne i tiskane formate ovisno o kontekstu i svrsi, potvrđen je i u međunarodnim studijama (Deere, 2024; Šebart et al., 2025). Digitalni formati češće se koriste u situacijama kada su u užurbanom životnom ritmu koje digitalno čitanje čini praktičnim, s druge strane tiskani formati ostaju dominantni za opušteno, koncentrirano i emocionalno bogato čitanje (Rahman & Curwood, 2025). Profesionalni sektor u kojem čitatelj djeluje uvelike oblikuje njegove obrasce čitanja. Čitatelji iz humanističkih područja češće koriste kombinaciju formata, dok čitatelji iz tehnoloških sektora pokazuju veću orijentaciju prema digitalnim rješenjima (Spjeldnæs & Karlsen, 2023). Zaključno, rezultati istraživanja potvrđuju da digitalne tehnologije mijenjaju obrasce čitanja, ali ne zamjenjuju tiskane knjige. Umjesto supstitucije, prisutan je komplementarni, situacijski odabir formata. Ovakvi rezultati spomenute ankete naglašavaju važnost razumijevanja emocionalnih, kognitivnih i socijalnih aspekata čitanja u digitalnom dobu, te ukazuju na potrebu za daljnjim istraživanjima čitateljskih praksi u hibridnim okruženjima (Cremin & Scholes, 2024; Deere, 2024; Spjeldnæs & Karlsen, 2022).

5. ZAKLJUČAK

Čitateljske navike mijenjaju se pod utjecajem digitalnih tehnologija, potvrđuju to i rezultati ovoga istraživanja. Posljedica je to ubrzane digitalne transformacije izdavačke djelatnosti u posljednjih pet godina kojoj je glavni poticaj bila pandemija virusa Covid-19. Generacijske razlike utječu i na čitateljske navike: mlađa se populacija u konzumaciji tekstova očekivano oslanja na digitalne formate. Istodobno, postoji razlika u čitateljskim navikama i sklonosti različitim formatima knjige (tiskana naspram digitalne)

s obzirom na pripadnost području rada (IT industrija, javna uprava, zdravstvo). Nadalje, bojazan da bi tiskana izdanja mogla biti zamijenjena digitalnima pokazuje se neopravdanom, čak i u mlađoj skupini ispitanika, jer emocionalna povezanost sudionika istraživanja s knjigom kao tradicionalnim medijem i dalje ostaje visoko izražena. Navedeno se očituje u svjesnosti čitatelja da je fizički kontakt s knjigom i dalje teško zamjenjiv s obzirom na kognitivno-senzorna ograničenja čovjeka. Niža cijena izdanja, lakoća pohrane i konzumacije, kao i pristup većem broju naslova izdvajaju se kao ključni argumenti koji idu u korist digitalnih izdanja.

Empirijski dio rada ima i određena metodološka ograničenja koja se odnose na uzorak istraživanja, kao i metodu provedbe. Uzorak je obuhvatio uglavnom stanovnike urbanih sredina, točnije glavnoga grada, što se ne može smatrati reprezentativnim uzorkom. Nadalje, distribucija anketnog upitnika odvijala se putem društvenih mreža, aplikacija za razmjenu poruka, oslanjajući se pritom na osobne kontakte autorica. Navedeno može nenamjerno utjecati na konačni rezultat s obzirom na činjenicu da je putem ovih kanala dosegnut udio populacije koja uglavnom koristi digitalne medije i pod utjecajem je online recenzija prilikom odabira sljedećeg naslova. Odabir online ankete može rezultirati nenamjernom podzastupljenošću čitatelja tradicionalnih tiskanih formata. Nadalje, struktura anketnog upitnika kroz logiku grananja i uvođenje tzv. filter pitanja rezultirala je smanjenjem uzorka na završnim pitanjima, što može utjecati na pouzdanost pojedinih iznesenih zaključaka. Neovisno o tome, istraživanje je pružilo određeni uvid u čitateljske navike, kao i sklonosti ka čitanju knjiga u digitalnim formatima. Buduća istraživanja trebalo bi provesti na nacionalno reprezentativnom uzorku kako bi se dobio detaljniji uvid u spolne, dobne i obrazovne razlike unutar uzorka, te razlike s obzirom na život u urbanim i ruralnim sredinama, kao i povezanost utjecaja prihoda, te kvalitete digitalne infrastrukture s čitateljskim navikama. Rezultati istraživanja mogu se koristiti za detaljnije razumijevanje promjena čitateljskih navika u digitalno doba, kao i u izradi novih nacionalnih politika i smjernica za promicanje čitateljske pismenosti i jačanja kulture čitanja među svim generacija s ciljem dostizanja europskog prosjeka.

LITERATURA

1. Ali, M. A., Ting, D. H., Ahmad-ur-Rahman, M., Ali, S., Falih, S., Mazhar, M., 2021. *Effect of Online Reviews and Crowd Cues on Restaurant Choice of Customer: Moderating Role of Gender and Perceived Crowding*, *Front. Psychol.*, 02 December 2021, *Sec. Organizational Psychology*, Volume 12 - 2021 | <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.780863>, <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.780863/full>
2. Aureliano-Silva, L., Leung, X., Spers E. E. 2021. *The effect of online reviews on restaurant visit intentions: applying signaling and involvement theories*, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, Volume 12, Issue 4, 22 June 2021, Pages 672-688, <https://doi.org/10.1108/JHTT-06-2020-0143>, <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/abs/pii/S1757988021000155>
3. Azhar, M., Husain, R., Hamid, S. et al., 2023. *Effect of social media marketing on online travel purchase behavior post-COVID-19: mediating role of brand trust and brand loyalty*. *Futur Bus J* 9, 13 <https://doi.org/10.1186/s43093-023-00192-6>
4. Baek, H., Ahn, J., & Choi, Y., 2012. *Helpfulness of Online Consumer Reviews: Readers' Objectives and Review Cues*. *International Journal of Electronic Commerce*, 17(2), 99-126. <https://doi.org/10.2753/JEC1086-4415170204>
5. Bo, L., Chen, Y., & Yang, X., 2023. *The Impact of Contradictory Online Reviews on Consumer Online Purchase Decision: Experimental Evidence From China*. *Sage Open*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/21582440231180107> (Original work published 2023)
6. Carr, N. 2010. *The shallows: How the internet is changing the way we think, read and remember*. London: Atlantic books.
7. Chen T, Samaranayake P, Cen X, Qi M and Lan Y-C., 2022. *The Impact of Online Reviews on Consumers' Purchasing Decisions: Evidence From an Eye-Tracking Study*. *Front. Psychol.* 13:865702. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.865702>

8. Cremin, T., & Scholes, L., 2024. *Reading for pleasure: scrutinising the evidence base – benefits, tensions and recommendations*. *Language and Education*, 38(4), 537–559. <https://doi.org/10.1080/09500782.2024.2324948>
9. Cruz, B.P.A., Silva, S.C., Ross, S.D., 2021. *The Social TV Phenomenon and Fake Online Restaurant Reviews*, *Tourism and Hospitality Management*, Vol. 27, No. 1, pp. 25-42, <https://doi.org/10.20867/thm.27.1.2>
10. Deere, J., 2024. *Embarking on the online reading challenge: adolescents' participation motives, gains and impacts on reading routines*, *Literacy*, 58 (3): 301-311, <https://doi.org/10.1111/lit.12380>, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/lit.12380>
11. Fernandes, S., Panda, R., Venkatesh, V. G., Swar, B. N., Shi, Y., 2022. *Measuring the impact of online reviews on consumer purchase decisions – A scale development study*. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Volume 68, September 2022, 103066, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103066>
12. Gupta, S., 2021. *How people buy online*. SAGE Publications Pvt. Ltd, <https://doi.org/10.4135/9789354793066>
13. Gurtner, N., Gurtner, S., Laub, L., Zuber, A., & von Däniken, T., 2024. *Same same, but different: consumers' decision-making process and psychological disempowerment in the digital society*. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 33(3), 470–500. <https://doi.org/10.1080/10696679.2024.2361431>
14. Ibrahim, M. M., Mamdouh, H. A., 2025. *The impact of Online Customer Reviews (OCRs) on Consumer Purchasing Decision*, *Arab Journal of Administration*, Vol. 2 No. 45, June 2025227, pp. 257-244.
15. Ivušić, M., 2024. „Najviše u EU čitaju Luksemburžani, pogledajte kako stoje Hrvati", *tportal.hr*, objavljeno 20. 8. 2024., dostupno na: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/najvise-u-eu-citaju-luksemburzani-pogledajte-kako-stoje-hrvati-20240820>, pristup ostvaren 5. 11. 2025
16. Jafari, Y., Sabri, N., Bahrak, B., 2020. *Investigating the effects of Goodreads challenges on individuals reading habits*, *arXiv:2012.03932v1 [cs.SI]* 7 Dec 2020, DOI:10.48550/arXiv.2012.03932

17. Karlsson, O., Ström, M., 2021. *Online reviews' influence on purchase decisions within the Hotel Industry*, Master thesis in Business Administration, 15 cr School of Business, Society and Engineering, Sweden: Mälardalen University, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1561454/FULLTEXT01.pdf>
18. Rahman, N., & Curwood, J. S., 2025. *Teaching with TikTok: leveraging social reading cultures through #BookTok*. *Teaching Education*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/10476210.2025.2559739>
19. Richardson, J., & Mahmood, K., 2012. *eBook readers: User satisfaction and usability issues*. *Library Hi Tech*, 30, 170–185. <https://doi.org/10.1108/07378831211213283>
20. Riffo, B., Rojas, C., Helo, A., Véliz, M., Urzúa, P., Gutierrez, G., & Guerra, E., 2025. *Reading Comprehension in Older Adults—Effects of Age, Educational Level, and Reading Habits*. *Journal of Intelligence*, 13(1), 4. <https://doi.org/10.3390/jintelligence13010004>
21. Shi, Y. chao, & Lee, U.-K., 2021. *The Impact of Restaurant Recommendation Information and Recommendation Agent in the Tourism Website on the Satisfaction, Continuous Usage, and Destination Visit Intention*. *Sage Open*, 11(4). <https://doi.org/10.1177/21582440211046947> (Original work published 2021)
22. Spjeldnæs, K., & Karlsen, F., 2022. *How digital devices transform literary reading: The impact of e-books, audiobooks and online life on reading habits*. *New Media & Society*, 26(8), 4808-4824. <https://doi.org/10.1177/14614448221126168> (Original work published 2024)
23. Spjeldnæs, K., & Karlsen, F., 2023. *Attention, ambivalence and algorithms: Publishers in the era of ubiquitous connectivity and expanding platforms*. *Media, Culture & Society*, 46(2), 292-307. <https://doi.org/10.1177/01634437231191361> (Original work published 2024)
24. Su, L., Yang, Q., Swanson, S. R., & Chen, N. C., 2021. *The impact of online reviews on destination trust and travel intention: The moderating role of online review trustworthiness*. *Journal of Vacation Marketing*, 28(4), 406-423.

- <https://doi.org/10.1177/13567667211063207> (Original work published 2022)
25. Sudaryanto, S., Hanim, A., Rosediana Dewi, I., Kartikasari, A. D., & Rusdiyanto, R., 2025. *The mediating effect of customer trust of E-WOM and online customer reviews impacting purchase decision of household electronic products at a marketplace: evidence from Indonesia*. *Cogent Business & Management*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2503093>
26. Šebart, M. K., Mažgon, J., & Kovač, M., 2025. *What Do Future Educators Read and How Do Certain Factors Influence Their Reading Habits: Evidence from Slovenia*. *Education Sciences*, 15(10), 1333. <https://doi.org/10.3390/educsci15101333>
27. Varga, M., & Albuquerque, P., 2023. *The Impact of Negative Reviews on Online Search and Purchase Decisions*. *Journal of Marketing Research*, 61(5), 803-820. <https://doi.org/10.1177/00222437231190874> (Original work published 2024)
28. Wang, Z., Huang, W. J., Liu-Lastres, B., 2022. *Impact of user-generated travel posts on travel decisions: A comparative study on Weibo and Xiaohongshu*, *Annals of Tourism Research Empirical Insights Volume 3, Issue 2, November 2022*, 100064, <https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100064>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666957922000325>
29. Wu, Q.-M., 2024. *The Influence of Online Reviews on the Purchasing Decisions of Travel Consumers*. *Sustainability*, 16(8), 3213. <https://doi.org/10.3390/su16083213>
30. Zhang J, Zheng W, Wang S., 2020. "The study of the effect of online review on purchase behavior: Comparing the two research methods". *International Journal of Crowd Science*, Vol. 4 No. 1 pp. 73–86, <https://doi.org/10.1108/IJCS-10-2019-0027>

SVEOBUH VATAN PREGLED POVEZNICA DIGITALNE TRGOVINE I PODATAKA EU-JAPAN

A COMPREHENSIVE OVERVIEW OF TIES IN DIGITAL TRADE AND DATA EU-JAPAN

Pregledni znanstveni članak

Prof. dr. Dinarević Mirza

BH Telecom dd Sarajevo

mdinarevic@gmail.com

Sažetak

EU je u momentu ove analize imala odluke o adekvatnosti sa 14 zemalja, uglavnom visoko razvijenih ekonomija, zanimljivo je istaći jedna od kojih su pregovori sa Ujedinjenim Kraljevstvom nakon Brexita kao dio Sporazuma o trgovini i saradnji UK-EU (TCA). Odluka o adekvatnosti EU za Japan je bila značajna za osiguranje da pravila EU o zaštiti podataka prema Opštoj Uredbi o zaštiti podataka ne bi poremetila trgovinu uslugama EU sa Japanom. U Odluci o Japanu, Komisija se očitovala da zahtjevi navedeni u Dopunskom pravilu 4 isključuju upotrebu instrumenata prenosa koji ne stvaraju obavezujući odnos između Japanskog izvoznika podataka i uvoznika podataka i koja ne garantuju potreban nivo zaštite. Čini se da je Odluka o adekvatnosti stvorila konvergenciju sa pravnim standardima EU u pogledu privatnosti podataka, ne nužno direktno kroz institucionalizaciju, već više indirektno kroz oblik konvergencije. Dok nivo institucionalizacije koji proizilazi iz adekvatnosti podataka i digitalnih trgovinskih pregovora EU-Japan općenito izgleda ograničen teško je podcijeniti obim konvergencije koja se generiše ili pomak ka multilateralizmu i regulatornoj saradnji kroz institucionalizaciju u EPA. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana sada ima poglavlja o modelima ili najboljim praksama u vezi sa digitalnom trgovinom/elektronskom trgovinom, tako da ispitivanje prirode odnosa postaje značajnije nego ikad.

Ključne riječi: *digitalna trgovina, podaci, EU, Japan.*

Abstract

At the time of writing, the EU had adequacy decisions for 14 countries, mostly highly developed economies, it is interesting to highlight that one of which were the negotiations with the United Kingdom after Brexit as part of the UK-EU Trade and Cooperation Agreement (TCA). The EU Adequacy Decision for Japan was significant in ensuring that EU data protection rules under the General Data Protection Regulation would not disrupt EU trade in services with Japan. In the Decision for Japan, the Commission stated that the requirements specified in Supplementary Rule 4 exclude the use of transfer instruments that do not create a binding relationship between the Japanese data exporter and the data importer and that do not guarantee the required level of protection. The Adequacy Decision seems to have created convergence with EU legal standards regarding data privacy, not necessarily directly through institutionalization, but more indirectly through a form of convergence. While the level of institutionalization resulting from data adequacy and digital EU-Japan trade negotiations generally seems limited, it is difficult to underestimate the extent of convergence generated or the shift towards multilateralism and regulatory cooperation through institutionalization in the EPA. The European Union-Japan Economic Partnership Agreement now has chapters on models or best practices related to digital trade, so examining the nature of the relationship is more important than ever.

Keywords: digital trade, data, EU, Japan.

1. NAPREDAK PARTNERSTVA EU-JAPAN KROZ SPORAZUME

01. februara 2019. godine, nakon devet godina priprema i pregovora, Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je stupio na snagu. To je najveći sporazum o slobodnoj trgovini (FTA) koji je ijedna strana ikada zaključila, pokrivajući skoro 640 miliona građana, trećinu globalnog bruto domaćeg proizvoda i oko 40 posto svjetske trgovine. Japan se pojavio kao jedna od glavnih razvijenih ekonomija koje su bile na meti EU u svom postlisabonskom ‘zaokretu ka Aziji’, oponašajući ili takmičeći se

sa zaokretom ka Aziji američke Obama administracije, ali sa opštim ciljem da se razviju kontrateže Kini (Twining, 2015). Bilo je mnogo skepticizma u pogledu potrebe i prirode onoga što bi moglo biti uspješno partnerstvo, s obzirom na njegovu demografiju i izazove konkurentnosti takve privrede sa njegovim automobilskim sektorom (Hallinan, 2016).^{*} Pregovori o slobodnoj trgovini između EU i Japana označili su važan trenutak za razvoj sporazuma zlatnog standarda u trgovini, koji postavlja parametre agende dublje trgovine sa još jednom visoko razvijenom ekonomijom. Sporazum je bio značajan za završetak zaokreta ka Aziji, nadilazeći ranije sporazume sa Korejom i Singapurom za EU, sa najambicioznijom i najmoćnijom nacijom ASEAN-a u regionu, Japanom, nakon dugogodišnjih angažmana EU-ASEAN, koji su se pokazali kao nezahvalno i zamorno iskustvo međuorganizacijskog učenja (Butler, 2020). Iz japanske perspektive, Sporazum o slobodnoj trgovini između EU i Koreje, koji je stupio na snagu 2011.godine, je za Japanske firme predstavljao težak hendikep na tržištu EU u odnosu na njihove korejske konkurente. EU i Japan su dogovorili EPA i SPA 2018.godine. 01. februara 2019.godine, Sporazum o ekonomskom partnerstvu (EPA) između Evropske unije (EU) i Japana je stupio na snagu (Frennhoff Larsén, 2020).

SPA (zajedno sa EPA) je potpisan na Samitu u Tokiju 17. jula 2018.godine.^{*} SPA predstavlja okvir za jačanje cjelokupnog partnerstva, promovisanjem političke i sektorske saradnje i zajedničkog djelovanja u više od 40 oblasti od zajedničkog interesa. SPA EU-Japan i EPA su pravno nezavisni i odvojeni i to je namjerno tako, EPA nema klauzulu o ključnim elementima za razliku od CETA, na primjer. Ovo je ciljano, da bi se zaštitilo od pokretanja takvih klauzula japanskom upotrebom smrtna kazna (Bacon i

** Odluka EU da uđe u PTA s Japanom je nesumnjivo zbunjujuća, s obzirom na dugu historiju ekonomske konkurencije, relativno skroman potencijal rasta Japana i masivne razmjere povećane uvozne konkurencije u osjetljivim sektorima evropske industrije koju će PTA s Japanom podrazumijevati. Glavne evropske industrijske interesne grupe i određene države članice EU su izrazile zabrinutost da će sporazum o slobodnoj trgovini sa Japanom predstavljati ograničene koristi za evropske izvoznike u ključnim sektorima u kojima je Japan visoko konkurentan, kao što su automobili, mašine i elektronika, zbog niskih stopa rasta Japana i zabrinutosti u vezi sa dugoročnim demografskim trendovima koji će vjerovatno nastaviti da utiču na rast u budućnosti...*

** Sporazum o ekonomskom partnerstvu Eu-Japan (EU-Japan EPA) [2018] OJ L 330/3; Odluka vijeća (EU) 2018/1197 o potpisivanju, u ime Evropske Unije, i Privremena primjena Sporazuma o strateškom partnerstvu EU - Japan, [2018] OJ L216/1; Sporazum o strateškom partnerstvu EU-Japan (EU-Japan SPA) [2018] OJ L 216/4.*

Nakamura, 2021). Ne postoje pravne ‘odredbe o povezanost’, kao što član 43(8) SPA naglašava, što je veoma istaknuto pitanje. SPA predstavlja institucionalizovan politički dijalog i dijalog o politikama i osigurava dugoročno međusobno obavezivanje kroz diplomatske pregovore. Japan je zanimljiv slučaj, gdje smrtna kazna i dalje postoji, a prava žena i radnička prava uveliko variraju od onih u EU u oblasti osnovnih prava, za razliku od drugih novijih razvijenih partnerskih zemalja, npr. Kanade.

Ipak nedostatak klauzule o povezanosti između EPA i SPA i nedostatak klauzule nužnih elemenata ne odražava ovu stvarnost. Mjesto za institucije u SPA je minimalno, gdje je politički dijalog umjesto istih prioritet. Razlog za ovakvo stanje stvari je da se čini da je Japan bio posebno zabrinut zbog obavezujuće poveznice između EPA i SPA i njene upotrebe u pogledu smrtne kazne u klauzuli nužnih elemenata, stoga njeno isključenje (Meissner i McKenzie, 2018). Što je još važnije, ističe slabije institucionalno uređenje šireg odnosa, iako zasnovanog na progresivnom proširenju odnosa, i niza ključnih oblasti, naročito u vezi sa savremenim sigurnosnim izazovima kao što je cyber sigurnost. Sam trgovinski sporazum je izgrađen oko netipične strukture trgovinskih sporazuma EU, odnosno netipične za postlisabonske sporazume, takozvane ‘dublje’ trgovinske sporazume. Sastoji se od Zajedničkog Komiteta i bezbroj drugih oblika komiteta i radnih grupa. Svi ovi entiteti su evoluirali od njegovog začetka, redovno se sastaju i rade u skladu sa proceduralnim formama koje su atipične za procedure EU.* Od istih, jedna od najzanimljivijih za nas je ona o regulatornoj saradnji. Ostali se odnose na elektronsku trgovinu, koja je dio Komiteta za trgovinu uslugama, liberalizaciju investicija i elektronsku trgovinu i prati isti oblik, ispunjavajući operacionalizaciju (najmanje dva sastanka su održana do danas) kao i ostatak EPA.

Međutim, digitalna trgovinska saradnja i zaštita privatnosti predstavljaju zanimljive i ključne (obavezujuće) dijelove EPA i o njima se detaljno raspravlja, s obzirom na dešavanja koja se dešavaju u japanskom pravu.

* Vidjeti: Evropska Komisija, ‘EU-Japan Economic Partnership Agreement (EPA) - Meetings and documents’, <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2042>, pristupljeno u junu 2022.godine.

2. FINGIRANJE PODATAKA U SPORAZUMU O EKONOMSKOM PARTNERSTVU IZMEĐU EVROPSKE UNIJE I JAPANA I ODLUKA O ADEKVATNOSTI

Tokom pregovora o EU-Japan EPA, podaci su se pojavili kao kontroverzno pitanje, gdje se interesi EU i Japana nisu poklapali (Mancini, 2021).^{*} Tokom trgovinskih pregovora sa EU, Japan je više puta iskazivao interes za slobodni protok podataka i izražavao zabrinutost zbog formulacija prava na podatke specifičnih za EU (Fahey i Mancini, 2020). Ne samo da je odnos između podataka i trgovine odbacila EU, već je također bio zanemaren u prethodnim ekonomskim analizama trgovinskog sporazuma (Sapir et al., 2018). Odluka o adekvatnosti je stoga bila značajna za osiguranje da pravila EU o zaštiti podataka prema Opštoj Uredbi o zaštiti podataka ne bi poremetila trgovinu uslugama EU sa Japanom, namjerno odvojenu od trgovinskog sporazuma. Kao što smo pomenuli, EU je u momentu ove analize imala odluke o adekvatnosti sa 14 zemalja, uglavnom visoko razvijenih ekonomija, jedna od kojih su pregovori sa Ujedinjenim Kraljevstvom nakon Brexita kao dio Sporazuma o trgovini i saradnji UK-EU (TCA).^{*} Kriteriji koji određuju način na koji se donose odluke o adekvatnosti su navedeni u Opštoj Uredbi o zaštiti podataka i odgovarajućoj sudskoj praksi CJEU (Patel i Lea, 2019). Kontroverzno je pitanje koliko se CJEU uključio u proces adekvatnosti nakon Schrems I i II, učinivši mnoge prošle i buduće odluke o adekvatnosti neizvjesnim. Evropski Parlament je u rezoluciji o budućoj Odluci o adekvatnosti UK izrazio značajnu uznemirenost kao i o proglašenju američkog prava adekvatnim nakon američkog usvajanja Opšte Uredbe o zaštiti podataka u Kaliforniji.^{*}

^{*} Vidjeti: Evropska Komisija, 'Report of the 15th EU-Japan FTA/EPA Negotiating Round' (2016), https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/march/tradoc_154368.pdf, pristupljeno u junu 2022.godine; i Evropska Komisija, 'Report of the 18th EU-Japan FTA/EPA Negotiating Round' (2017), https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/april/tradoc_155506.pdf, pristupljeno u junu 2022.godine.

^{*} Te zemlje su Andora, Argentina, Kanada (što se tiče komercijalnih organizacija), Farska ostrva, Gernzi, Izrael, Ostrvo Man, Japan, Jersey, Novi Zeland, Republika Koreja, Švicarska, Velika Britanija i Urugvaj. Vidjeti: Evropska Komisija, 'Adequacy Decisions', https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/international-dimension-data-protection/adequacy-decisions_en, pristupljeno u junu 2022.godine.

^{*} Rezolucija Evropskog parlamenta od 12. februara 2020.godine, o predloženom mandatu za pregovore o novom partnerstvu sa Ujedinjenim Kraljevstvom Velike Britanije i Sjeverne

Zabrinutosti izražene u vezi sa Japanom su generalno bile više prigušene i iskomunicirane su tek kasnije u procesu (Fahey i Wieczorek, 2022). Nakon završetka pregovora EU i Japana o zaštiti ličnih podataka u julu 2018.godine, u septembru 2018. godine, Evropski Odbor za zaštitu podataka usvojio je Mišljenje o Odluci o adekvatnosti EU-Japan na osnovu procjene u skladu sa dokumentacijom Evropske Komisije.*

Ocijenio je da li je Komisija osigurala dovoljne garancije za adekvatnost zaštite podataka pojedinaca u okviru Japanskog prava, ne da se replicira pravo o zaštiti podataka EU, već radije da se procjeni ekvivalentnost. Ova Odluka stoga postavlja zanimljiva pitanja glede institucionalizacije i evropeizacije i njenog odnosa prema konvergenciji. Konvergencija se nesumnjivo pojavljuje kao suštinski princip adekvatnosti jer, u skladu s članom 45. Opšte Uredbe o zaštiti podataka, potrebno je uskladiti zakonodavstvo treće zemlje sa suštinom Opšte Uredbe o zaštiti podataka, vodeći se konvergencijom vrijednosti i ciljeva (Fahey i Mancini, 2020). Informativni materijali EU objavljeni o Odluci o adekvatnosti EU-Japan dočaravaju 'bliskost' japanskih standarda pravu EU (Fahey i Mancini, 2020). U Odluci o Japanu, Komisija se očitovala da zahtjevi navedeni u Dopunskom pravilu 4 isključuju upotrebu instrumenata prenosa koji ne stvaraju obavezujući odnos između Japanskog izvoznika podataka i uvoznika podataka i koja ne garantuju potreban nivo zaštite.*

Japan se stoga više nije mogao osloniti na Prekogranična pravila privatnosti Azijsko-pacifičke ekonomske saradnje (APEC CBPR) kao sistem za dalje transfere.* Značajno je da je Japan ispregovarao specifična, strukturirana Pravila koja su obavezujuća i provediva i primjenjiva samo na

Irske (2020/2557(RSP)); E Fahey and I Wieczorek, 'The European Parliament as a Defender of EU Values in EU-Japan Agreements: What Role for Soft Law and Hard Law Powers?' (2022) European Law Review.

* Evropski odbor za zaštitu podataka, 'Opinion 28/2018 regarding the European Commission Draft Implementing Decision on the Adequate Protection of Personal Data in Japan' (5 December 2018), https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/files/file1/2018-12-05-opinion_2018-28_art.70_japan_adequacy_en.pdf, pristupljeno u junu 2022.godine.

* Provedbena Odluka Komisije (EU) 2019/419 od 23. januara 2019.godine, u skladu s Uredbom (EU) 2016/679 Evropskog parlamenta i Vijeća o primjerenosti zaštite ličnih podataka u Japanu na temelju Zakona o zaštiti ličnih informacija (EU-Japan Odluka o adekvatnosti) [2019] OJ L 76/1, para 79.

* Ibid.

lične podatke prenesene iz EU.* Odluka o adekvatnosti EU-Japan bila je prva Odluka o adekvatnosti završena nakon stupanja na snagu Opšte Uredbe o zaštiti podataka* i postavila je značajan presedan. Odluka ima za cilj određen stepen konvergencije pravnih okvira, a ne replikaciju. Dizajnirana je s namjerom konvergencije koja je indirektna, latentnija i konstruisana. Mnoge odluke dobivaju oštre kritike glede toga da li je pravni poredak zapravo ‘u suštini ekvivalentan’ pravu EU, a politizacija procesa je postala značajna (Greenleaf, 2017).

3. ODZIV NA ODLUKU O ADEKVATNOSTI EU-JAPAN I KONVERGENCIJA

Uprkos tome što je jasno da se sprovođenje i pravna zaštita moraju manifestovati u praksi, a ne samo postojati na papiru, čini se da je nacrt Odluke o adekvatnosti ovo previdio (Greenleaf, 2018). U istom je navedeno mnogo primjera da Japanska Komisija za zaštitu ličnih podataka (PPC) ili sudovi mogu, u teoriji, pravno, preduzeti radnje sprovođenja, ali nisu dali nikakvi konkretni primjeri izrečenih kaznih ili dodijeljene kompenzacije, bilo administrativnih ili sudskih. Povezano za pitanje da li, čak i da se sprovede, zakon koji ima maksimum kazne za kršenje od 10.000 USD (ili 3.000 USD u Dodatnim Pravilima) može biti ‘u suštini ekvivalentan’ Opštoj Uredbi o zaštiti podataka, gdje su kazne za nekoliko redova veličine veće? Ostali ključni argumenti su se odnosili na isključenje japanskih državljana prema Odluci, sektorska isključenja i praznine između prava EU i Japanskog prava, npr. zahtjevi za tehničku i integrisanu zaštitu podataka, prenosivost podataka, i odvezivanje (tj. ‘pravo na zaborav’).

U 2018. godini, Evropski Parlament je izdao oštro sročenu kritiku Japanskog prava i procesa adekvatnosti,* koja se odnosila na neselektivni

* *‘Japan’s Personal Information Protection Commission, Supplementary rules on the Act on the Protection of Personal Information’ (Act No 57 of 2003 as amended), od 24 Avgusta 2018.godine, [https:// www.ppc.go.jp/files/pdf/Supplementary_Rules.pdf](https://www.ppc.go.jp/files/pdf/Supplementary_Rules.pdf) (na Japanskom) pristupljeno u junu 2022.godine.*

* Vidjeti: Uredba (EU) 2016/679 Evropskog Parlamenta i Vijeća od 27. aprila 2016.godine, o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom ličnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju van snage Direktive 95/46/EC (GDPR) [2016] OJ L119/1, član 99(2) prema kojem se Uredba primjenjuje od 25 maja 2018.godine.

* Evropski Parlament, *‘Report containing a motion for a non-legislative resolution on the draft Council decision on the conclusion of the Agreement between the European Union and*

masovni nadzor. Član 13. Ustava Japana iz 1947.godine, štiti pravo na život, slobodu i potragu za srećom. Japanski Vrhovni Sud smatra da ovo uključuje pravo na privatnost, ali samo u mjeri u kojoj to ne ometa blagostanje. Važno je napomenuti da je proces Ustavnog preispitivanja u Japanu opterećujući i da Japanski Ustav iz 1947.godine, nikada nije revidiran. Vrhovni Sud je rijetko utvrdio da postoje povrede privatnosti. Slučaj Ikuta protiv grada Moriguchi je primjer visokog profila kako Sud odbija da utvrdi ustavnu povredu privatnosti u pogledu uzimanja otisaka prstiju stranih stanovnika (Greenleaf, 2020). Inače, zaštite su izuzetno slabe i u suprotnosti sa onim drugih azijskih regionalnih partnera. Važno je napomenuti da član 45. Opšte Uredbe o zaštiti podataka izričito zahtijeva ‘djelotvorna i sprovodiva prava subjekata podataka’ i ‘efikasnu sudsku i pravnu zaštitu’. Postoje sugestije da se Japan sve više pretplaćuje na veliki broj konkurentnih režima, da njegov pristup međunarodnim prenosima podataka i režimima postaje krajnje nedosljedan, što je možda razumljivo iz pozicije srednje moći koju balasira između mnogih režima Egzistira i zabrinutost da je Japan postao potpisnik toliko ključnih globalnih instrumenata za prenos podataka i režima digitalne trgovine (npr. APEC Prekogranična pravila privatnosti i EU-Japan Odluka o adekvatnosti, Regionalno sveobuhvatno ekonomsko partnerstvo i Sveobuhvatni i progresivni Sporazum za transpacifičko partnerstvo) da je izgubio kredibilitet svog fokusa (Bartl i Irion, 2017). Činilo se da sudska praksa Japanskog Vrhovnog suda ukazuje da je Japansko pravo bliže standardima prava EU od drugih pravnih poredaka ili tradicija, ili svakako komunitarnih vrijednosti (Fahey i Mancini, 2020).

Postoje mnogi koji su sugerisali da Odluci EU o adekvatnosti sa Japanom nedostaje adekvatno opravdanje da Japan ispunjava kriterije EU za adekvatnost, opisane kao garantovanje nivoa zaštite koji su u suštini ekvivalentni onim koji su osigurani unutar EU (Rosen, 2025). Japanski pravni poredak nije federalizovan sistem i ravnoteža moći između centralne i lokalne vlasti je odlučno usmjerena ka centralizaciji, daleko od autonomije u regijama, agencijama i vladama prefektura, što predstavlja direktnu

Japan for an Economic Partnership’ (9 September 2018) (07964/2018 – C8-0382/2018 – 2018/0091M(NLE))). Parlament je oćenito naveo da postoji velika zabrinutost u pogledu principa, zaštitnih mjera i prava pojedinca, kao i nadzora i sprovođenja nakon usvajanja izmijenjenog APPI-a, ali i relevantnih razlika čak i nakon što je PPC usvojio Dopunska pravila. Parlament je pozvao na dalja obavezujuća dopunska pravila, uputio posebne pozive na dalje novčane kazne i pozdravio razvoj pravno obavezujućih ovlasti.

suprotnost režimu transfera podataka EU. Možda nije iznenađenje da je EU dala odluke o adekvatnost svojim glavnim novim trgovinskim partnerima, korisnicima novih širih okvirnih sporazuma. Međutim, Odluka o adekvatnosti Japana bila je prva koja je dodijeljena nakon Opšte Uredbe o zaštiti podataka te je bila više međunarodno ispitivana no ikad. Neki su, na primjer, prije donošenja Odluke sugerisali da su Japanski zakoni o privatnosti podataka imali zanemarivo sprovođenje (Greenleaf, 2018).

U pogledu Nacrta Odluke koji se odnosi na privatni sektor, tvrdilo se da nedostaje dovoljno opravdanja da Japan ispunjava kriteriji EU za adekvatnost, opisano u Odluci kao zahtijev da Japan garantuje nivo zaštite ‘u suštini ekvivalentan’ osiguranom unutar EU. Shodno tome, rečeno je da je teško tvrditi da je Japanski režim sprovođenja u suštini ekvivalentan onom EU, tako što je saglasnost nedovoljna osnova za dalji transfer (Greenleaf, 2018). Greenleaf dovodi u pitanje obim jaza između Japanskog prava i prava EU, uključujući zahtjeve za tehničku i integrisanu zaštitu podataka, kao i spriječavanje usklađenosti sa APEC Prekograničnim pravilima privatnosti kao osnove za dalje transfere, njegova zamjena mehanizmom skoro u potpunosti zasnovanom na pristanku je dovoljno zaštitna.* Ipak, zvaničnici Evropske Komisije i tijela EU za zaštitu podataka su se sastali 2021. godine, da izvrše prvo preispitivanje Sporazuma o uzajamnoj adekvatnosti EU i Japana, uz opsežno pozivanje na ‘konvergenciju’ standarda i vrijednosti u svim kontaktima, što je vjerovatno vrlo indikativno za smjer procesa adekvatnosti.* Ovakav trijumfalizam može, međutim, biti kratkotrajan, obzirom na trenutno stanje pregovora o Sporazumu o evidenciji imena putnika EU-Japan (PNR). Oni trenutno izazivaju značajne glavobolje u Japanu, kao i u mnogim drugim trećim zemljama, u pogledu toga kako implementirati sve strožije kriterije CJEU u pogledu nezavisnog nadzora, sprovođenja i odgovornosti u vezi sa međunarodnim transferima podataka (Fahey i Wieczorek, 2025).

* Odluka o adekvatnosti EU-Korea bila je na sličan način osporena, uključujući i njen režim samoprocjene, slično Odluci o adekvatnosti sa UK nakon Brexita.

* Evropska Komisija, ‘Joint Statement on the First Review of the EU-Japan Mutual Adequacy Arrangement’ (News, 26 October 2021), <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/724795/en>, pristupljeno u junu 2022.godine.

4. NAJBOLJE PRAKSE

Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je po strukturi i sadržaju sličan EU-Singapur Sporazumu, kao dio lisabonskih sporazuma o slobodnoj trgovini EU, ali u smislu e-trgovine, donekle je udaljen. Kao što smo ranije naveli, značajno je sveobuhvatniji i širi od bilo kojeg prethodnog sporazuma EU i stoga je bio značajan u momentu njegovog usvajanja, ma koliko se smtaralo da se sveukupno polje generalno brzo razvijalo (Sauvé i Soprana, 2020). Čak postoje sugestije da je bio prekretnica u trgovinskim sporazumima za digitalnu trgovinu u to vrijeme, uprkos složenom postavljanju e-trgovine koja, za razliku od CETA-e, nije u posebnom poglavlju (Micallef, 2019). Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana uključuje e-trgovinu kao jedan od šest odjeljaka u poglavlju o uslugama, investicijama i trgovini. Ne čini samostalno poglavlje, za razliku od Sporazuma SAD-Meksiko-Kanada (USMCA), na primjer, koji ima poglavlje o digitalnoj trgovini. Kao rezultat, nešto je manje detalja u EU-Japan EPA.

Digitalni proizvodi nisu definisani. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana ima mortarijum na carine za elektronski prenos i zahtijeva nediskriminatorni tretman za elektronske prenose. Sporazum o ekonomskom partnerstvu naglašava važnost održavanja i usvajanja mjera zaštite potrošača u vezi sa članom 8.78, kojim se bavi detaljnije u samostalnoj klauzuli. Dok USCMA eksplicitno upućuje na modele propisa UNICITRAL-a o e-trgovini,* Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana samo navodi da se mjere moraju primjenjivati na razuman, objektivan i nepristrasan način tako umanjujući značaj mjera internacionalizacije. Glede mnogih ključnih pitanja, odredbe o e-trgovini su rješene na vrlo sličan način u Sporazumu o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana i Sporazum između Sjedinjenih Država, Meksika i Kanade: npr. elektronski potpis, zaštita potrošača, neželjena e-komunikacija, e-autentifikacija, cyber sigurnost i izvorni kodovi. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana nema odredbe o lokaciji računarskih objekata ili odgovornosti treće strane za interaktivne računarske usluge. Glavna razlika između Sporazuma o

* Vidjeti: 'UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996)' sa dodatnim članom 5. usvojenim u 1998. godini.

ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana i glavnih američkih sporazuma, kao što je USCMA, se odnosi na prekogranične tokove podataka. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana i Sporazum između Sjedinjenih Država, Meksika i Kanade oboje su jasni da mjere moraju uzeti u obzir međunarodne smjernice kao što su APEC-ov okvir za privatnost ili preporuke Vijeća OECD-a. Značajna razlika u odnosu na Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je ona o prekograničnom prenosu međunarodnih podataka, strane moraju istražiti slobodan protok podataka nakon tri godine od dana stupanja na snagu Sporazuma (Pasadilla, 2019). Postoji član o regulatornim dijalozima u e-trgovini između EU i Japana, uključujući multilateralne forume o nizu pitanja, ali ne uključuje saradnju na ličnim podacima. Kao što smo ranije istakli, ovo je u suprotnosti sa Sporazumom između Sjedinjenih Država, Meksika i Kanade, koji omogućava saradnju na ličnim podacima zajedno sa cyber sigurnošću, na primjer, koja ističu APEC-ova Prekogranična pravila privatnosti kao mehanizam za interoperabilnost pravila o privatnosti podataka.

Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je koristan za proučavanje najbolje savremene moderne prakse u sljedećoj generaciji trgovinskih sporazuma EU sa razvijenom ekonomijom. Poglavlje o e-trgovini Sporazuma o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je nesumnjivo značajnije od onih u sporazumima o slobodnoj trgovini između EU-Koreje i EU-Kanade, osim što prvi nema odredbe o računarskim kapacitetima, a njegovi zahtjevi za zaštitu potrošača i podataka su meki (Hamanaka, 2019). Ključna klauzula o slobodnom protoku podataka za EU je u članu 8.81, koji odlaže ključna pitanja, predviđajući klauzulu o preispitivanju tri godine od stupanja na snagu Sporazuma. Ova klauzula se također može naći u modernizovanom sporazumu EU-Meksiko. Posljedica ovog opreznog pristupa je bio razvoj horizontalnog pristupa podacima EU od strane Komisije, također i nakon poziva različitih država članica EU.* Odredbe o e-trgovini Sporazuma o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana su općenito shvaćene kao mnogo značajnije od onih

* Vidjeti: 'Letter on data flows to the Vice President of the European Commission Frans Timmermans', www.government.nl/binaries/government/documents/letters/2017/05/19/like-minded-letter-on-data-flows-in-trade-agreements/Like+Minded+Letter+on+Data+Flows+in+Trade+Agreements.pdf, pristupljeno u junu 2022.godine.

u Sporazumima o slobodnoj trgovini između EU-Koreje i EU-Kanade (Hamanaka, 2019). Značajno je da se navodno smatralo da su odredbe Sporazuma o ekonomskom partnerstvu o digitalnoj trgovini bile zaobiđene britansko-japanskim CEPA, koji je dogovoren krajem 2020. godine* Ne predstavlja samostalno poglavlje o digitalnoj trgovini, već je spojeno sa uslugama i ulaganjima u nomenklaturi e-trgovine. Kasnije, trgovinski sporazumi EU su sadržavali digitalnu trgovinu kao posebno i samostalno poglavlje, odražavajući evoluciju u razmišljanju i nomenklaturi. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana spaja e-trgovinu sa uslugama. Moguće je posmatrati ovo kao napredno razmišljanje, slično sinergijama između usluga i digitalne trgovine u UK-EU TCA.* Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana sadrži posebne obaveze u pogledu domaće regulative, što znači da svaka strana mora osigurati da sve njene mjere koji utiču na e-trgovinu budu opšte primjenjive i sprovedene se na razuman, objektivan i nepristrasan način.

Ovo je praćeno obavezom da se prethodno ne nameće odobrenje, ili bilo koji drugi zahtjev koji ima ekvivalentan učinak, na pružanje usluga elektronskim putem.* Sporazum o ekonomskom partnerstvu sadrži odredbe da strane neće usvojiti niti održavati mjere koje regulišu elektronske transakcije koje negiraju pravno dejstvo, valjanost ili izvršnost ugovora, isključivo iz razloga da je zaključen elektronskim putem, ili na drugi način stvaraju prepreke za korištenje ugovora zaključenih elektronskom promocijom.* Dok određeni sporazumi imaju za cilj da ‘olakšaju trgovinu digitalnim proizvodima’ ili putem ‘elektronskih sredstva ili tehnologija’ i da poboljšaju efektivnost i efikasnost elektronske trgovine, ili smatraju da je olakšavanje e-trgovine dio opštih zajedničkih aktivnosti saradnje, drugi sporazumi imaju konkretnije obaveze, npr. EU-Japan EPA (Hamanaka,

* *Najsavremenije digitalne i odredbe o podacima koje nadilaze Sporazum između EU i Japana. One će omogućiti slobodan protok podataka uz održavanje visokih standarda zaštite ličnih podataka. Također smo se obavezali na pridržavanje principa neutralnosti mreže, kao i na uvođenje zabrane lokalizacije podataka, što će spriječiti da britanska preduzeća imaju dodatne troškove uspostavljanja servera u Japanu*, vidjeti: Vlada UK, ‘UK and Japan Agree Historic Free Trade Agreement’ (Press release, 11.11.2020), <https://www.gov.uk/government/news/uk-and-japan-agree-historic-free-trade-agreement>).

* EU-Japan EPA; Odluka Vijeća (EU) 2018/1197 (n 19);

* EU-Japan EPA, članovi 8.74 i 8.75.

* EU-Japan EPA, član 8.76.

2019). Postoje važni i novi primjeri ‘najbolje prakse’ u digitalnoj trgovini koji zavrijeđuju detaljnije proučavanje.

Odmah se postavlja pitanje šta se podrazumijeva pod najboljom praksom u tako složenom polju u nastajanju, koje se još uvijek čini da je više oskudno institucijama. Jedan primjer bi mogao biti Sporazum o Partnerstvu za digitalnu ekonomiju (DEPA) između Novog Zelanda, Čilea i Singapura i njegove odredbe o saradnji u područjima ključnim za osiguranje pristupa tržištu i dobrobiti potrošača kao i odredbe o bezpapirnoj trgovini koristeći mehanizme razmjene podataka. Dakako, Sporazum o partnerstvu u digitalnoj ekonomiji je samo sporazum o saradnji, a ne regulatorni režim i predstavlja značajno drugačiji oblik modularnog režima. Vrijedno je istaći, da Sporazum o partnerstvu u digitalnoj ekonomiji ne koristiti izraz ‘digitalna trgovina’, već ojačava obaveze konvencionalnih odredbi digitalne trgovine, npr. carine na elektronski prenos, nediskriminatorni tretman, promociju i olakšavanje e-trgovine, pravila tokova podataka, bezpapirnu trgovinu, autentifikaciju i lokalizaciju podataka kao i pravila za algoritme, digitalnu inkluziju, fintech i AI (Peng et al., 2021). Ovakav režim pruža platformu za evoluciju donošenja pravila, možda najslićniju EU-USTTC nego bilo čemu drugom. Uokviravanje poglavlja o digitalnoj trgovini također je značajno za naše razumijevanje najbolje prakse. Da li su neopravdano fokusirane na spriječavanje postavljanja barijera kako se pojavljuju tehnološke promjene umjesto na uklanjanje istih ostaje da se vidi i otvoreno je za debatu. Njihova kvantifikacija je također vrlo problematična. Obzirom da je njihove ekonomske benefite izuzetno teško kvantificirati, također je ovdje teško odrediti vrijednost ‘dobre prakse’ ili ‘najbolje prakse’, osim broja barijera koje se mogu ukloniti.

Mnoge druge barijere izvan odredbi digitalne trgovine sve se više smatraju značajnim u razumijevanju dobre ili najbolje prakse, npr. u pogledu međusobnog priznavanja profesionalnih kvalifikacija ili pitanja intelektualnog vlasništva. U širem smislu, pogledi na informacijski suverenitet i digitalni protekcionizam predstavljaju sveobuhvatna pitanja koja daju boju singularnom sadržaju poglavlja digitalne trgovine. Kao što smo naveli, dok mnogi trgovinski sporazumi nove generacije imaju odredbe o digitalnoj trgovini, one nisu dosljedne, koherentne ili kohezivne.

Novi skupovi podataka o odredbama digitalne trgovine svih novih preferencijalnih trgovinskih sporazuma su informativni i za nas zanimljivi,

naime, određeni broj trgovinskih sporazuma sa poglavljima o e-trgovini (47 sporazuma) sadrži odredbe za promociju i olakšavanje e-trgovine (Burri i Polanco, 2020). Međutim, ove odredbe su uglavnom neobavezujuće i razlikuju se u zavisnosti od sporazuma. Ipak, naponi EU da evoluiraju svoje vlastite prakse sa drugom značajno razvijenom ekonomijom su bitni za njihovu širinu. Priroda tekućeg ponovnog pregovaranja o ključnim klauzulama u vezi sa institucionalizacijom regulatorne saradnje je također od velike važnosti.

5. ODNOS INSTITUCIONALIZACIJE I DIGITALNE REGULATORNE SARADNJE EU I JAPAN

Kao što ne postoji zajednička ideja digitalne trgovine u regionalnim trgovinskim sporazumima, slično ne postoji zajedničko međunarodno razumijevanje regulatorne saradnje u trgovinskim sporazumima. Regulatorna saradnja je od velike važnosti jer spriječava regulatorne divergencije i uklanjanje neke od najznačajnijih barijera trgovini. EU je nastojala uključiti regulatornu saradnju u oblasti digitalne trgovine ili e-trgovine u svim svojim post-lisabonskim trgovinskim sporazumima sa svim većim razvijenim globalnim ekonomijama. Član 8.80 Sporazuma o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana predviđa da:

1. Strane prema potrebi sarađuju i aktivno sudjeluju u multilateralnim forumima radi promicanja razvoja elektronske trgovine.
2. Strane su saglasne voditi dijalog o regulatornim pitanjima u vezi s elektronskom trgovinom s ciljem razmjene informacija i iskustva, kako je primjereno, među ostalim o povezanim zakonima, drugim propisima i njihovoj provedbi, te najboljih praksi u pogledu elektronske trgovine.

Ova posvećenost multilateralizmu je, naravno, vrijedna pohvale, ali se nalazi u pozadini značajnog nedostatka aktivnosti na multilateralnom nivou, posebno u WTO. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana sadrži važne obaveze o dobrovoljnoj saradnji koje se smatraju najboljom praksom, npr. za ‘održavanje dijaloga’ o regulatornim pitanjima, koje na taj način nastoje da institucionalizuju saradnju između stranaka.* Dok neki sporazumi samo priznaju zaštitu ličnih informacija na različite

* EU-Japan EPA, član 8.80.2(f).

načine glede obrade i distribucije podataka, evidencija i računa i tako dalje ili da ih treba zaštititi, u nekoliko sporazuma strane se specifično obavezuju na usvajanje ili održavanje zakona ili propisa koji štite lične podatke.* Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana predviđa ponovnu procjenu, u roku od tri godine od njegovog stupanja na snagu, potrebe da se u Sporazum uključe odredbe o slobodnom protoku podataka, kao oblik ‘Rendezvous’ klauzule (Micallef, 2019). Ova klauzula je stupila na snagu 2020. godine, a čini se da su pregovori bili složeni, spori i zamorni, prepreke koje nisu neočekivane s obzirom na složenost stavova EU. Kako se EU bavi duhom dizajna ovih klauzula je također vrlo kontroverzno, uostalom, čemu zapravo EU teži. Kao što Burri navodi, regulatorno okruženje za digitalnu trgovinu je historijski bilo pod znatnim uticajem američkih sporazuma o slobodnoj trgovini, tako da kapacitet EU da uspostavi međunarodne standarde ostaje prilično značajan, posebno tamo gdje postoje značajne razlike glede prekograničnih tokova podataka, ljudskih prava i sigurnost (Burri, 2017).

Međutim, postoje sugestije da se tekstualni sadržaj Sporazuma o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana o regulatornoj saradnji i podacima svodi na mnogo manje od najbolje prakse. Na primjer, Bartl i Irion su imali stav o ranijem nacrtu EPA da, iako poglavlje o regulatornoj saradnji eksplicitno navodi da se ne miješa u autonomiju strana da regulišu ciljeve svojih javnih politika radi unaprijeđenja, između ostalih, glede ličnih podataka, odredba ne isključuje tokove podataka iz obima aktivnosti, a samim tim i pitanja privatnosti podataka mogu biti predstavljena kao dio mehanizama regulatorne saradnje (Bartl i Irion, 2017).

Međutim, važno je napomenuti da su se odredbe Sporazuma o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana nalazile u konačnom nacrtu i da su postojale zajedno sa tekstovima o modernizaciji odredbi EU-Meksiko kada je EU objavila svoj model horizontalnih tekstova za mjesto trgovine i privatnost u trgovinskim sporazumima. Drugim riječima, u ovom ključnom momentu su se odvili važni pomaci u praksi EU u razvoju Opšte Uredbe o zaštiti podataka i praksi EU, i možda je, kao rezultat toga, ranija kritika zasjenjena. Također bi je trebalo posmatrati u

* Vidjeti: Sporazum o pridruživanju između EZ i njenih država članica, s jedne strane i Republike Čilea, s druge strane [2002] OJ 359, član 30; EU-Korea FTA [2011] OJ L127/6, član 7.43; EU-Canada CETA, član 16.4 i 5; EU-Vietnam FTA [2019] OJ L186/2, član 8.45.

kontekstu suštinskog razvoja konvergencije standarda u recentnoj sudskoj praksi. Zapravo, prakse konvergencije EU se ne mogu podcijeniti, s obzirom na njihov uspjeh i utemeljenje u internacionalizaciji (Fahey, 2020).

6. PREVALENTNI UTISCI

Odnosi EU i Japana u konačnici predstavljaju značajnu studiju konvergencije pravnih normi i standarda, uz oskudniju institucionalizaciju. Studija je još nevjerovatnija s obzirom na snažan pomak ka standardima EU u ovom narativu, putem usvajanja načela prava EU od strane sudova, daleko izvan njihovih prethodnih pravnih parametara. Kontekst odnosa EU i Japana ima jače ekonomske veze u svom srcu, ali na kraju, pokazuje evoluciju širokog partnerstva. Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana je vrlo zanimljiva studija uokvirivanja, jer su podaci, koji su u početku ostali izvan pregovora, paradoksalno na kraju postali veoma centralni za sve strane i postali element najbolje prakse EPA, barem neko vrijeme, dok nije došlo do ponovnog pregovaranja oko njegove Renedezvous klauzule. Iako, konačno, možda nije najširi trgovinski sporazum, njegov raspon je još uvijek vrijedan proučavanja i vrlo indikativan glede najbolje prakse EU nakon Lisabona.

Čini se da je Odluka o adekvatnosti stvorila konvergenciju sa pravnim standardima EU u pogledu privatnosti podataka, ne nužno direktno kroz institucionalizaciju, već više indirektno kroz oblik konvergencije. Dok nivo institucionalizacije koji proizilazi iz adekvatnosti podataka i digitalnih trgovinskih pregovora EU-Japan općenito izgleda ograničen, teško je podcijeniti obim konvergencije koja se generiše ili pomak ka multilateralizmu i regulatornoj saradnji kroz institucionalizaciju u EPA.

Kao dugogodišnji trgovinski partner Evrope, ali i kao reprezentativan azijski pravni poredak koji nije predisponiran na institucije, sprovođenje i regulatorne kulture na isti način kao Evropa, predstavlja upečatljiv primjer prirode saradnje i njenih značajnih ishoda za sve. S obzirom na to da se dojmima da Sporazum o ekonomskom partnerstvu između Evropske unije i Japana sada ima poglavlja o modelima ili najboljim praksama u vezi sa digitalnom trgovinom/elektronskom trgovinom, ispitivanje prirode odnosa postaje značajnije nego ikad.

LITERATURA

1. Bacon, P., Nakamura H. (2021), *Diffusing the Abolitionist Norm in Japan: EU 'Death Penalty Diplomacy' and the Gap between Rhetoric and Reality in EU-Japan Relations*, *Journal of Common Market Studies*, 59, 1230.
2. Bartl, M., Irion, K. (2017), *The Japan EU Economic Partnership Agreement: Flows of Personal Data to the Land of the Rising Sun*, Amsterdam Centre for Information Law Institute Working Paper, 9, [Online] Dostupno na: <https://www.ivir.nl/publicaties/download/Transfer-of-personal-data-to-the-land-of-the-rising-sun-FINAL.pdf>, (pristupljeno u junu 2022.godine).
3. Burri, M. (2017), *The Governance of Data and Data Flows in Trade Agreements: The Pitfalls of Legal Adaptation*, *University of California Davis Law Review*, 65, 99.
4. Burri, M., Polanco, R. (2020), *Digital Trade Provisions in Preferential Trade Agreements: Introducing a New Dataset*, *Journal of International Economic Law*, 23, 203.
5. Butler, G. (2022), *The Future of EU International Agreements as Legal Instruments in the ASEAN Region*, *Journal of International and Comparative Law*, 7(2), 288.
6. Fahey, E. (ed) (2020), *Framing Convergence with the Global Legal Order: The EU and the World*, Hart Publishing, Poglavlje 1.
7. Fahey, E., Mancini, I. (2020), *The EU as an Intentional or Accidental Convergence Actor? Learning From the EU-Japan Data Adequacy Negotiations*, *International Trade Law and Regulation*, 26, 99.
8. Fahey, E., Wiecek, I. (2022), *The European Parliament as a Defender of EU Values in EU-Japan Agreements: What Role for Soft Law and Hard Law Powers?* *European Law Review*.
9. Frennhoff Larsén, M. (2020), *Parliamentary Influence Ten Years after Lisbon: EU Trade Negotiations with Japan*, *Journal of Common Market Studies*, 58, 1540.
10. Greenleaf, G. (2017), *Questioning Adequacy (Pt I) – Japan*, *Privacy Laws & Business International Report*, 150, 6.
11. Greenleaf, G. (2018), *Japan: EU Adequacy Discounted*, *Privacy Laws & Business International Report*, 155, 8.

12. Greenleaf, G. (2020), *The Right to Privacy in Asian Constitutions*, University of New South Wales Law Research Series No 53, referencing the Juki-net decision of 2008 on Art 13 - Ikuta v Moriguchi City, 62 Minshu 665 (6 March 2008);
13. Hallinan, D. (2016), *Partnership in a Competitive Order: Understanding the EU-Japan FTA*, University College Dublin Paper No. 425, 1.
14. Hamanaka, S. (2019), *The Future Impact of Trans-Pacific Partnership's Rule-Making Achievements: The Case Study of E-commerce*, *World Economy*, 42, 561.
15. Mancini, K. (2021), *A deep trade agenda for fundamental rights: framing fundamental rights for the new generation EU trade agreements with other developed countries*, DPhil Thesis, City, University of London.
16. Meissner, K., McKenzie, L. (2018), *The Paradox of Human Rights Conditionality in EU Trade Policy: When Strategic Interests Drive Policy Outcomes*, *Journal of European Public Policy*, 1.
17. Micallef, J.A. (2019), *Digital Trade in EU FTAs: Are EU FTAs Allowing Cross Border Digital Trade to Reach Its Full Potential?* *Journal of World Trade*, 53, 860.
18. Pasadilla, G. (2020), *E-commerce Provisions in RTAs: Implications for Negotiations and Capacity Building*. ASIA-Pacific Research and Training Network on Trade Working Paper No 192, [Online] Dostupno na: https://www.unescap.org/sites/default/files/AWP192%20Pasadilla%20Gloria_0.pdf (pristupljeno u julu 2025. godine).
19. Patel, O., Lea, N. (2019), *EU-UK Data Flows, Brexit and No-Deal: Adequacy or Disarray?*, UCL European Institute. [Online] Dostupno na: [https://www.ucl.ac.uk/european-institute/sites/eur op ean-institute/files/eu-uk_data_flows_brexit_and_no_deal_updated.pdf](https://www.ucl.ac.uk/european-institute/sites/eur%20ean-institute/files/eu-uk_data_flows_brexit_and_no_deal_updated.pdf) (pristupljeno u junu 2022 godine.).
20. Peng, S. et al (eds) (2021), *Artificial Intelligence and International Economic Law*. Cambridge University Press, 19.
21. Rosen, D. (2025), *Regionalism Rises in Japan to Confront Covid-19* (University of Melbourne), [Online] Dostupno na: [https://law.unimelb.edu.au/centres/alc/engagement/](https://law.unimelb.edu.au/centres/alc/engagement/asian-legal-) asian-legal-

- conversation* *s-covid-19/alc-original-articles/regionalism-rises-in-japan-to-confront-covid-19* (pristupljeno u junu 2022.godine).
- 22.Sapir, A. et al. (2018), *The EU-Japan Economic Partnership Agreement*, Bruegel, 3, Dostupno online: [Online] Dostupno na: <https://bruegel.org/2018/10/the-eu-japan-economic-partnership-agreement/> (pristupljeno u junu 2022. godine).
- 23.Sauvé, P., Soprana M. (2020), *The Evolution of the EU Digital Trade Policy* in M Hahn and G Van der Loo (eds), *Law and Practice of the Common Commercial Policy* (Brill Nijhoff).
1. Twining, D. (2015), *Europe's Incomplete Pivot to Asia. The German Marshall Fund of the United States.*

**PERSONALNA BIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA PROF. DR. NEDŽADA
KORAJLIĆA ZA PERIOD 1996-2024. GODINE**

**PERSONAL BIBLIOGRAPHY OF ACADEMICIAN PROF. DR.
NEDŽAD KORAJLIĆ FOR THE PERIOD 1996-2024.**

Stručni članak

Doc. dr. Mirzo Selimić

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“

mirzo.selimic@ceps.edu.ba

Sažetak

Ovaj rad predstavlja pregled naučne, stručne, nastavne i izdavačke djelatnosti akademika prof. dr. Nedžada Korajlića. Bibliografija obuhvata knjige, monografije, univerzitetske udžbenike, naučne radove, poglavlja u knjigama, radove u zbornicima, stručne analize, recenzije, govore i druga stručna i naučna ostvarenja nastala tokom dugogodišnjeg akademskog i profesionalnog angažmana autora. Svrha rada je omogućiti cjelovit uvid u autorov doprinos razvoju naučnih disciplina sigurnosti, kriminalistike, kriznog menadžmenta i drugih srodnih oblasti. Struktura bibliografije sistematizirana je kako bi doprinijela boljoj preglednosti, dostupnosti i citiranosti radova, naročito u digitalnim naučnim bazama poput Google Scholar.

Ključne riječi: *bibliografija, naučna produkcija, sigurnost, kriminalistika, krizni menadžment, akademski rad.*

Abstract

This paper provides an overview of the scientific, professional, teaching, and publishing activities of Academician Prof. Dr. Nedžad Korajlić. The bibliography includes books, monographs, university textbooks, scientific papers, book chapters, conference proceedings, professional analyses, reviews, speeches, and other academic and scientific contributions produced during the author's long-standing academic and professional career. The purpose of this work is to offer a comprehensive

insight into the author's contribution to the development of scientific disciplines such as security studies, criminology, crisis management, and other related fields. The structure of the bibliography is systematized to enhance clarity, accessibility, and citation of the works, especially within digital scientific databases such as Google Scholar.

Keywords: *bibliography, scientific output, security, criminology, crisis management, academic work.*

1. UVOD

Bibliografije istaknutih naučnika imaju dvostruku ulogu: dokumentuju cjelokupan naučni i stručni opus autora, ali istovremeno služe i kao vrijedan izvor za buduća istraživanja, analize i citiranje. Akademik prof. dr. Nedžad Korajlić dugi niz godina doprinosi razvoju oblasti sigurnosti, kriminalistike, forenzičkih nauka, kriznog menadžmenta, javne sigurnosti i drugih srodnih disciplina. Njegov akademski rad obuhvata širok spektar publikacija i aktivnosti, čime ostvaruje značajan utjecaj u nastavnom, naučno-istraživačkom i stručnom domenu, kako u Bosni i Hercegovini tako i u međunarodnom kontekstu.

2. METODOLOGIJA IZRADE BIBLIOGRAFIJE

Bibliografija je sastavljena na osnovu autorove publikacijske dokumentacije, arhivskih evidencija, podataka iz naučnih časopisa i publikacija, kao i relevantnih digitalnih baza. Materijal je sistematiziran u kategorije koje odgovaraju standardnom naučnom i akademskom klasifikovanju bibliografskih jedinica. Pri oblikovanju referenci preporučuje se primjena savremenog međunarodnog standarda, prvenstveno APA 7, zbog njegove široke primjene i visoke kompatibilnosti sa sistemima akademskog indeksiranja, uključujući Google Scholar. Takođe su podaci prikupljeni iz COBISS Kooperativni online bibliografski sistem i servisi COBISS.

3. STRUKTURA NAUČNE I STRUČNE DJELATNOSTI AUTORA

Akademik prof. dr. Nedžad Korajlić ostvario je značajan opus u više oblika naučnog, stručnog i nastavnog rada.: uzajamna baza podataka COBISS.BH/COBIB.BH, 4. 9. 2024. Izvor bibliografskih podataka sortirani su po metodologiji COBIS BH. Bibliografski pregled obuhvata sljedeće kategorije:

1. *Izvorni naučni članak*: 8
2. *Pregledni naučni članak* 6
3. *Stručni članak* 8
4. *Objavljeno naučno izlaganje na konferenciji* 8
5. *Objavljeno stručno izlaganje na konferenciji* 16
6. *Samostalni naučni sastavni dio ili poglavlje u monografskoj publikaciji* 1
7. *Recenzija, prikaz knjige, kritika* 1
8. *Intervju* 1
9. *Drugi sastavni dijelovi* 1
10. *Monografije* 2
11. *Univerzitetski, visokoškolski udžbenik ili udžbenik za višu školu sa recenzijom* 4
12. *Ostala nastavna građa* 2
13. *Rječnik, enciklopedija, leksikon, priručnik, atlas, geografska karta* 1
14. *Doktorska disertacija* 1
15. *Magistarski rad* 1
16. *Završni izvještaj o rezultatima istraživanja* 2
17. *Urednik* 6
18. *Mentor kod doktorskih disertacija* 7
19. *Mentor kod doktorskih disertacija (Bologna)* 3
20. *Mentor kod magistarskih radova* 16
21. *Mentor kod magistarskih radova (Bologna)* 90
22. *Mentor kod diplomskih radova* 76
23. *Mentor kod diplomskih radova (1st Bologna)* 7
24. *Komentor kod diplomskih radova* 4
25. *Recenzent* 2
26. *Drugo* 1
27. *Neraspoređeno* 65

Ovo smo uradili ovako da sesmanji nabrananje, jer će I u popisu literature biti sve detaljno navedeno.

4. ZAKLJUČAK

Bibliografija akademika prof. dr. Nedžada Korajlića predstavlja vrijedan doprinos dokumentovanju savremenih istraživanja i stručnih dostignuća u području sigurnosti, kriminalistike, kriznog menadžmenta i drugih srodnih disciplina. Sistematični prikaz autorovog naučnog, stručnog i nastavnog rada omogućava bolje razumijevanje razvoja ovih oblasti, ali i olakšava citiranje, referenciranje i dalja istraživanja.

Objavlivanje bibliografije u naučnom časopisu doprinosi povećanju vidljivosti autorovog rada u akademskoj zajednici, uključujući i digitalne baze, te time podstiče veću međunarodnu prepoznatljivost i citiranost.

LITERATURA:

Izvorni naučni članak:

1. KAVAZOVIĆ, Muamer, HASANBAŠIĆ, Samil, KORAJLIĆ, Nedžad, BOJANIĆ, Nebojša, HODŽIĆ, Kenan. Utvrđivanje mogućnosti izazivanja latentnih tragova papilarnih linija sa voća i povrća i mogućnost utvrđivanja njihove starosti (eksperimentalna studija) = Possibility of developing latentprints from fruits and vegetables and determining their age (experimental study). Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. br. 1., juli/srpanj 2020, str. 55-68, ilustr. u boji. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DITI_2020_WEB.pdf. [COBISS.BH-ID 40444678]
2. KORAJLIĆ, Nedžad, SMAILBEGOVIĆ, Amer. Crisis management in Bosnia and Herzegovina. Современа македонска одбрана : [теоретско списание на Министерството за одбрана на РМ]. 2020, god. 20, br. 38, str. 21-30, graf. prikazi, tabele. ISSN 1409-8199. [COBISS.BH-ID 40457478]
3. SMAILBEGOVIĆ, Amer, KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin. The case for helicopters and integrated communications in Bosnia-Herzegovina : lessons learned from the floods of 2014.

- Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2018, god. 18, br. 5/6, str. 329-336, ilustr. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/263/262>. [COBISS.BH-ID 40432902]
4. HALILOVIĆ, Haris, KORAJLIĆ, Nedžad, CACAN, Aida. Theory of probability and criminal procedure : a new perception of interpretation of evidences and court's ruling = Teorija verjetnosti in kazenski postopek : novo dojemanje interpretacije dokazov in odločanje sodišča. Revija za kriminalistiko in kriminologijo. 2014, god. 65, br. 4, str. 328-335. ISSN 0034-690X. <http://www.policija.si/index.php/publikacije/60805-revija-za-kriminalistiko-in-kriminolog-ijo>. [COBISS.BH-ID 512606915]
 5. KOVAČEVIĆ, Goran, SMAJIĆ, Mirza, AHIĆ, Jasmin, KORAJLIĆ, Nedžad. Novi koncept razumijevanja odnosa sigurnosti i politike = A new concept of understanding of the relation between security and politics. Policija i sigurnost. 2013, god. 22, br. 2, str. 236-247. ISSN 1330-0229. <https://hrcak.srce.hr/116537>. [COBISS.BH-ID 512552131]
 6. KORAJLIĆ, Nedžad, KEŠETOVIĆ, Želimir. Terrorism and tourism. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2011, god. 11., br. 5/6, str. 75-90. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/25/24>. [COBISS.BH-ID 512485571]
 7. KORAJLIĆ, Nedžad, TEOFILOVIĆ, Nebojša, DAUTBEGOVIĆ, Almin, DRITON, Muharremi. Osposobljenost policije kao faktor prevencije organizovanog kriminaliteta. Društvena istraživanja : časopis Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici. 2009, god. 2, br. 4, str. 73-81. ISSN 1840-3131. [COBISS.BH-ID 512163796]
 8. KEŠETOVIĆ, Želimir, BAJAGIĆ, Mladen, KORAJLIĆ, Nedžad. Police - media relations in the transition : from autocratic regime to democracy. Varstvoslovje : revija za teorijo in prakso varstvoslovja. 2006, letn. 8, št. 3/4, str. 213-222. ISSN 1580-0253. [COBISS.BH-ID 1321962]

Pregledni naučni članak

1. KAVAZOVIĆ, Muamer, LUČIĆ-ĆATIĆ, Marija, BAJRAKTAREVIĆ PAJEVIĆ, Dina, KORAJLIĆ, Nedžad. Značaj forenzičkih (kriminalističko-tehničkih) procedura = Significance of forensic procedures. Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. br. 1., juli/srpanj 2020, str. 38-54. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DITI_2020_WEB.pdf. [COBISS.BH-ID 40444166]
2. DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad, NUHIU, Agim, RAMADANI, Ajten. Reforma pravosudnog sistema u Bosni i Hercegovini i problemi u funkcionisanju = Reform of the judicial system in Bosnia and Herzegovina and problems in functioning. Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. 2019, god. 5, br. 1 (juli/srpanj), str. 71-89. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DITI_2019_1_WEB.pdf. [COBISS.BH-ID 512920003]
3. SMAILBEGOVIĆ, Amer, KORAJLIĆ, Nedžad. Korištenje komercijalne tehnologije u suzbijanju i praćenju nezakonite trgovine životinjskim trofejima u cyber-kriminalnim trgovinskim mrežama = Use of commercial technology in countering illegal wildlife trafficking within cyber-criminal trade networks. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2019, god. 19, br. 5, str. 313-329, ilustr. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/229/226>. [COBISS.BH-ID 39056902]
4. AHMIĆ, Elmedin, DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad. Metode otkrivanja sajber kriminala putem digitalne forenzike = The methods of detection cyber crime into digital forensics. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2019, god. 19, br. 5, str. 389-415, ilustr. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/232/229>. [COBISS.BH-ID 39164678]
5. NIKAČ, Željko, KORAJLIĆ, Nedžad, BEĆIROVIĆ, Maida. Evropski nalog za hapšenje i predaju kao supstitut ekstradicije u EU.

Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2013, god. 13, br. 1/2, str. 75-91. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/32/28>.

[COBISS.BH-ID 512530371]

6. NIKAČ, Željko, KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin, BEĆIROVIĆ, Maida. Pravna regulativa privatne bezbednosti na prostorima nekadašnje SFRJ sa osvrtom na poslednje promene u Srbiji. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2013, god. 13, br. 3/4, str. 27-52. ISSN 1512-5505. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/64/61>. [COBISS.BH-ID 512581827]

Stručni članak

1. SMAILBEGOVIĆ, Amer, KORAJLIĆ, Nedžad, LUČIĆ-ĆATIĆ, Marija, KAVAZOVIĆ, Muamer, KAHRIĆ, Redžo. Illicit Drugs and Correctional Institutions: A Case Study of Zenica Penitentiary in Bosnia-Herzegovina. American journal of qualitative research. 2020, god. 4, br. 2, str. 20-26, graf. prikazi; tabele. ISSN 2576-2141. <https://www.ajqr.org/download/illicit-drugs-and-correctional-institutions-a-case-study-of-zenica-penitentiary-in-8242.pdf>, DOI: 10.29333/ajqr/8242. [COBISS.BH-ID 40561926]
2. RAHIĆ, Tarik, KORAJLIĆ, Nedžad, KORAJLIĆ, Naida. Pojavni oblici ugrožavanja sigurnosti u javnim nabavkama = Manifestations of endangering safety in public procurement. Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. 2018, god. 4, br. 1 (juli/srpanj), str. 36-44. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DITI_2018.pdf. [COBISS.BH-ID 512921795]
3. RAHIĆ, Tarik, KORAJLIĆ, Nedžad, PURIŠEVIĆ, Fuad, SELIMIĆ, Mirzo. Problematika javnih nabavki u kriznim situacijama - studija slučaja = Public procurement issues in crisis - a case study. Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. 2017, god. 3, br. 2 (jdecembar/prosinac), str. 142-153. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DIT_2017_2.pdf?1. [COBISS.BH-ID 512921283]

4. AHMIĆ, Elmedin, DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad. Upotreba i značaj dokaza pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i pred Sudom Bosne i Hercegovine = The use and importance of evidence at the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and at the Court of Bosnia and Herzegovina. Društvena i tehnička istraživanja : časopis za društvene i tehničke studije. [Online izd.]. 2017, god. 3, br. 2 (jdecembar/prosinac), str. 5-18. ISSN 2303-8462. https://www.ceps.edu.ba/Files/DIT_2017_2.pdf?1. [COBISS.BH-ID 512920771]
5. KORAJLIĆ, Nedžad, TEOFILOVIĆ, Nebojša, KEŠETOVIĆ, Želimir. Terrorist act as crisis situation - challenge for investigators. NBP : nauka, bezbednost, policija. 2009, god. 14, br. 2, str. 123-134. ISSN 0354-8872. http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/nbp_2009_2.pdf. [COBISS.BH-ID 172364044]
6. MARJANOVIĆ, Damir, BAKAL, Narcisa, BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad, DROBNIĆ, Katja, HADŽISELIMOVIĆ, Rifat. Optimizacija procesa prikupljanja bioloških tragova namjenjenih za DNK analizu = Optimization of biological DNA evidence collecting procedure. Expertus forensis : časopis udruženja sudskih vještaka Crne Gore = The journal of the Association of experts of Montenegro. 2004, god. 3, br. 2, str. 481-488, ilustr. ISSN 1451-4672. [COBISS.BH-ID 40682246]
7. KORAJLIĆ, Nedžad, BOJANIĆ, Nebojša, MARJANOVIĆ, Damir, MURATBEGOVIĆ, Elmedin. Zaštita života organa postupka = Life protection of criminal procedure organ. Expertus forensis : časopis udruženja sudskih vještaka Crne Gore = The journal of the Association of experts of Montenegro. 2004, god. 2, br. 3, str. 329-337. ISSN 1451-4672. [COBISS.BH-ID 40684038]
8. BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Značaj osiguranja mjesta događaja radi obezbjeđenja materijala za vještačenje = Significance of crime scene preserve for supply the material for expertises. Expertus forensis : časopis udruženja sudskih vještaka Crne Gore = The journal of the Association of experts of Montenegro. 2003, god. 1, br. 1, str. 227-236. ISSN 1451-4672. [COBISS.BH-ID 40705030]

Objavljeno naučno izlaganje na konferenciji

1. KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir. Sigurnosni aspekti faktora uspješnosti otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela s uporabom eksploziva = Security aspects of criminal acts (using explosive matters) investigation. U: 11. [jedanaesta] Međunarodna znanstveno-stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja" : zbornik radova. Brijuni, 23. i 24. svibnja 2018 = 11th Internationala scientific and professional conference "Crisis management days 2018" : book of papers. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2018. Str. 67-82, graf. prikazi, tabele. <https://dku.hr/wp-content/uploads/2019/01/DKU-Radovi-2018-1.pdf>. [COBISS.BH-ID 40459270]
2. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin, AHMIĆ, Elmedin. Krivična djela iz mržnje kao sigurnosni izazov u Bosni i Hercegovini = The hate crimes as a security challenge in Bosnia and Herzegovina. U: NAĐ, Ivan (ur.). Dani kriznog upravljanja : 10. međunarodna znanstveno-stručna konferencija : zbornik radova : 24, 25 i 26. svibnja 2017, Terme Tuhelj, Hrvatska = Crisis management days : 10th international scientific conference : book of papers : 24, 25 and 26. May 2017, Terme Tuhelj, Croatia. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2017. Str. 90-102, tabele. ISBN 978-953-7716-77-6. https://dku.hr/wp-content/uploads/2017/05/Zbornik_Radova_2017.pdf. [COBISS.BH-ID 40507142]
3. GJUROVSKI, Marjan, KORAJLIĆ, Nedžad, RACAJ, Muhamet. Refugee crisis: security challenges for Macedonia and the region. U: Proceedings of the International scientific conference "Contemporary concepts of crisis management", December 2016, Ohrid, Republic of Macedonia. Skopje: Crisis management center of the Republic of Macedonia, 2017. Str. 81-90. ISBN 978-608-65931-0-0. <http://eprints.ugd.edu.mk/19123/2/Jadranka%203.pdf>. [COBISS.BH-ID 512791491]
4. ŠABANI, Alisabri, KORAJLIĆ, Nedžad, HALILOVIĆ, Haris. Poverty and consequences of poverty. U: MILAŠINOVIĆ, Srđan (ur.), SIMOVIĆ, Darko (ur.), SIMEUNOVIĆ-PATIĆ, Biljana (ur.). Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol.

- 1 = Tematski zbornik radova međunarodnog značaja. Tom 1. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies; Bonn: German Foundation for International Legal Cooperation (IRZ); = Beograd: Kriminalističko-policijska akademija; Bon: Nemačka fondacija za međunarodnu pravnu saradnju (IRZ), 2014. Str. 451-463. ISBN 978-86-7020-278-8, ISBN 978-86-7020-190-3. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2014-Tom1.pdf>. [COBISS.BH-ID 512620739]
5. KEŠETOVIĆ, Želimir, TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad. Značaj i uloga upravnog vrha u kriznom menadžmentu. U: TARADI, Josip (ur.), MARKIĆ, Mirko (ur.). Menadžment i sigurnost = Management and safety : M&S 2013 : tema konferencije: Vođenje i sigurnost = conference theme: Leadership and safety : programski ciklus: Osnovne funkcije menadžmenta i sigurnost = program cycle: Basic management functions and safety. Hrvatsko društvo inženjera sigurnosti. Zagreb: Hrvatsko društvo inženjera sigurnosti; Ljubljana: Društvo varnostnih inženirjev, 2013. Str. 379-386. Menadžment i sigurnost, 8. ISSN 1848-5251. http://www.safety.hr/downloads/zbornik_radova_m&s_2013.pdf. [COBISS.BH-ID 512619203]
6. KEŠETOVIĆ, Želimir, MILAŠINOVIĆ, Srđan, KORAJLIĆ, Nedžad. Krizno komuniciranje između bombi, politike i ekonomije. U: JOVIČIĆ, Dragomir (ur.). Razvoj sistema bezbjednosti i zaštite korporacija : [zbornik radova]. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu, 2011. Str. 65-74. ISBN 978-99955-23-29-9. [COBISS.BH-ID 513140149]
7. KEŠETOVIĆ, Želimir, KORAJLIĆ, Nedžad, DAVIDOVIĆ, Dušan. Kulturne razlike i krizno komuniciranje. U: TOTH, Ivan (ur.). Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 3. međunarodna konferencija, Velika Gorica, 27.-28. svibnja 2010. = Crisis management days : book of papers : 3rd International Conference, Velika Gorica, 27-28 May 2010. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2010. Str. 608-625. Dani kriznog upravljanja. ISBN 978-953-77160-6-6. ISSN 1847-6791. [COBISS.BH-ID 512510147]
8. KORAJLIĆ, Nedžad, RAHIĆ, Tarik. Problems of crisis management in public procurement : example of procurement for hiring executors

- for acceptance, care and accomodation of migrants. U: VANKOVSKA, Biljana (ur.), BAKRESKI, Oliver (ur.), MILOSHEVSKA, Tanja (ur.). Migrant and refugee crisis in a globalized world : responsibilities and responses : conference proceedings. Vol. 1. Skopje: Faculty of philosophy, 2019. Str. 161-167. ISBN 978-608-238-156-5. [COBISS.BH-ID 40460550]
9. RAHIĆ, Tarik, TRNČIĆ, Lejla, KORAJLIĆ, Nedžad. Krizne točke u procesu javne nabave = Crisis points in the procurement process. U: 11. [jedanaesta] Međunarodna znanstveno-stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja" : zbornik radova. Brijuni, 23. i 24. svibanja 2018 = 11th Internationa scientific and professional conference "Crisis management days 2018" : book of papers. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2018. Str. 19-23. <https://dku.hr/wp-content/uploads/2019/01/DKU-Radovi-2018-1.pdf>. [COBISS.BH- ID 40494342]
10. AHMIĆ, Elmedin, DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad. Pojam i odrednice hibridnog ratovanja = The concept and determinants of hybrid warfare. U: 11. [jedanaesta] Međunarodna znanstveno-stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja" : zbornik radova. Brijuni, 23. i 24. svibanja 2018 = 11th Internationa scientific and professional conference "Crisis management days 2018" : book of papers. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2018. Str. 83-88. <https://dku.hr/wp-content/uploads/2019/01/DKU-Radovi-2018-1.pdf>. [COBISS.BH-ID 40495878]
11. AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir, KOVAČEVIĆ, Goran, KORAJLIĆ, Nedžad. Krizni menadžment u Bosni i Hercegovini : upravljanje u defragmentiranom sistemu = Crisis management in Bosnia and Herzegovina : management in defragmenting system. U: Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 9. međunarodna znanstveno-stručna konferencija, 12. i 13. travnja 2016., Split, Hrvatska = Crisis management days : book of papers : 9th international conference, 12. i 13. April 2016, Split, Croatia. [Elektronska građa]. Split: Veleučilište Velika Gorica, 2016. Str. 207-218, graf. prikazi. <http://dku.hr/wp-content/uploads/2016/09/DKU-Zbornik-2016.pdf>. [COBISS.BH-ID 512720835]

12. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin, AHMIĆ, Elmedin, GOSTIMIROVIĆ, Ladin. Savremene metode otkrivanja počinitelja cyber kriminala putem digitalne forenzike = Modern methods in detecting cyber crime perpetrators by means of digital forensics. U: Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 9. međunarodna znanstveno-stručna konferencija, 12. i 13. travnja 2016., Split, Hrvatska = Crisis management days : book of papers : 9th international conference, 12. i 13. April 2016, Split, Croatia. [Elektronska građa]. Split: Veleučilište Velika Gorica, 2016. Str. 767-779, ilustr. <http://dku.hr/wp-content/uploads/2016/09/DKU-Zbornik-2016.pdf>. [COBISS.BH-ID 512721603]
13. TOTH, Ivan, KEŠETOVIĆ, Želimir, STRANJIK, Alen, KORAJLIĆ, Nedžad. Problemi uspostave sustava kriznog menadžmenta u EU = Problems of Establishing the Crisis Management System in EU. U: TOTH, Ivan (ur.). Dani kriznog upravljanja : 5. međunarodna konferencija : zbornik radova : 24. - 25. svibnja 2012, Velika Gorica = Crisis management days : 5th international conference : book of papers : 24 - 25 May 2012. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2012. Str. 43-62, tabela. ISBN 978-953-7716-31-8. <http://dku.hr/wp-content/uploads/2016/09/zbornik2012.pdf>. [COBISS.BH-ID 40579846]
14. KEŠETOVIĆ, Želimir, TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad, ŠUT, Semir. Upravljanje krizom i igre oko odgovornosti = Crisis management and playing around responsibility. U: TOTH, Ivan (ur.). Dani kriznog upravljanja : zbornik radova = Crisis management days : book of papers. Velika Gorica: Veleučilište: = University of Applied Sciences, 2011. Str. 20-38, ilustr. <http://dku.hr/wp-content/uploads/2016/09/zbornik2011.pdf>. [COBISS.BH-ID 40583686]
15. KORAJLIĆ, Nedžad, TEOFILOVIĆ, Nebojša, KEŠETOVIĆ, Želimir. Organizacija istražnog procesa u kriznim situacijama izazvanim terorizmom = Organization of investigation process in crisis situations caused by terrorism. U: VASILJEVIĆ, Dragan (ur.). Zbornik radova. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2009. Str. 89-94. ISBN 978-86-7020-156-9. [COBISS.BH-ID 40600070]

16. KORAJLIĆ, Nedžad, KEŠETOVIĆ, Želimir, HALILOVIĆ, Haris, DAUTBEGOVIĆ, Almin. Kriminalističke procedure na licu mjesta krivičnog događaja radi obezbjeđenja materijalnih tragova za forenzičku analizu. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2007, god. 7[6], br. 1/2, str. 49-57. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512617923]
17. TEOFILOVIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin. Korupcija u svetu politike = Corruption in the world of politics. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2006, god. 6[5], br. 1/4, str. 145-168. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512193475]
18. KEKOVIĆ, Zoran, MASLEŠA, Ramo, KEŠETOVIĆ, Želimir, KORAJLIĆ, Nedžad. Procedure u istrazi oružja za masovno uništenje = Procedures in investigations of weapons for mass destruction. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2006, god. 6[5], br. 1/4, str. 81-97. ISSN 1512-5505. <https://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/349/356>. [COBISS.BH-ID 512191939]
19. KORAJLIĆ, Nedžad. Uloga privatnih službi sigurnosti u kriznim situacijama. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2004, god. 4[3], br. 1/2, str. 93-127. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512617155]

Samostalni naučni sastavni dio ili poglavlje u monografskoj publikaciji

1. ŠABANI, Alisabri, KORAJLIĆ, Nedžad. Neuspjela zajednica : o tranzicijskom porazu Bosne i Hercegovine. U: SIMEUNOVIĆ, Dragan (ur.). Radoslav Ratković : život i delo. Beograd: Udruženje "Nauka i društvo": Savez antifašista Srbije: Fondacija "Heinrich Böll Stiftung", 2014. Str. 251-259, graf. prikazi. ISBN 978-86-84333-23-2. [COBISS.BH-ID 512697027]

Recenzija, prikaz knjige, kritika

1. KORAJLIĆ, Nedžad. Ivanović Aleksandar: Kriminalističko-hemijsko vještačenje tragova vatrenog oružja = Forensic expertise of fire arms investigations. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku*

teoriju i praksu. 2003, god. 3, br. 3/4, str. 395-397. ISSN 1512-5505.
[COBISS.BH-ID 512568771]

Intervju

1. AHIĆ, Jasmin, KORAJLIĆ, Nedžad. Interview with Muhidin Alić, minister of Internal affairs of Federation of Bosnia and Herzegovina. U: DAS, Dilip K. (ur.), MARENIN, Otwin (ur.). Trends in policing : interviews with police leaders across the globe. Boca Raton; London; New York: CRC Press; [s. l.]: International Police Executive Symposium, 2009. Vol. 3, str. 69-78. ISBN 978-1-4200- 7520-5, ISBN 1-4200-7520-9. [COBISS.BH-ID 40589062]

Drugi sastavni dijelovi

1. RAHIĆ, Tarik, KORAJLIĆ, Nedžad, KORAJLIĆ, Naida. Obezbjedenje pravilnog i zakonitog zaključenja i realizacije ugovora o javnoj nabavci u funkciji ostvarenja i zaštite sigurnosti u javnim nabavkama = Ensuring proper and lawful conclusion and execution of public procurement contracts with a view to achieving and protecting safety in public procurement. Pregled : časopis za društvena pitanja. [štampano izd.]. maj-septembar 2018, god. 59, br. 2, str. 239-253. ISSN 0032-7271. <http://pregled.unsa.ba/new/images/stories/arhiva/2018/Pregled-2-2018.pdf>. [COBISS.BH-ID 40506630]

Monografije

1. KORAJLIĆ, Nedžad, ŠUPERINA, Marijan, SELIMIĆ, Mirzo. Uvod u kriminalistiku : na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Kiseljak: Visoka škola CEPS - Centar za poslovne studije, 2020. 404 str., tabele, graf. prikazi. Kriminalistika, knj. 1. ISBN 978-9926-417-11-6. [COBISS.BH-ID 41479942]
2. SMAILBEGOVIĆ, Amer, KORAJLIĆ, Nedžad. Operativni centri : uvod u operativne centre, obavještajne metode i krizne komunikacije. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta, 2022. 149 str., ilustr. ISBN 978-9926- 451-66-0. [COBISS.BH-ID 49245702]

Univerzitetski, visokoškolski udžbenik ili udžbenik za višu školu sa recenzijom

1. KEŠETOVIĆ, Želimir, KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan, ĐUROVSKI, Marjan. Upravljanje so krizi među teorijata i praktikata. Skopje: Fakultet za bezbednost, 2017. 208 str. ISBN 978-608-4828-02-0. [COBISS.BH-ID 103142410]
2. ŠUPERINA, Marijan, KORAJLIĆ, Nedžad, MUHARREMI, Driton. Komparativni prikaz analize odbačaja kaznenih prijava/izvješća u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta, 2015. 155 str., ilustr. ISBN 978-9958-613-70-8. [COBISS.BH-ID 22632454]
3. BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad, KAVAZOVIĆ, Muamer. Kriminalistička tehnika. Kiseljak: Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije", 2015. 417 str., ilustr. ISBN 978-9926-417-02-4. [COBISS.BH-ID 22530310]
4. KORAJLIĆ, Nedžad, KOVAČEVIĆ, Zoran. Kriminalistika. Doboj: Visoka poslovno tehnička škola, 2013. 425 str. ISBN 978-99955-767-3-8. [COBISS.BH-ID 40712198]

Ostala nastavna građa

1. KORAJLIĆ, Nedžad, SMAILBEGOVIĆ, Amer, TOTH, Ivan, KEŠETOVIĆ, Želimir, HODŽIĆ, Kenan. Praktikum za krizni menadžment. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta; Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2020. 194 str., ilustr. Edicija Securitas. ISBN 978-9926-451-46-2, ISBN 978-953-7716-91-2. [COBISS.BH-ID 41164294]
2. KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistički praktikum : (radna bilježnica). Travnik: Univerzitet; Kiseljak: Pravni fakultet, 2011. 96 str., ilustr. ISBN 978-9958-640-13-1. [COBISS.BH-ID 18697734]

Rječnik, enciklopedija, leksikon, priručnik, atlas, geografska karta

1. KORAJLIĆ, Nedžad, KAVAZOVIĆ, Muamer, BOJANIĆ, Nebojša, HASANBAŠIĆ, Samil. Rječnik daktiloskopske i opisne kriminalističke identifikacije. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku,

kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta, 2019. 555 str. ISBN 978-9926-451-27-1. [COBISS.BH-ID 28514566]

Doktorska disertacija

1. KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistička metodika otkrivanja i dokazivanja eksplozija : doktorska disertacija. Sarajevo: [N. Korajlić], 2006. 570 str., ilustr. [COBISS.BH-ID 512094147]

Magistarski rad

1. KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistička obrada kod ubistva : magistarski rad. Sarajevo: [N. Korajlić], 2003. 352 str., ilustr. [COBISS.BH-ID 512078787]

Završni izvještaj o rezultatima istraživanja

1. KRŽALIĆ, Armin, KORAJLIĆ, Nedžad, KRŽALIĆ, Aida, PLEVLJAK, Benjamin, DULAŠ, Imer. Putnici u Siriju : kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2020. 109 str., ilustr. ISBN 978-9926-451-42-4. [COBISS.BH-ID 39187974]
2. KRŽALIĆ, Armin, KORAJLIĆ, Nedžad, KRŽALIĆ, Aida, PLEVLJAK, Benjamin, DULAŠ, Imer. Travellers to Syria : a criminological and security analysis with special focus on returnees from Syrian battlefronts. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije: = Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies, 2020. 110 str., ilustr. ISBN 978-9926-451-43-1. <https://www.fkn.unsa.ba/ostala-izdanja>. [COBISS.BH-ID 39197446]

Urednik

1. SMAILBEGOVIĆ, Amer (urednik), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik). Compendium on crisis management in Western Balkans : selected articles on regional crisis management : 2019-2021. Sarajevo: Faculty for Criminalistics, Criminology and Security Studies: = Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2021.

- ISBN 978-9926-451-58-5. <https://www.fkn.unsa.ba/biblioteka-i-izdava%C4%8Dka-djelatnost>. [COBISS.BH-ID 44543238]
2. SMAILBEGOVIĆ, Amer (urednik), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik). Compendium on crisis management in Western Balkans : selected articles on regional crisis management : 2019-2021. Sarajevo: Faculty for Criminalistics, Criminology and Security Studies: = Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2021. 144 str., ilustr. ISBN 978-9926-451-59-2. [COBISS.BH-ID 44542982]
 3. KORAJLIĆ, Nedžad (urednik), AHIĆ, Jasmin (urednik), HADŽIKADUNIĆ, Admir (urednik). Human resources management in the security sector : selected chapters. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije: = Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies, 2019. 85 str., graf. prikazi. ISBN 978-9926-451-16-5. <https://www.fkn.unsa.ba/ostala-izdanja>. [COBISS.BH-ID 27364614]
 4. KRŽALIĆ, Armin (urednik), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik). Influence on migrations onto the security of B&H citizens. Sarajevo: Faculty for Criminalistics, Criminology and Security Studies: = Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2019. 71 str. Editio Securitas. ISBN 978-9926-451-13-4. [COBISS.BH-ID 27367686]
 5. KRŽALIĆ, Armin (urednik), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik). Uticaj migracija na sigurnost građana Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2019. 70 str., ilustr. Editio Securitas. ISBN 978-9926-451-14-1. [COBISS.BH-ID 27366406]
 6. DAUTBEGOVIĆ, Almin (urednik, autor), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik, autor). Zbornik radova : krivičnopravni, kriminološki, kriminalistički i sigurnosni aspekt. Tešanj: Opća biblioteka, 2011. 279 str., graf. prikazi. ISBN 978-9958-895-10-4. [COBISS.BH-ID 19171846]

Mentor kod doktorskih disertacija

1. TRNČIĆ, Lejla. Uloga međunarodnih organizacija i institucija u rješavanju konflikata u kriznim situacijama : doktorska disertacija. Sarajevo: [L. Trnčić], 2023. 315 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 54687750]
2. SOFTIĆ, Sana. Uporedna analiza borbe protiv ekološkog kriminaliteta u zemljama članicama Evropske unije i Bosne i Hercegovine : doktorska disertacija. Sarajevo: [S. Softić], 2023. VI, 274 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 54681350]
3. SYLEJMANI, Rrahman. Kriminalistička istraga krivičnog djela krijumčarenje migrantima na Kosovu u periodu 2011.-2015. : doktorska disertacija. Sarajevo: [R. Sylejmani], 2019. XII, 215 listova, ilustr. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo0OTBmYzZjZWNmYTc0NjVm>. [COBISS.BH-ID 512908739]
4. MALIQI, Reshat. Kriminalističke procedure u funkciji otkrivanja organizovanog kriminaliteta na Kosovu : doktorska disertacija. Sarajevo: [R. Maliqi], 2019. VIII, 336 listova, ilustr. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo1YTQwZmY5MjBiYmJlN2M5>. [COBISS.BH-ID 512908995]
5. KAJMAKOVIĆ, Emir. Uloga obavještajne službe u sistemu nacionalne sigurnosti Bosne i Hercegovine : doktorska disertacija. Kiseljak: [E. Kajmaković], 2018. 358 listova, tabele, ilustr. [COBISS.BH-ID 27982854]
6. MALOKU, Ahmet. Međunarodna saradnja u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala : doktorska disertacija. Kiseljak: [A. Maloku], 2016. 366 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 27977990]
7. MUHARREMI, Driton. Novi vidovi suprotstavljanja organizovanom kriminalu na teritoriji Republike Kosovo : doktorska disertacija. Travnik: [D. Muharremi], 2014. 225 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 22128134]

8. BEĆIROVIĆ, Maida. Oblici ispoljavanja i metodika suprostavljanja organizovanom kriminalitetu u Bosni i Hercegovini : doktorska disertacija. Travnik: [M. Bećirović], 2014. 235 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 22130438]

Mentor kod doktorskih disertacija (Bologna)

1. SEFO, Zerina. Regulativa i tehnička rješenja zaštite farmaceutskih proizvoda od falsifikovanja u funkciji zdravstvene sigurnosti : doktorska disertacija. Sarajevo: [Z. Sefo], 2023. 194 lista, ilustr., graf. prikazi, tabele. [COBISS.BH-ID 57126662]
2. GARAPLIJA, Edin. Digitalni model integrisanog upravljanja rizicima u sistemima zaštite kritične infrastrukture Bosne i Hercegovine: doktorska disertacija. Sarajevo: [E. Garaplija], 2022. 243 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 49332486]
3. ĐUZEL, Marko. Optimizacija sustava traganja i spašavanja u slučaju zrakoplovne nesreće na primjeru Bosne i Hercegovine : doktorska disertacija. Sarajevo: [M. Đuzel], 2022. 301 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 51141894]
4. EFENDIĆ, Emir. Predvidivi sadržaji prevencije krivičnih djela razbojništva na području Kantona Sarajevo : doktorska disertacija. Sarajevo: [E. Efendić], 2020. 157 listova, graf. prikazi, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXXneDpjMjA5ZWQ3N2EwNjM5ZGI>. [COBISS.BH-ID 39668486]

Mentor kod magistarskih radova

1. DUHARKIĆ, Amela. Uloga i zadaci policije na suzbijanju kriminaliteta u lokalnoj zajednici : magistrarski rad. Sarajevo: [A. Duharkić], 2020. 61 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 47389446]
2. KAJDIĆ, Senad. Država i dominantni vidovi organiziranog kriminala : magistrarski rad. Bihać: [S. Kajdić], 2016. 250 listova. [COBISS.BH-ID 513221327]
3. MASLEŠA, Đani. Institucionalna saradnja policije i službi za unutrašnju sigurnost na obezbjeđenju objekata od posebnog značaja: magistrarski rad. Sarajevo: [Đ. Masleša], 2015. 150 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512633539]

4. OŽEGOVIĆ, Refik. Krizni menadžment u NATO-u : magistarski rad. Sarajevo: [R. Ožegović], 2013. 137 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512534979]
5. ŠAHMAN, Ramiz. Krivičnopravni i kriminalistički aspekti istrage ubistva izvršenog vatrenim oružjem : magistarski rad. Zenica: [R. Šahman], 2012. [7], IV, 204, VII, VII listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512321492]
6. SOFTIĆ, Sana. Uloga i značaj poligrafskog ispitivanja za kriminalističku obradu : magistarski rad. Sarajevo: [S. Softić], 2012. 130 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512463811]
7. OLLURI, Blerim. Kriminalističke i procesne procedure u istraživanju ubistva upotrebom psihotropnih supstanci : magistarski rad. Sarajevo: [B. Olluri], 2011. 116 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512449987]
8. BJELOPOLJAK, Ahmed. Sumnjive transakcije i off shore zone sa aspekta krivičnog djela pranja novca : magistarski rad. Zenica: [A. Bjelopoljač], 2011. [VII], V, 229, IX listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512149972]
9. RAKOVIĆ, Rejhan. Krijumčarenje osoba u Bosni i Hercegovini : magistarski rad. Sarajevo: [R. Raković], 2010. 136 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512360643]
10. KOVAČEVIĆ, Zoran. Kriminalističke procedure na otkrivanju i dokazivanju razbojništva u finansijskim institucijama u Bosni i Hercegovini : magistarski rad. Sarajevo: [Z. Kovačević], 2009. 147 listova. [COBISS.BH-ID 512314051]
11. KEPEŠ, Dželmina. Kriminalistički aspekt istraživanja seksualno motiviranih ubistava : magistarski rad. Sarajewvo: [Dž. Kepeš], 2009. 269 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512360131]
12. BUTKOVIĆ, Midhat. Kriminalistički aspekti otuđenja i krijumčarenja motornih vozila : magistarski rad. Sarajevo: [M. Butković], 2009. 190 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512343235]
13. CERNICA, Edin. Kriminalističko postupanje u prevenciji i suzbijanju organiziranog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini u skladu sa procedurama Evropske unije : magistarski rad. Sarajevo: [E. Cernica], 2009. 297 listova. [COBISS.BH-ID 512299971]

14. MAŠOVIĆ, Hilmiya. Kriminalističko-forenzički aspekt vještačenja droga i psihotropnih supstanci : magistarski rad. Sarajevo: [H. Mašović], 2009. 146 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512313539]
15. DŽUMHUR, Jasminka. Oštećenik kao svjedok u krivičnom postupku Bosne i Hercegovine: magistarski rad. Sarajevo: [J. Džumhur], 2009. XIII, 122 str. [COBISS.BH-ID 512345539]
16. ŠUT, Semir. Značaj preventivno-represivnih radnji i mjera ovlaštenih službenih lica u rasvjetljavanju krivičnih djela : magistarski rad. Sarajevo: [S. šut], 2009. 112 lista, graf. prikazi, tabele. [COBISS.BH-ID 512360387]
17. CRNALIĆ, Tajana. Strategija policije u prevenciji kriminaliteta na nivou lokalne zajednice : magistarski rad. Sarajevo: [T. Crnalić], 2008. 125 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512306627]

Mentor kod magistarskih radova (Bologna)

1. VRANČIĆ, Stipana. Istraga krivičnih djela nasilja u obitelji : završni rad II ciklusa studija. Sarajevo: [S. Vrančić], 2024. 57 listova. [COBISS.BH-ID 58317318]
2. POKRAJČIĆ, Andrea. Kriminalističke procedure u istragama krivičnih djela u Južnoj Africi : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [A. Pokrajčić], 2024. 63 lista. [COBISS.BH-ID 60513542]
3. ČAČIJA, Tomislav. Kriminalističko postupanje kod prijave samoubojstava u Kantonu 10 u vremenu pandemije COVID-19 : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [T. Čaćija], 2024. 82 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 60514822]
4. LALOVIĆ, Anđela. Upravljanje krizom - studija slučaja Petrinja : magistarski rad. Sarajevo: [A. Lalović], 2024. 35 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 60202502]
5. RONČEVIĆ, Jovana. Kriminalističko istraživanje ubistava povezanih sa narko kriminalom : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [J. Rončević], 2023. 74 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 56776198]
6. PRIMORAC, Andrej. Prikrivena kriminalistička postupanja u okviru istraživanja organiziranih formi narko kriminala : završni rad. Sarajevo: [A. Primorac], 2023. 58 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 56765446]

7. ĐOKIĆ, Svetlana. Specifičnosti kriznog upravljanja u vrijeme COVID-19 : master rad. Sarajevo: [S. Đokić], 2023. 65 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 58657286]
8. ŠIŠIĆ, Elma. Upravljanje krizom za vrijeme poplava u Bosni i Hercegovini: završni rad I i II ciklusa studija. Sarajevo: [E. Šišić], 2023. 51 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 56908550]
9. MURATOVIĆ, Arnela. Značaj i uloga Federalne uprave civilne zaštite u kriznim situacijama : završni rad integrisanog studija I i II ciklusa. Sarajevo: [A. Muratović], 2023. 69 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 58315014]
10. RAJIĆ, Marina. Humanitarni aspekti migrantske krize : završni rad - II ciklus studija. Sarajevo: [M. Rajić], 2022. 74 lista. [COBISS.BH-ID 53446150]
11. DROPULJA, Marta. Planiranje kriminalističkog postupanja u slučajevima potrage za nestalim osobama : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [M. Dropulja], 2022. 87 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 52329990]
12. KANAQEVIQ, Arben. Planski pristup sprovođenju blokade s ciljem pronalaženja učinilaca teških krivičnih djela : završni rad - II ciklus studija. Sarajevo: [A. Kanaqeviq], 2022. 81 list. [COBISS.BH-ID 53448710]
13. SEREZLIĆ, Edin. Savremena tehnička sredstva u kontroli državne granice radi suzbijanja ilegalnih prelazaka : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [E. Serezlić], 2022. 66 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 50442758]
14. MAHOVKIĆ, Alija. Specifičnosti uviđaja i rekonstrukcije prilikom istraživanja smrti pod nerazjašnjenim okolnostima : ubistvo, samoubistvo ili nesretan slučaj : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [A. Mahovkić], 2022. 137 listova, tabele. [COBISS.BH-ID 52176134]
15. BUŠATLIĆ, Irhad. Ekološke krize izazvane lošim upravljanjem menadžmenta : (završni - master rad). Sarajevo: [I. Bušatlić], 2021. 53 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 47544838]
16. MERDŽANIĆ, Tatjana. Klimatske promjene kao globalna svjetska kriza : završni rad - II ciklus studija. Sarajevo: [T.

- Merdžanić], 2021. 87 list, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 47520774]
17. SIKIRA, Sabiha. Krizni menadžment u incidentnim situacijama sa radioaktivnim materijalom : završni rad - master teza. Sarajevo: [S. Sikira], 2021. 86 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 47488518]
18. DEMIROVIĆ, Venad. Krizno komuniciranje u krizama izazvanim pandemijom : završni rad II ciklusa studija. Sarajevo: [V. Demirović], 2021. 109 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 47474182]
19. TURČALO, Nihada. Krizno planiranje : migrantska kriza kao sigurnosni rizik : završni magistarski rad. Sarajevo: [N. Turčalo], 2021. 65 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 47469574]
20. FRAŠTO, Haris. Metodologija izrade planova zaštite od pojedinih vrsta katastrofa : odabrana studija slučaja zaštita objekata tercijarnog sistema zdravstvene zaštite Kantona Sarajevo, J. U. Opća bolnica "prim. dr. Abdulah Nakaš" : završni rad - II ciklus studija. Sarajevo: [H. Frašto], 2021. 157 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 47524870]
21. MERDOVIĆ, Mustafa. Specifičnosti kriminalističkog istraživanja organiziranih oblika trgovine ljudima : završni rad II ciklusa studija. Sarajevo: [M. Merdović], 2021. 68 listova. [COBISS.BH-ID 47500550]
22. TUTIĆ, Selma. Uloga policije u rješavanju kriznih situacija u migrantskim centrima : završni rad II ciklusa studija. Sarajevo: [S. Tutić], 2021. 92 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 47513862]
23. VELAGIĆ, Emina. Značaj kriminalističkog eksperimenta u okviru razjašnjavanja krivičnog djela : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [E. Velagić], 2021. 58 listova. [COBISS.BH-ID 47552262]
24. SALKANOVIĆ, Anel. Digitalna fotografija kao način dokumentovanja krivičnog djela : prednosti i nedostaci u odnosu na konvencionalne fotografske tehnike. Sarajevo: [A. Salkanović], 2020. 96 listova. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG>

- 9jZXxneDoyZDk5ZGIyY2M4ZTM5YmY4. [COBISS.BH-ID 41030662]
25. KRULJ, Snežana. Istraživanje požara i paljevina : završni rad II ciklus. Sarajevo: [S. Krulj], 2020. 78 listova, tabele. [COBISS.BH- ID 47421190]
26. IBRIŠEVIĆ, Edina. Kriminalističko postupanje kod prijave smrtnih slučajeva uzrokovanih samoubistvom : (završni rad II ciklusa studija). Sarajevo: [E. Ibrišević], 2020. 87 listova, graf. prikazi, tabele. [COBISS.BH-ID 47417350]
27. ČELIKOVIĆ, Memšo. Kriminalističko profilisanje izvršilaca krivičnih djela : završni rad II ciklusa. Sarajevo: [M. Čeliković], 2020. 74 lista, tabele. [COBISS.BH-ID 47376134]
28. ANĐELIĆ, Sajka. Specifičnost upravljanja u pojedinim vrstama kriza : studija slučaja poplava u Bosni i Hercegovini 2014. godine: završni rad II ciklusa [studija]. Sarajevo: [S. Anđelić], 2020. 59 listova. [COBISS.BH-ID 47388934]
29. CVIJANOVIĆ, Sanja. Specifičnosti istraživanja krivičnih djela u vezi sa umjetninama : završni rad II ciklusa studija. Sarajevo: [S. Cvijanović], 2020. 81 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 47402758]
30. ZEKOVIĆ, Vasko. Istražne i kriminalističke procedure kod rasvjetljavanja ubistava : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [V. Zeković], 2019. 96 listova, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDozOTE3ZjgwZGE3ZmNjNzA1>. [COBISS.BH-ID 512911555]
31. AHIĆ, Kenan. Korporativna sigurnost i zaštita u koncernima prehrambeno-uslužnih djelatnosti : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [K. Ahić], 2019. 96 listova, ilustr. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo2ZjU1NDBiZGQ0MTA2MTIz>. [COBISS.BH-ID 512916675]
32. DURAN, Sven. Kriminalistička istraga naručenih ubistava : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [S. Duran], 2019. 64 lista, ilustr. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG>

- 9jZXxneDo3YWJjNTEwMmYzNzY2ZTZl. [COBISS.BH-ID 512917187]
33. OMEROVIĆ, Muhamed. Kriminalističke i carinske procedure u otkrivanju krivičnih djela prekograničnog kriminaliteta pri uvozu automobila : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Omerović], 2019. 75 listova, graf. prikazi. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDozYjFlNjZmN2Y4YWU0Y2Fm>. [COBISS.BH-ID 512891587]
34. KRVAVAC, Dragan. Krizno komuniciranje u privatnom sektoru : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [D. Krvavac], 2019. 56 listova, graf. prikazi, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo0OTJmODAwZDUxZjEwYzFi>. [COBISS.BH-ID 512891331]
35. HADŽIĆ, Mujo. Proizvođači kriza na komunikacijskom nivou kao prijatelja korporativnoj sigurnosti : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Hadžić], 2019. 85 listova. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo3NmY2MTk2NTE4NjcXjYjkz>. [COBISS.BH-ID 512888003]
36. PETROVIĆ, Dragana. Specifičnosti pretresanja poduzetog s ciljem pronalaženja digitalnih dokaza : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [D. Petrović], 2019. 76 listova. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo1Yzk4Zjg3OTExYWUwNjRi>. [COBISS.BH-ID 512890819]
37. VULETA, Stefani. Specifičnosti uviđaja i rekonstrukcije događaja prilikom istraživanja smrti pod nerazjašnjenim okolnostima - ubistvo, samoubistvo ili nesretan slučaj : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [S. Vuleta], 2019. 70 listova, graf. prikazi. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?>

- a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo3MGVKNmNiMDhmZTMwNDc. [COBISS.BH-ID 512876995]
38. MARKOVIĆ, Mateo. Taktičko-tehnički aspekti uviđaja kod ubojstva vatrenim oružjem : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Marković], 2019. 152 lista, ilustr. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDpkMjYyMzVhNzc2MmRIMA>. [COBISS.BH-ID 512915395]
39. MAQANI, Florim. Uloga policije Kosova u suzbijanju organizovanog kriminala i korupcije na Kosovu : magistarski rad [završni rad 2. ciklusa]. Sarajevo: [F. Maqani], 2019. 73 lista, tabele. [COBISS.BH-ID 512914883]
40. KLJAKO, Armin. Uloga policijskog sistema u kriznom menadžmentu : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [A. Kljako], 2019. 48 listova. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo3OWRjNWNlZDYxYTAyOTAw>. [COBISS.BH-ID 40828934]
41. KALAMUJIĆ, Esmā. Uticaj organizovanog kriminaliteta na političku i ekonomsku sigurnost u Bosni i Hercegovini : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [E. Hodžić], 2019. 69 listova, graf. prikazi. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo1NjU2NjcyM2VmM2NkOGE1>. [COBISS.BH-ID 512877763]
42. PIDRO, Vahdet. Uviđaj kao radnja dokazivanja kod krađe motornog vozila : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [V. Pidro], 2019. 67 listova. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo0MGIZMzdiNWM1NDI2MWNj>. [COBISS.BH-ID 38710790]
43. DŽEBA, Danijel. Krizni menadžment u Bosni i Hercegovini : teorija i praksa : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [D. Džeba], 2018. 58 listova, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?>

- a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo1NmQ1ZmI1MTRmM2E3NGMw. [COBISS.BH-ID 512868291]
44. TOMIĆ, Mladen. Metodika rasvjetljavanja razbojništava izvršenih od strane maloljetnika : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Tomić], 2018. 106 listova, graf. prikazi. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?>
a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo0MjgzNDljOTFjMzExOGZj. [COBISS.BH-ID 512867011]
45. MANOJLOVIĆ, Mirko. Otkrivanje i razjašnjavanje ubistava izvršenih vatrenim oružjem u Crnoj Gori u periodu od 2014. do 2016. godine : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Manojlović], 2018. 105 listova, ilustr. u boji. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDozNThmMjY0ZDJIInzc5MGIx>. [COBISS.BH-ID 512851139]
46. GORANOVIĆ, Danijela. Psiho-socijalna obilježja samoubistava i njihov značaj za razjašnjavanje slučajeva u kriminalističkoj praksi : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [D. Goranović], 2018. 81 list, graf. prikazi. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDoxZTc1M2QwZTlkOWQ0MjU2>. [COBISS.BH-ID 512847043]
47. ROGIĆ, Boris. Sistem kriznog menadžmenta u zemljama Euvropske unije : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [B. Rogić], 2018. 106 listova, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?>
a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo1YWJjYTAxOTVINWYxMTZI. [COBISS.BH-ID 512860099]
48. MUJOVIĆ, Mirela. Uloga i značaj prikrivenog istražitelja u otkrivanju krivičnih djela trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini : završni rad 2. ciklusa. Sarajevo: [M. Mujović], 2018. 112 listova, graf. prikazi, tabele. <https://docs.google.com/a/fkn.unsa.ba/viewer?>

a=v&pid=sites&srcid=ZmtuLnVuc2EuYmF8b2dsYXNuZS1wbG9jZXxneDo0Zjc0ZDM5NjE0NjYzMDZj. [COBISS.BH-ID 512879043]

49. SELMANOVIĆ, Džemal. Oblici ispoljavanja organizovanog kriminala u BiH i metodika otkrivanja : magistarski rad. Sarajevo: [Dž. Selmanović], 2017. 62 lista. [COBISS.BH-ID 512799427]
50. KOKOTOVIĆ, Marko. Karakteristike ubistava izvršenih na području Kantona Sarajevo u periodu od 2010. do 2015. godine : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [M. Kokotović], 2016. 76 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512711107]
51. BUZAR, Mirsad. Ilegalne migracije u Bosni i Hercegovini : magistarski rad [završni rad drugog ciklusa]. Sarajevo: [M. Buzar], 2015. 111 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512648899]
52. MAJSTOROVIĆ, Minela. Kriminalističke procedure u istragama pojavnog oblika korupcije u javnim nabavkama : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [M. Majstorović], 2015. 87 listova, tabele. [COBISS.BH-ID 512665283]
53. HENDO, Amra. Kriminalističke procedure u istraživanjima krivičnog djela zločin protiv čovječnosti : završni rad [drugog ciklusa]. Sarajevo: [A. Hendo], 2015. 81 list, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512658371]
54. ČUKIĆ, Igor. Kriminalistički aspekt specijalnih istražnih tehnika u kriminalističkoj praksi sa osvrtom na prikrivenog istražitelja : magistarski rad [završni rad drugog ciklusa]. Sarajevo: [I. Čukić], 2015. 134 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512657603]
55. SRKALOVIĆ, Amir. Kriminalističko-pravni okvir radnji dokazivanja kod istraživanja krivičnog djela "nasilja u porodici" : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [A. Srkalović], 2015. 70 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512622275]
56. ĆOSIĆ, Ivan. Profilisanje izvršioca krivičnog djela ubistva izvršenog upotrebom improvizovanom eksplozivnom napravom : magistarski rad. Sarajevo: [I. Ćosić], 2015. 72 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512622787]
57. NALBANTIĆ, Adi. Specifičnosti kriminalističke obrade kod nasilnih smrti hladnim oružjem : završni rad drugog ciklusa.

- Sarajevo: [A. Nalbantić], 2015. 88 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512611779]
58. PERIĆ, Jasna. Specifičnosti saslušanja žrtve silovanja : magistarski rad [završni rad drugog ciklusa]. Sarajevo: [J. Perić], 2015. 92 lista. [COBISS.BH-ID 512664771]
59. KLARIĆ, Tina. Ubistvo djeteta pri porodu : magistarski rad [završni rad drugog ciklusa]. Sarajevo: [T. Klarić], 2015. 59 listova. [COBISS.BH-ID 512650179]
60. MANKO, Enisa. Istraživanje organizovanog kriminaliteta u području Balkanske rute iz ugla forenzičkog računovođe : završni rad. Sarajevo: [E. Manko], 2014. 140 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512593603]
61. ČOKO, Admir. Kriminalistička obrada kvalifikovanog oblika teške krađe : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [A. Čoko], 2014. 80 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512594627]
62. MARKOVIĆ, Perica. Kriminalistički i krivičnoprocesni značaj istrage krivičnih djela : završni rad. Sarajevo: [P. Marković], 2014. 98 listova. [COBISS.BH-ID 512611011]
63. ŠĆUK, Mia. Kriminalističko postupanje kod prijave nestale osobe : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [M. Šćuk], 2014. 89 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512587203]
64. MUSIĆ, Vahidin. Lišenje slobode : kriminalistički i krivičnopravni aspekt : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [V. Musić], 2014. 83 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512564163]
65. MUJANOVIĆ, Muris. Ljudska prava i osiguranje činjenica koje mogu da posluže kao dokaz u kriminalističkim istragama : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [M. Mujanović], 2014. 71 list. [COBISS.BH-ID 512587459]
66. JUKLO, Adna. Pojavni oblici razbojništva i metodika istraživanja : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [A. Juklo], 2014. 68 listova. [COBISS.BH-ID 512563139]
67. BEČIROVIĆ, Fahrudin. Saobraćajne nezgode i faktori saobraćajnih nezgoda u Zaničko-dobojskom kantonu 2007.-2011. : magistarski rad. Sarajevo: [F. Bećirović], 2014. 135 listova, graf. prikazi, slike u boji. [COBISS.BH-ID 512584899]

68. GANIJA, Mehmed. Specifičnosti izvršenja krivičnog djela razbojništva počinjenog u grupi uz upotrebu vatrenog oružja : završni rad. Sarajevo: [M. Ganija], 2014. 72 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512605379]
69. HUSKIĆ, Belkisa. Ubistvo s obzirom na sredstva izvršenja i način otkrivanja : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [B. Huskić], 2014. 83 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512587971]
70. DEDIĆ, Nikolina. Uloga i značaj granične policije Bosne i Hercegovine u borbi protiv savremenih oblika organizovanog kriminaliteta : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [N. Dedić], 2014. 120 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512596163]
71. STROJIL, Elvis. Uporedna analiza sistema kriznog menadžmenta : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [E. Strojil], 2014. 103 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512562627]
72. KARAHMET, Šeharzada. Veza između organizovanog kriminaliteta i korupcije : završni rad. Sarajevo: [Š. Karahmet], 2014. 122 lista. [COBISS.BH-ID 512591555]
73. TOPČAGIĆ, Husein. (Ne)uspjeh Ujedinjenih nacija u upravljanju krizom na prostoru Bosne i Hercegovine : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [H. Topčagić], 2013. 84 lista. [COBISS.BH-ID 512539075]
74. BUČUK, Maja. Intervjuisanje djece i mladih kao žrtava seksualnog nasilja : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [M. Bučuk], 2013. 64 lista. [COBISS.BH-ID 512560323]
75. DIZDARI, Ariana. Istraživanje krivičnih djela nasilja u porodici na Kosovu : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [A. Dizdari], 2013. 73 str., tabele. [COBISS.BH-ID 512571075]
76. FUKELJ, Amra. Istraživanje krivičnog djela nasilje u porodici : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [A. Fukelj], 2013. 59 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512560067]
77. KULOVIĆ, Nivesa. Kriminalistički aspekt istraživanja trgovine ženama kao oblik organizovanog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [N. Kulović], 2013. 70 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512561091]

78. ŽIGO, Dijana. Kriminalističko profiliranje kao operativno sredstvo kod serijskih krivičnih djela : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [D. Žigo], 2013. 62 lista. [COBISS.BH-ID 512527555]
79. BABIĆ, Ines. Odnos kriminalistike i lingvistike u svjetlu utvrđivanja profila učinioca krivičnog djela : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [I. Babić], 2013. 53 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512560835]
80. STANIĆ, Zorica. Samoubistvo vješanjem na području općine Kiseljak u periodu od 2007.-2012. godine : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [Z.Stanić], 2013. 72 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512559299]
81. HUBIĆ, Sedin. Specifičnosti i manifestacije imovinskog kriminaliteta u Federaciji Bosne i Hercegovine : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [S. Hubić], 2013. 82 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512559811]
82. ZIKA, Liridon. Specifičnosti istraživanja samoubistva izvršenog vatrenim oružjem : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [L. Zika], 2013. 51 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 512533443]
83. LUSHAJ, Hazir. Značaj kvantiteta i kvaliteta prikupljenih činjenica koje mogu poslužiti u toku kriminalističke obrade ubistva : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [H. Lushaj], 2013. 67 listova. [COBISS.BH-ID 512533699]
84. PERIČIĆ, Nermin. Dokumentovanje lica mjesta krivičnog djela : završni rad. Sarajevo: [N. peričić], 2012. 166 listova, tabele. [COBISS.BH-ID 512464835]
85. STOČANIN, Selma. Kriminalistička obrada seksualnih delikata počinjenih na štetu djeteta : završni rad drugog ciklusa. Sarajevo: [S. Stočanin], 2012. 143 lista, tabele. [COBISS.BH-ID 512462019]
86. KOVAČEVIĆ, Edina. Savremeni sigurnosni izazovi, oblici ispoljavanja i metodika otkrivanja : završni rad. Sarajevo: [E. Kovačević], 2012. 89 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512479427]
87. SOLIĆ, Jasmina. Uzroci i karakteristike krivičnih djela protiv života i tijela u Kantonu Sarajevo : završni rad drugog ciklusa.

Sarajevo: [J. Solić], 2012. 78 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512521667]

Mentor kod diplomskih radova

1. KRVAVAC, Dragan. Ubojstvo : diplomski rad. Sarajevo: [D. Krvavac], 2012. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512494019]
2. RUŽMAN, Mladen. Uloga kriminalističkog tehničara u istragama krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [M. Ružman], 2012. 48 listova. [COBISS.BH-ID 512488899]
3. PLJAKIĆ, Jasmin. Agencije za zaštitu ljudi i mogućnost njihovog angažovanja u kriznim situacijama : diplomski rad. Sarajevo: [J. Pljakić], 2011. 29 listova. [COBISS.BH-ID 512491459]
4. KIKIĆ, Amir. Istraga lica mjesta : diplomski rad. Sarajevo: [A. Kikić], 2011. 34 lista. [COBISS.BH-ID 512458179]
5. HADŽERIĆ, Amer. Istraživanje krivičnih djela nasilja u porodici : diplomski rad. Sarajevo: [A. Hadžerić], 2011. 30 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512455363]
6. ALJOVIĆ, Suvad. Istraživanje krivičnog djela krađe : diplomski rad. Sarajevo: [S. Aljović], 2011. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512426947]
7. BAVČIĆ, Benjamin. Istraživanje seksualnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [B. Bavčić], 2011. 51 list. [COBISS.BH-ID 512441795]
8. DEVEDŽIĆ, Miralem. Krađe motornih vozila : diplomski rad. Sarajevo: [M. Devedžić], 2011. 37 listova. [COBISS.BH-ID 512469187]
9. PLANČIĆ, Admir. Kriminalistička metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja terorizma : diplomski rad. Sarajevo: [A. Plančić], 2011. 34 lista. [COBISS.BH-ID 512442819]
10. ŠUPIĆ, Edina. Kriminalistička obrada krivičnog djela prevare : diplomski rad. Sarajevo: [E. Šupić], 2011. 40 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512441283]
11. MEMIĆ, Elma. Kriminalistička obrada osumnjičenog i njen značaj u istraživanju krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [E. Memić], 2011. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512467139]
12. DEARI, Hadis. Kriminalistička obrada silovanja : diplomski rad. Sarajevo: [H. Deari], 2011. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512490691]

13. BRADONJIĆ, Žarko. Kriminalistička obrada ubistva izvršenog narkotičkim sredstvima : završni rad. Sarajevo: [Ž. Bradonjić], 2011. 44 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512435395]
14. ZEC, Slaven. Kriminalistički tehničar i njegov doprinos u radu uviđajnog tima : diplomski rad. Sarajevo: [S. Zec], 2011. 36 listova. [COBISS.BH-ID 512424899]
15. IVANAJ, Dijana. Metoda obrade osumnjičenog : diplomski rad. Sarajevo: [D. Ivanaj], 2011. 37 listova. [COBISS.BH-ID 512439235]
16. HOTA, Irhada. Metodika istraživanja maloljetničkog kriminaliteta i njegove specifičnosti : diplomski rad. Sarajevo: [I. Hota], 2011. 44 lista. [COBISS.BH-ID 512467395]
17. SOFIĆ, Sanda. Metodika istraživanja silovanja i njegove specifičnosti : diplomski rad. Sarajevo: [S. Sofić], 2011. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512474563]
18. H.AĐULOVIĆ, Adisa. Metodika otkrivanja i dokazivanja organizovane prostitucije : diplomski rad. Sarajevo: [A. H.Ađulović], 2011. 31 list. [COBISS.BH-ID 512444099]
19. SIRBUBALO, Ermin. Metodika otkrivanja, dokazivanja i sprečavanja krađe motornih vozila : diplomski rad. Sarajevo: [E. Sirbubalo], 2011. 34 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512490947]
20. BEĆIROVIĆ, Mustafa. Metodika traženja nestalih osoba : diplomski rad. Sarajevo: [M. Bećirović], 2011. 26 listova. [COBISS.BH-ID 512435907]
21. DELIBAŠIĆ, Semir. Način saznanja za krivična djela s posebnim osvrtom na informatore : diplomski rad. Sarajevo: [S. Delibašić], 2011. 29 listova. [COBISS.BH-ID 512458435]
22. DŽANKOVIĆ, Mirela. Nasilje u porodici kao krivično djelo na području Kantona Sarajevo u periodu od 2009. do 2010. godine : diplomski rad. Sarajevo: [M. Džanković], 2011. 73 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512459971]
23. DŽEPINA, Dalibor. Oblici ispoljavanja i metodika otkrivanja razbojništava i razbojničkih krađa : diplomski rad. Sarajevo: [D. Džepina], 2011. 28 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512436163]
24. GRGIĆ, Mladen. Prevare u osiguranju : završni rad. Sarajevo: [M. Grgić], 2011. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512430275]

25. ŠIŠIĆ, Muhidin. Provale u stanove kao pojavni oblik teških krađa : diplomski rad. Sarajevo: [M. Šišić], 2011. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512433603]
26. ĆOSIĆ, Mirzad. Razbojništvo i razbojničke krađe - metodika otkrivanja i dokazivanja : diplomski rad. Sarajevo: [M. Ćosić], 2011. 26 listova. [COBISS.BH-ID 512456899]
27. MEHANOVIĆ, Haris. Samoubistva izvršena minsko-eksplozivnim sredstvima : diplomski rad. Sarajevo: [H. Mehanović], 2011. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512453827]
28. REBIHIĆ, Đemaludin. Samoubistva na području Ze-Do kantona u periodu 2000 - 2008. godine : diplomski rad. Sarajevo: [Đ. Rebihić], 2011. 69 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512429251]
29. ZOLJ, Hadis. Specifičnosti istrage lica mjesta : diplomski rad. Sarajevo: [H. Zolj], 2011. 32 lista. [COBISS.BH-ID 512441027]
30. MUŠANOVIĆ, Abas. Specifičnosti istraživanja teških krađa na području Policijske uprave Kiseljak 2008-2010 : diplomski rad. Sarajevo: [A. Mušanović], 2011. 35 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512475075]
31. BJELIĆ, Samra. Specifičnosti kriminalističke obrade osumnjičenog : diplomski rad. Sarajevo: [S. Bjelić], 2011. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512466371]
32. EĆO, Mervan. Specifičnosti mjera prvih intervencija kod eksplozija : diplomski rad. Sarajevo: [M. Ećo], 2011. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512428227]
33. HALILOVIĆ, Midhat. Specifičnosti osiguranja lica mjesta eksplozije : diplomski rad. Sarajevo: [M. Halilović], 2011. 39 listova. [COBISS.BH-ID 512443843]
34. MULAOSMANOVIĆ, Avdo. Specifičnosti radnji dokazivanja kod kriminalističke obrade nad osumnjičenim : diplomski rad. Sarajevo: [A. Mulaosmanović], 2011. 26 listova. [COBISS.BH-ID 512433859]
35. BAJRIĆ, Midhat. Specifičnosti uviđaja kod eksplozija : diplomski rad. Sarajevo: [M. Bajrić], 2011. 42 lista. [COBISS.BH-ID 512443587]
36. MEMOVIĆ, Samir. Specijalne opservacije u kriminalističkoj obradi : diplomski rad. Sarajevo: [S. Memović], 2011. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512472771]

37. BULJUBAŠIĆ, Anđelko. Taktika lišenja slobode osoba koje se nalaze u bjekstvu motornim vozilom : diplomski rad. Sarajevo: [A. Buljubašić], 2011. 28 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512446659]
38. PIPO, Jasmin. Taktika sprovođenja osuđenih osoba van prostorija Kazneno-popravnog zavoda zatvorenog tipa Zenica : diplomski rad. Sarajevo: [J. Pipo], 2011. 27 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512475587]
39. JELONJIĆ, Dragan. Teške krađe na području Hercegovačko-neretvanske županije za period 2009.-2010. godine : diplomski rad. Sarajevo: [D. Jelonjić], 2011. 30 listova. [COBISS.BH-ID 512447683]
40. ČAJIĆ, Mensur. Trilema : ubistvo - samoubistvo - nesretnan slučaj padom sa visine : diplomski rad. Sarajevo: [M. Čajić], 2011. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512490435]
41. GRLIĆ, Vinko. Ubistva izvršena eksplozivnom napravom : diplomski rad. Sarajevo, [V. Grlić]. 34 lista. [COBISS.BH-ID 512444611]
42. MURAČEVIĆ, Mirsad. Ubistva na području Zeničko-dobojskog kantona u periodu 2005.-2010. godina počinjena od strane maloljetnika : diplomski rad. Sarajevo: [M. Muračević], 2011. 45 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512456643]
43. DURMIĆ, Almir. Ubistvo : diplomski rad. Sarajevo: [A. Durmić], 2011. 82 str. [COBISS.BH-ID 512444867]
44. DEDIĆ, Nikolina. Ubistvo izvršeno vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [N. Dedić], 2011. 26 listova. [COBISS.BH-ID 512428739]
45. MURAČEVIĆ, Haris. Uloga uviđaja kod teških krađa : diplomski rad. Sarajevo: [H. Muračević], 2011. 45 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512426691]
46. LIKA, Ibrahim. Agencije za zaštitu ljudi i imovine i mogućnost njihovog angažovanja u kriznim situacijama : diplomski rad. Sarajevo: [I. Lika], 2010. 29 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512385219]
47. Kobaš, Mato. Geografsko profiliranje kao operativna metoda kod istraživanja ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [M. Kobaš], 2010. 33 lista. [COBISS.BH-ID 512410819]

48. ALIĆ, Adnan. Istraživanje krivičnih djela ubistava u vezi sa seksualnim motivom : [diplomski rad]. Sarajevo: [A. Alić], 2010. 41 list. [COBISS.BH-ID 512378819]
49. AHMIĆ, Samir. Kriminalistička obrada i njene specifičnosti : diplomski rad. Sarajevo: [S. Ahmić], 2010. 36 listova. [COBISS.BH-ID 512409027]
50. BUJAK, Sabina. Kriminalistički tehničar i njegov doprinos u radu uviđajnog tima : diplomski rad. Sarajevo: [S. Bujak], 2010. 51 list. [COBISS.BH-ID 512381891]
51. ALJEVIĆ, Adis. Kriminalističko profiliranje serijskih silovatelja : završni rad. Sarajevo: [A. Aljević], 2010. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512423363]
52. MUŠOVIĆ, Džemaludin. Kriminalistički i procesni aspekti tajnog nadzora osoba : diplomski rad. Sarajevo: [Dž. Mušović], 2010. 52 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512410051]
53. FUKELJ, Amra. Nasilje u porodici : završni rad. Sarajevo: [A. Fukelj], 2010. 31 list, ilustr. [COBISS.BH-ID 512413891]
54. ADROVIĆ, Nedžad. Obdukcije i njen kriminalistički značaj u istragama ubistva izvršenog vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [N. Adrović], 2010. 45 listova. [COBISS.BH-ID 512391363]
55. KUŠTRIĆ, Benjamin. Oblici suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu : diplomski rad. Sarajevo: [B. Kuštrić], 2010. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512423107]
56. DŽAMBIĆ, Edin. Osiguranje mjesta krivičnog događaja kod požara i paljevine : diplomski rad. Sarajevo: [E. Džambić], 2010. 38 listova. [COBISS.BH-ID 512421059]
57. REŠIDOVIĆ, Faruk. Planiranje kriminalističkih procedura u traganju za nestalim osobama : diplomski rad. Sarajevo: [F. Rešidović], 2010. 27 listova. [COBISS.BH-ID 512414915]
58. TEROVIĆ, Berzad. Pljačke banaka : modus operandi : diplomski rad. Sarajevo: [B. Terović], 2010. 39 listova. [COBISS.BH-ID 512372163]
59. PRIPO, Redžo. Pojavni oblici i načini izvršenja krivičnih djela u novčarskim institucijama : diplomski rad. Sarajevo: [R. Pripo], 2010. 46 listova. [COBISS.BH-ID 512385731]

60. HASANBAŠIĆ, Armin. Pojavni oblici organizovanog kriminala i njegovo suzbijanje : završni rad. Sarajevo: [A. Hasanbašić], 2010. 47 listova. [COBISS.BH-ID 512409539]
61. RADONJA, Rasim. Postupanje ovlaštenih službenih lica po prijavi o podmetnutoj bombi u objektu : diplomski rad. Sarajevo: [R. Radonja], 2010. 70 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512418499]
62. BEŠO, Almir. Samoubistva vatrenim oružjem i njegove specifičnosti : diplomski rad. Sarajevo: [A. Bešo], 2010. 44 lista. [COBISS.BH-ID 512422083]
63. KUKURUZOVIĆ, Damir. Samoubistva vješenjem na području općine Gradačac u periodu 2005-2010. godina : diplomski rad. Sarajevo: [D. Kukuruzović], 2010. 56 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512431811]
64. HAFIZOVIĆ, Admir. Samoubistvo vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [A. Hafizović], 2010. 63 lista. [COBISS.BH-ID 512383171]
65. TALETOVIĆ, Ervin. Saobraćajne nezgode sa smrtnim posljedicama od 2001 do 2006 na prostoru Tuzlanskog kantona : diplomski rad. Sarajevo: [E. Taletović], 2010. 41 list, tabele. [COBISS.BH-ID 512416963]
66. ŠEHIĆ, Adis. Seksualni delikti i specifičnosti kriminalističkog istraživanja : diplomski rad. Sarajevo: [A. Šehić], 2010. 82 lista, tabele. [COBISS.BH-ID 512412867]
67. PUŠINA, Nedim. Seksualno iskorištavanje djece korištenjem savremenih tehnologija : završni rad. Sarajevo: [N. Pušina], 2010. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512415939]
68. MERDIĆ, Elvedin. Specifičnost istraživanja silovanja izvršenog u grupi : diplomski rad. Sarajevo: [E. Merdić], 2010. 28 listova. [COBISS.BH-ID 512391107]
69. ULAK, Jasmin. Taktika pretresa slobodnog prostora : diplomski rad. Sarajevo: [J. Ulak], 2010. 29 listova. [COBISS.BH-ID 512407747]
70. SELAK, Haris. Teška krađa : kriminalistički aspekt sa primjerom iz prakse: diplomski rad. Sarajevo: [H. Selak], 2010. 66 listova. [COBISS.BH-ID 512410563]

71. IMAMOVIĆ, Semin. Trgovina ljudima i ljudskim organima : završni rad. Sarajevo: [S. Imamović], 2010. 45 listova. [COBISS.BH- ID 512430787]
72. ELMAZI, Ljubinot. Uloga dežurne službe na planu suzbijanja kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [Lj. Elmazi], 2010. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512413635]
73. OKAČIĆ, Jasmin. Uloga i značaj medicinske dokumentacije u otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [J. Okačić], 2010. 49 listova. [COBISS.BH-ID 512372419]
74. HASANOVIĆ, Adnan. Uloga uviđaja kod razbojništva : diplomski rad. Sarajevo: [A. Hasanović], 2010. 45 listova. [COBISS.BH-ID 512370115]
75. KRIŽANOVIĆ, Miroslav. Uviđaj i njegov značaj u istragama krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [M. Križanović], 2010. 52 lista. [COBISS.BH-ID 512373443]
76. HERIĆ, Ulfet. Žrtve silovanja kao izvor saznanja : diplomski rad. Sarajevo: [U. Herić], 2010. 41 list. [COBISS.BH-ID 512389315]
77. KOVAČEVIĆ, Marija. Anatomija slučaja O. J. Simpson sa kritičkim osvrtom : završni rad. Sarajevo: [M. Kovačević], 2009. 48 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512322499]
78. KANDIĆ, Nataša. Dječja pornografija, problemi otkrivanja, dokazivanja i razjašnjavanja : završni rad. Sarajevo: [N. Kandić], 2009. 47 listova. [COBISS.BH-ID 512349379]
79. MUJČINOVIĆ, Mahir. Informator i njegov značaj u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [M. Mujčinović], 2009. 32 lista. [COBISS.BH-ID 512340675]
80. JULARDŽIJA, Samin. Izvještaj o razotkrivanju krivičnih djela ovlaštenih službenih lica kod krvnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [S. Julardžija], 2009. 51 list. [COBISS.BH-ID 512334787]
81. CRNALIĆ, Nihad. Karakteristike kriminalističke obrade kod ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [N. Crnalić], 2009. 76 listova. [COBISS.BH-ID 512335043]
82. BALIĆEVAC, Samra. Korupcija u državnoj upravi, metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja : diplomski rad. Sarajevo: [S. Balićevac], 2009. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512332227]

83. ĐERAHOVIĆ, Bećir. Kriminalistička obrada i njen značaj, na otkrivanje, razjašnjavanja krivičnog djela teških tjelesnih povreda : diplomski rad. Sarajevo: [B. Đerahović], 2009. 54 lista. [COBISS.BH-ID 512366019]
84. MARKOVIĆ, Zorica. Kriminalistička obrada u slučajevima oružja za masovno uništenje : diplomski rad. Sarajevo: [Z. Marković], 2009. 41 list. [COBISS.BH-ID 512364739]
85. MUŠANOVIĆ, Enida. Kriminalistička obrada ubistva trovanjem : diplomski rad. Sarajevo: [E. Mušanović], 2009. 42 lista. [COBISS.BH-ID 512358595]
86. BERBIĆ, Faruk. Lišenje slobode osumnjičenog za počinjeno krivično djelo ratnog zločina : diplomski rad. Sarajevo: [F. Berbić], 2009. 50 listova. [COBISS.BH-ID 512348355]
87. KAPETANOVIĆ, Mario. Metodika otkrivanja kaznenog djela ratnog zločina : diplomski rad. Sarajevo: [M. Kapetanović], 2009. 83 lista. [COBISS.BH-ID 512319939]
88. MIKAVICA, Marko. Metodika otkrivanja, dokazivanja i sprečavanja krađe motornih vozila kao vida prevencije : diplomski rad. Sarajevo: [M. Mikavica], 2009. 58 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512330691]
89. KUNOVAC, Damir. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnog djela prevara : diplomski rad. Sarajevo: [D. Kunovac], 2009. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512297411]
90. PETKOVIĆ, Vlatko. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja neovlaštene trgovine ljudskim organima : završni rad. Sarajevo: [V. Petković], 2009. 32 lista. [COBISS.BH-ID 512354755]
91. HAJDARPAŠIĆ, Ahmed. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja organizirane prostitucije : diplomski rad. Sarajevo: [A. Hajdarpašić], 2009. 31 list. [COBISS.BH-ID 512310979]
92. KEŠAN, Edna. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja ubistva kao posljedice nasilja u porodici : završni rad. Sarajevo: [E. Kešan], 2009. 31 list. [COBISS.BH-ID 512330947]
93. DIZDAREVIĆ, Adnan. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja, dokazivanja krivičnog djela prevare s osvrtnom na Tuzlanski kanton : diplomski rad. Sarajevo: [A. Dizdarević], 2009. 32 lista, tabele. [COBISS.BH-ID 512366787]

94. OMERHODŽIĆ, Dženana. Metodika saslušanja svjedoka krivičnog djela ratnog zločina : diplomski rad. Sarajevo: [Dž. Omerhodžić], 2009. 49 listova. [COBISS.BH-ID 512348867]
95. ĐOGIĆ, Džemir. Mjere prve intervencije policije u slučaju avionske nezgode : diplomski rad. Sarajevo: [Dž. Đogić], 2009. 28 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512293315]
96. KIHILI, Mario. Mobbing, metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja : diplomski rad. Sarajevo: [M. Kihli], 2009. 34 lista. [COBISS.BH-ID 512354499]
97. HODŽIĆ, Anela. Osiguranje određenih ličnosti i objekata : završni rad. Sarajevo: [A. Hodžić], 2009. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512353987]
98. ANDELIJA, Amer. Osnovne karakteristike i specifičnosti istraživanja imovinskog kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [A. Andelija], 2009. 50 listova. [COBISS.BH-ID 512301507]
99. MEŠIĆ, Mirnas. Osobnosti uviđaja u slučaju ubistva izvršenog vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [M. Mešić], 2009. 54 lista. [COBISS.BH-ID 512351171]
100. STOČANIN, Selma. Pedofilija, metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja : završni rad. Sarajevo: [S. Stočanin], 2009. 69 listova. [COBISS.BH-ID 512330179]
101. KAPO, Senad. Primanje i davanje mita : krivičnopravni, kriminološki i kriminalistički aspekt : diplomski rad. Sarajevo: [S. Kapo], 2009. 57 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512320195]
102. MUJANOVIĆ, Sevleta. Propusti u radu uviđajnog tima kod krivičnog djela ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [S. Mujanović], 2009. 63 lista. [COBISS.BH-ID 512324547]
103. BOŽOVIĆ, Tatjana. Seksualno zlostavljanje odraslih lica, oblici ispoljavanja i modaliteti suzbijanja : diplomski rad. Sarajevo: [T. Božović], 2009. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512358851]
104. SEREZLIĆ, Edin. Specifičnosti i karakteristike istrage samoubistva izvršenog vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [E. Serezlić], 2009. 83 lista. [COBISS.BH-ID 512350403]
105. NUKIĆ, Adnan. Specifičnosti kriminalističke obrade kod seksualnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [A. Nukić], 2009. 55 listova. [COBISS.BH-ID 512364483]

106. MANDIĆ, Mladen. Specifičnosti kriminalističke obrade kod ubojstva kao posljedica seksualnih perversija : diplomski rad. Sarajevo: [M. Mandić], 2009. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512297923]
107. ZIMONJIĆ, Bajram. Specifičnosti kriminalističke obrade ubistva izvršenog trovanjem : diplomski rad. Sarajevo: [B. Zimonjić], 2009. 38 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512292803]
108. PLANČIĆ, Salko. Specifičnosti ubistva i njegove karakteristike : diplomski rad. Sarajevo: [S. Plančić], 2009. 87 listova. [COBISS.BH-ID 512364995]
109. MUJČINOVIĆ, Adel. Taktika postupanja ovlaštenih službenih lica kod narušavanja javnog reda i mira u većem obimu s posebnim akcentom na ulogu menadžmenta : diplomski rad. Sarajevo: [A. Mujčinović], 2009. 55 listova. [COBISS.BH-ID 512361667]
110. HENDO, Amra. Uloga i značaj kriminalističke fotografije u istragama krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [A. Hendo], 2009. 47 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512337091]
111. KRIJEŠTORAC, Anes. Uloga i značaj kriminalističke kontrole i njen značaj u otkrivanju krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [A. Kriještorac], 2009. 36 listova. [COBISS.BH-ID 512333763]
112. TOKMIĆ, Edin. Značaj operativnog centra po saznanju za krivično djelo : diplomski rad. Sarajevo: [E. Tokmić], 2009. 55 l, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512320451]
113. BRAJEVIĆ, Asim. Indicijalni metod dokazivanja krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [A. Brajević], 2008. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512233155]
114. TATIĆ, Siniša. Kriminalistička obrada krivičnog djela ubistva na području CJB Doboj u periodu od 2003. do 2007. godine : diplomski rad. Sarajevo: [S. Tatić], 2008. 73 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512205251]
115. MURAČEVIĆ, Elvir. Kriminalistička obrada samoubistva vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [E. Muračević], 2008. 60 listova. [COBISS.BH-ID 512282563]

116. ČAMO, Salko. Kriminalističke evidencije i njihov značaj za kriminalističku obradu : diplomski rad. Sarajevo: [S. Čamo], 2008. 45 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512226755]
117. DELIĆ, Anisa. Kriminalistički aspekt - posebne istražne radnje - prikriveni istražitelj : diplomski rad. Sarajevo: [A. Delić], 2008. 44 lista. [COBISS.BH-ID 512212675]
118. ZEBA, Elvir. Kriminalistički aspekti uviđaja i rekonstrukcije događaja : diplomski rad. Sarajevo: [E. Zeba], 2008. 53 lista. [COBISS.BH-ID 512285891]
119. MURATOVIĆ, Mirsad. Kriminalistički značaj obdukcije kod ubistva izvršenog vatrenim oružjem : diplomski rad. Sarajevo: [M. Muratović], 2008. 104 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512207811]
120. PUŠČUL, Mirza. Kriminalistički značaj uviđaja kod seksualnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [M. Puščul], 2008. 37 listova. [COBISS.BH-ID 512278979]
121. TANOVIĆ, Sulejman. Kriminalističko profiliranje serijskih ubojica : diplomski rad. Sarajevo: [S. Tanović], 2008. 58 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512234179]
122. SULJIĆ, Zlatan. Metodika istraživanja, otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela otmice : diplomski rad. Sarajevo: [Z. Suljić], 2008. 46 listova. [COBISS.BH-ID 512287427]
123. PORČA, Enesudin. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja džepnih krađa : diplomski rad. Sarajevo: [E. Porča], 2008. 25 listova. [COBISS.BH-ID 512262083]
124. MEHINAGIĆ, Adel. Metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja ekološkog kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [A. Mehinagić], 2008. 37 listova. [COBISS.BH-ID 512287683]
125. ZOVKO, Gordan. Motorno vozilo kao sredstvo izvršenja ubojstva : diplomski rad. Sarajevo: [G. Zovko], 2008. 40 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512280515]
126. TELJIGOVIĆ, Amra. Mrtvo tijelo kao izvor informacija : diplomski rad. Sarajevo: [A. Teljigović], 2008. 32 lista. [COBISS.BH-ID 512272579]
127. PILIĆ, Amar. Operativno kriminalističke evidencije i njihov značaj za kriminalističku obradu : diplomski rad. Sarajevo: [A. Pilić], 2008. 42 lista. [COBISS.BH-ID 512201923]

128. DURIĆ, Edhem. Organizacija i postupanje ovlaštenih službenih lica u masovnim katastrofama : diplomski rad. Sarajevo: [E. Durić], 2008. 57 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512265155]
129. PEJIĆ, Tatjana. Organiziranje i pristupanje ovlaštenih službenih lica u masovnim katastrofama : diplomski rad. Sarajevo: [T. Pejić], 2008. 50 listova. [COBISS.BH-ID 512267971]
130. TALOVIĆ, Elvedin. Osnovna taktička pravila prikupljanja obavještenja od građana : diplomski rad. Sarajevo: [E. Talović], 2008. 26 listova. [COBISS.BH-ID 512287939]
131. MARTINČEVIĆ, Jasna. Otkrivanje počinitelja silovanja inicijalnom metodom : diplomski rad. Sarajevo: [J. Martinčević], 2008. 41 list. [COBISS.BH-ID 512203715]
132. KARIĆ, Samir. Pad s visine : ubojstvo-samoubojstvo-nesretni slučaj : diplomski rad. Sarajevo: [S. Karić], 2008. 40 listova. [COBISS.BH-ID 512261827]
133. ČAMO, Miralem. Planiranje u kriminalističkoj obradi : diplomski rad. Sarajevo: [M. Čamo], 2008. 44 lista. [COBISS.BH-ID 512226243]
134. POPOVIĆ, Ervin. Potražna djelatnost u funkciji borbe protiv kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [E. Popović], 2008. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512271555]
135. BRKIĆ, Jasmin. Potražna djelatnost u funkciji borbe protiv kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [J. Brkić], 2008. 28 listova. [COBISS.BH-ID 512282051]
136. MUJANOVIĆ, Sanela. Proces dokumentovanja krivičnog djela : diplomski rad. Sarajevo: [S. Mujanović], 2008. 47 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512234691]
137. ZILIĆ, Elvedin. Samoubistva u periodu 2001.-2005. godine na području sarajevskog kantona : diplomski rad. Sarajevo: [E. Zilić], 2008. 47 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512213699]
138. JAHIC, Ahmet. Specifičnosti i karakteristike uviđaja kod seksualnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [A. Jahić], 2008. 58 listova. [COBISS.BH-ID 512269251]
139. STARČEVIĆ, Vahidin. Specifičnosti kriminalističke obrade kod ubistva izvršenog u grupi : diplomski rad. Sarajevo: [V. Starčević], 2008. 60 listova. [COBISS.BH-ID 512204995]

140. KALTAK, Edin. Specifičnosti kriminalističke obrade ubistva eksplozivom : diplomski rad. Sarajevo: [E. Kaltak], 2008. 62 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512225987]
141. TOPČAGIĆ, Husein. Specifičnosti pretresa lica, vozila, prostorija i prostora s ciljem otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [H. Topčagić], 2008. 58 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512232643]
142. SEJFIĆ, Salko. Specifičnosti razbojništva u stanovima : diplomski rad. Sarajevo: [S. Sejfić], 2008. 33 lista. [COBISS.BH-ID 512190403]
143. PRNJAVORAC, Amir. Taktičko provođenje operativno-taktičke mjere praćenja : diplomski rad. Sarajevo: [A. Prnjavorac], 2008. 34 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512204227]
144. ČUKOJEVIĆ, Nihad. Taktika i značaj upotrebe specijalno dresiranih pasa : diplomski rad. Sarajevo: [N. Čukojević], 2008. 33 lista. [COBISS.BH-ID 512189891]
145. ŠARIĆ, Semir. Taktika izvođenja operativno-taktičke radnje praćenja : diplomski rad. Sarajevo: [S. Šarić], 2008. 45 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512204483]
146. BABIĆ, Elvis. Taktika lišenja slobode lica koja se nalaze u bjekstvu motornim vozilom : diplomski rad. Sarajevo: [E. Babić], 2008. 30 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512224195]
147. KUJOVIĆ, Emir. Taktika obavljanja razgovora sa žrtvom silovanja : diplomski rad. Sarajevo: [E. Kujović], 2008. 45 listova. [COBISS.BH-ID 512234435]
148. SARAJLIĆ, Mehmedalija. Ubistva u Tuzlanskom kantonu u periodu od 2001. do 2005. godine : diplomski rad. Sarajevo: [M. Sarajlić], 2008. 56 listova. [COBISS.BH-ID 512228547]
149. ŽIGO, Dijana. Uloga i značaj poligrafa kao operativnog sredstva policije : završni rad. Sarajevo: [D. Žigo], 2008. 45 listova, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512278723]
150. MATORUGA, Salih. Uloga i značaj prepoznavanja : diplomski rad. Sarajevo: [S. Matoruga], 2008. 48 listova. [COBISS.BH-ID 512286659]
151. NAKIĆ, Almedin. Uloga ovlaštenih službenih lica u otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju krivičnog djela terorizma :

- diplomski rad. Sarajevo: [A. Nakić], 2008. 41 list. [COBISS.BH-ID 512287171]
152. BRAVO, Alden. Uloga, značaj i rad sa informatorom : diplomski rad. Sarajevo: [A. Bravo], 2008. 31 list. [COBISS.BH-ID 512227011]
153. ČAUŠEVIĆ, Mirzet. Uloga, značaj i vrsta pismena u toku vršenja uviđaja : diplomski rad. Sarajevo: [M. Čaušević], 2008. 44 lista. [COBISS.BH-ID 512271811]
154. LAZOVIĆ, Kenan. Zasjeda i njen značaj u borbi protiv kriminaliteta : diplomski rad. Sarajevo: [K. Lazović], 2008. 42 lista. [COBISS.BH-ID 512215235]
155. SOFTIĆ, Sana. Značaj alibija za kriminalističko istraživanje : diplomski rad. Sarajevo: [S. Softić], 2008. 27 listova. [COBISS.BH-ID 512270531]
156. KATICA, Jusuf. Značaj i uloga uniformisane policije pri otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju krivičnog djela ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [J. Katica], 2008. 51 list. [COBISS.BH-ID 512224451]
157. LOMIGORA, Sabina. Karakteristike uviđaja kod seksualnih delikata : diplomski rad. Sarajevo: [S. Lomigora], 2007. 58 listova. [COBISS.BH-ID 512157379]
158. ISIĆ, Fahrudin. Kriminalistički značaj medicinske dokumentacije u dokazivanju ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [F. Isić], 2007. 35 listova. [COBISS.BH-ID 512172995]
159. BELJO, Šimun. Međunarodna kriminalistička saradnja na polju borbe protiv organiziranog kriminala : diplomski rad. Sarajevo: [Š. Beljo], 2007. 46 listova. [COBISS.BH-ID 512156099]
160. MUJAKOVIĆ, Denis. Mjere prve intervencije policije kod eksplozije : diplomski rad. Sarajevo: [D. Mujaković], 2007. 51 list. [COBISS.BH-ID 512166851]
161. MEŠINOVIĆ, Muris. Mjere prve intervencije policije kod ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [M. Mešinović], 2007. 42 lista. [COBISS.BH-ID 512175811]
162. SOLO, Emir. Razbojništvo nad vozačima vozila : diplomski rad. Sarajevo: [E. Solo], 2007. 30 listova. [COBISS.BH-ID 512162755]

163. LOVRIĆ, Zoran. Razjašnjavanje dileme ubistvo-nesretan slučaj u toku primjene sredstava prinude od strane ovlaštenih službenih lica : diplomski rad. Sarajevo: [Z. Lovrić], 2007. 53 lista. [COBISS.BH-ID 512155075]
164. PETROVIĆ, Damir. Specifičnost uviđaja kod ubistva izvršenog upotrebom vatre i drugih toplotnih izvora : diplomski rad. Sarajevo: [D. Petrović], 2007. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512163523]
165. ČAUŠEVIĆ, Senad. Specifičnosti kriminalističke obrade kod krivičnih djela nanošenja teških tjelesnih povreda : diplomski rad. Sarajevo: [S. Čaušević], 2007. 54 lista. [COBISS.BH-ID 512150211]
166. BUREK, Amel. Specifičnosti kriminalističke obrade kod ubistva izvršenog upotrebom eksploziva : diplomski rad. Sarajevo: [A. Burek], 2007. 80 listova. [COBISS.BH-ID 512103107]
167. KURTIĆ, Elvir. Specifičnosti kriminalističke obrade kod ubistva izvršenog utapanjem : diplomski rad. Sarajevo: [E. Kurtić], 2007. 43 lista. [COBISS.BH-ID 512124867]
168. KAPIĆ, Edim. Specifičnosti kriminalističke obrade kod ubistva motornim vozilom : diplomski rad. Sarajevo: [E. Kapić], 2007. 41 list. [COBISS.BH-ID 512128451]
169. AJANOVIĆ, Amela. Specifičnosti kriminalističke obrade ubistva izvršenog narkotičkim sredstvima : diplomski rad. Sarajevo: [A. Ajanović], 2007. 60 listova. [COBISS.BH-ID 512150467]
170. GAČANOVIĆ, Kenan. Specifičnosti obezbjeđenja lica mjesta eksplozije : diplomski rad. Sarajevo: [K. Gačanović], 2007. 54 lista. [COBISS.BH-ID 512144835]
171. IBRAHIMAGIĆ, Birnas. Taktika i značaj legitimisanja kao operativne mjere u cilju hvatanja počinitelja krivičnih djela : diplomski rad. Sarajevo: [B. Ibrahimagić], 2007. 31 list. [COBISS.BH-ID 512161475]
172. TIRO, Mirsad. Taktika pretrage lica, vozila, prostorija i prostora : diplomski rad. Sarajevo: [M. Tiro], 2007. 62 lista, ilustr. u bojama. [COBISS.BH-ID 512137411]
173. RADELJAŠ, Elvir. Uloga i značaj kriminalističke psihologije u radu ovlaštenih službenih osoba : diplomski rad. Sarajevo: [E. Radeljaš], 2007. 41 list. [COBISS.BH-ID 512171971]

174. ĐURĐEVIĆ, Mirsad. Uloga i značaj kriminalističkog tehničara i stručnih osoba tokom vršenja uviđaja : diplomski rad. Sarajevo: [M. Đurđević], 2007. 45 listova. [COBISS.BH-ID 512174019]
175. NIJEMČEVIĆ, Sanel. Uloga i značaj poligrafa kao operativnog sredstva policije : diplomski rad. Sarajevo: [S. Nijemčević], 2007. 34 lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512145603]
176. MULOVIĆ, Emina. Utvrđivanje centra i vrste eksplozije : diplomski rad. Sarajevo: [E. Mulović], 2007. 36 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512163267]
177. KADRIBAŠIĆ, Sead. Zaštita života pripadnika uviđajnog tima od zaraznih bolesti tokom vršenja uviđaja : diplomski rad. Sarajevo: [S. Kadribašić], 2007. 27 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512110787]

Mentor kod diplomskih radova (1st Bologna)

1. MURATOVIĆ, Edita. Fenomenologija nasilne smrti : završni rad. Sarajevo: [E. Muratović], 2011. 60 listova. [COBISS.BH-ID 512455619]
2. NEZIROVIĆ, Alida. Otkrivanje i suzbijanje povrede autorskih prava i intelektualnog vlasništva - piratstvo : završni rad. Sarajevo: [A. Nezirović], 2011. 34 lista, graf. prikazi. [COBISS.BH-ID 512452291]
3. ĐOKOVIĆ, Miroslav. Otkrivanje, dokazivanje i razjašnjavanje trgovine ljudima : završni rad. Sarajevo: [M. Đoković], 2011. 32 lista. [COBISS.BH-ID 512455107]
4. KUBUROVIĆ, Boris. Uloga i značaj psihijatrijskog vještačenja u kriminalističkoj obradi krivični djela : završni rad. Sarajevo: [B. Kuburović], 2011. [103] lista, ilustr. [COBISS.BH-ID 512492227]

Komentor kod diplomskih radova

1. ČOLAKOVIĆ, Selmir. Poligraf u kriminalistici : diplomski rad. Sarajevo: [S. Čolaković], 2007. 46 listova, ilustr. [COBISS.BH-ID 512117699]

2. ALETIĆ, Mirnes. Karakteristike kriminalističke obrade kod ubistva : diplomski rad. Sarajevo: [M. Aletić], 2006. 51 list. [COBISS.BH-ID 512029635]
3. SAMARDŽIĆ, Safet. Planiranje kriminalističke obrade kod ubistava : diplomski rad. Sarajevo: [S. Samardžić], 2006. 70 listova. [COBISS.BH-ID 512060611]
4. HRUSTANOVIĆ, Haris. Sadržaj krivične prijave i izvještaja kod krivičnih djela teških krađa : diplomski rad. Sarajevo: [H. Hrustanović], 2006. 49 listova. [COBISS.BH-ID 512065475]

Recenzent

BUZAR, Mirsad. Nexus iregularnih migracija i evropske (ne)sigurnosti. Sarajevo: Dobra knjiga, 2023. 403 str., graf. prikazi. ISBN 978-9926-25-083-6. [COBISS.BH-ID 58014726]

JOKIĆ, Darko. Prepoznavanje lica i predmeta. Banja Luka: Internacionalna asocijacija kriminalista, 2016. 192 str., tabele. ISBN 978-99976-669-5-6. [COBISS.BH-ID 512719555]

Drugo

1. REDSICKER, David R., O'CONNOR, John J. David R. Redsicker, John J. O'Connor: Dokumentiranje mjesta požara/zločina = Documenting the fire/crime scene. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2003, god. 3, br. 3/4, str. 409-419. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512569283]

Neraspoređeno

1. KORAJLIĆ, Nedžad, MUHARREMI, Driton, SELIMIĆ, Mirzo, KOZAREV, Atanas, TRNČIĆ, Lejla, ADEMAJ, Xhemajl, SAHADŽIĆ, Naida. Intuitivno kreativna kriminalistika. Mostar: Visoka škola "Logos centar", 2023. 537 str., ilustr. ISBN 978-9958-043-15-4. [COBISS.BH-ID 57951238]
2. KORAJLIĆ, Nedžad, FALADŽIĆ, Aleksandar, SAHADŽIĆ, Naida. Krivično procesni i kriminalistički aspekti istrage lica mjesta i pojedinih radnji dokazivanja. Kiseljak: Visoka škola "CEPS-Centar za poslovne studije", 2023. 203 str. ISBN 978-9926-417-15-4. [COBISS.BH-ID 57954054]

3. KORAJLIĆ, Nedžad, SMAILBEGOVIĆ, Amer. Prirodne katastrofe kao detonatori društveno-političke promjene: Bosna i Hercegovina 2014-2020 = Natural Disasters as Detonators of Socio-political Change: Bosnia-Herzegovina 2014-2020. Ljubljana: IFIMES, 2020. ilustr. <https://www.ifimes.org/en/9786>, <https://www.ifimes.org/ba/9789>. [COBISS.BH-ID 40441094]
4. ŠUPERINA, Marijan, KORAJLIĆ, Nedžad. Omogućavanje protuzakonitog ulaska, izlaska, kretanja ili boravka u Republici Hrvatskoj - ilegalne migracije : transnacionalni problem = Entry, exit, movement, or stay in the Republic of Croatia - illegal migration : transnational problem. U: SIMOVIĆ, Miodrag (ur.). Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta : (norma i praksa). Laktaši: Grafomark; Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 2020. Str. 215-242, tabele. ISBN 978-99976-36-62-1. [COBISS.BH-ID 40450566]
5. AHIĆ, Jasmin, KORAJLIĆ, Nedžad, HADŽIKADUNIĆ, Admir. Sigurnost u odgojno-obrazovnim ustanovama na području Kantona Sarajevo. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2018. 44 str., graf. prikazi. ISBN 978-9926-451-01-1. [COBISS.BH-ID 25765382]
6. AHIĆ, Jasmin, KORAJLIĆ, Nedžad, HADŽIKADUNIĆ, Admir. Sigurnost u odgojno-obrazovnim ustanovama na području Kantona Sarajevo. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2018. 44 str., graf. prikazi, tabele. ISBN 978-9926-451-02-8. <http://www.fkn.unsa.ba>. [COBISS.BH-ID 25765638]
7. KRŽALIĆ, Armin, KORAJLIĆ, Nedžad. Terrorism as a global security threat. Mei Zhong gong gong guan li. 2018, god. 15, br, 6, str. 253-260. ISSN 1548-6591. <http://www.davidpublisher.org/index.php/Home/Article/index?id=39648.html>, DOI: 10.17265/1548-6591/2018.06.002. [COBISS.BH-ID 40492550]
8. KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir, MURATBEGOVIĆ, Elmedin. Katalog programa cjeloživotnog učenja : međunarodna zimska škola "Korporativna sigurnost i zaštita" : ljetna škola "Sigurnost u odgojno

- obrazovnim ustanovama". Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017. 20 str. ISBN 978-9958-613-92-0. <https://www.simplebooklet.com/cjelozivotno>. [COBISS.BH-ID 23878662]
9. KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir (autor, urednik), MURATBEGOVIĆ, Elmedin. Katalog programa cjeloživotnog učenja : međunarodna zimska škola "Korporativna sigurnost i zaštita" : ljetna škola "Sigurnost u odgojno obrazovnim ustanovama". Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017. 19 str., ilustr. ISBN 978-9958- 613-91-3. [COBISS.BH-ID 23878406]
10. KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir, KACIAN, Nenad, TOTH, Ivan. Katalog zajedničkog programa drugog ciklusa studija Korporativna sigurnost i zaštita. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017. ISBN 978-9958-613-94-4. <http://www.masterprogrami.edu.ba/korporativna-sigurnost>. [COBISS.BH-ID 24225286]
11. KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir (autor, urednik), KACIAN, Nenad, TOTH, Ivan. Katalog zajedničkog programa drugog ciklusa studija Korporativna sigurnost i zaštita. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2017. 41 str., ilustr. ISBN 978-9958-613-93-7. [COBISS.BH-ID 24224774]
12. TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad, KARAICA, Bojana. Crisis management in the Republic of Croatia. Bezbednosni dijalozi. Print ed. 2017, god. 8, br. 1-2, str. 75-92, ilustr. ISSN 1857-8055. <http://sd.fzf.ukim.edu.mk/pdf/vol8n2.pdf>. [COBISS.BH-ID 40531462]
13. KORAJLIĆ, Nedžad, MUHARREMI, Driton, ADEMAJ, Xhemajl. Fjalori : terminologjia kriminalistike. Phristinë: Ministria e puneve të brendshme, 2016. 522 str. ISBN 978-9951-728-00-3. [COBISS.BH-ID 512690883]
14. KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir (autor, urednik), MURATBEGOVIĆ, Elmedin. Katalog programa cjeloživotnog učenja ljetne škole.

- Upravljanje u kriznim situacijama. Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2016. 19 str., tabele. ISBN 978-9958-613-73-9. [COBISS.BH-ID 23007750]
15. KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan, AHIĆ, Jasmin, HADŽIKADUNIĆ, Admir, MURATBEGOVIĆ, Elmedin. Katalog programa cjeloživotnog učenja ljetnih škola. Upravljanje u kriznim situacijama. Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2016. ISBN 978-9958-613-74-6. http://criminaleast.fkn.unsa.ba/images/pdf/katalog_PCZU_Upravljanje_smjernice.pdf. [COBISS.BH-ID 23007494]
 16. KORAJLIĆ, Nedžad, BOJANIĆ, Nebojša, MALJEVIĆ, Almir, LUČIĆ-ĆATIĆ, Marija, BAJRAKTAREVIĆ PAJEVIĆ, Dina, PURIŠEVIĆ, Fuad, DELJKIĆ, Irma, HALILOVIĆ, Haris, MUJANOVIĆ, Eldan, HADŽIKADUNIĆ, Admir (autor, urednik), KAVAZOVIĆ,
 17. Muamer, FAZLIĆ, Adnan. Katalog programa drugog ciklusa studija Kriminalistika. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2016. 32 str., ilustr. ISBN 978-9958-613-81-4. [COBISS.BH-ID 23154694]
 18. KORAJLIĆ, Nedžad, BOJANIĆ, Nebojša, MALJEVIĆ, Almir, LUČIĆ-ĆATIĆ, Marija, BAJRAKTAREVIĆ-PAJEVIĆ, Dina. Katalog programa drugog ciklusa studija Kriminalistika. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2016. ISBN 978-9958-613-88-3. <http://www.masterprogrami.edu.ba/kriminalistika>. [COBISS.BH-ID 23234054]
 19. KORAJLIĆ, Nedžad, AHIĆ, Jasmin, TOTH, Ivan, HADŽIKADUNIĆ, Admir. Katalog zajedničkog programa drugog ciklusa studija Krizni menadžment u sigurnosnom sektoru. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2016. ISBN 978-9958-613-85-2. <http://www.masterprogrami.edu.ba/krizni-menadzment>. [COBISS.BH-ID 23235078]
 20. DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad, AHMIĆ, Elmedin. Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i

- Hercegovine. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta, 2016. 411 str. ISBN 978- 9958-613-71-5. [COBISS.BH-ID 22634246]
21. ŠUPERINA, Marijan, KORAJLIĆ, Nedžad, MUHAREMI, Driton. Recognition of criminal elements of crimes in dismissal of crime reports in the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina. U: Contemporary trends in social control of crime : [7th] International Scientific Conference, 30-31, May Ohrid. Vol. 2. Skopje: Faculty of Security, 2016. Str. 227-247, tabele. ISBN 978-608-4532-95-8. [COBISS.BH-ID 40538118]
22. KORAJLIĆ, Nedžad, SELIMIĆ, Mirzo. Kriminalistička taktika. Kiseljak: Visoka škola CEPS - Centar za poslovne studije, 2015. 286 str. ISBN 978-9958-1913-3-6. [COBISS.BH-ID 22429702]
23. KOVAČEVIĆ, Goran, ALISPAHIĆ, Bakir, KORAJLIĆ, Nedžad. Nastanak i razvoj krize u 21. stoljeću = The origins and development of crisis in 21st century. U: Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 8. međunarodna znanstveno-stručna konferencija, 14. i 15. svibanj 2015., Velika Gorica, Hrvatska = Crisis management days : book of papers : 8th international conference, 14. i 15. May 2015, Velika Gorica, Croatia. [Elektronska građa]. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2015. Str. 103-113. ISBN 978-953- 7716-66-0. http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2015/05/DKU%202015%20VVG_v2.pdf. [COBISS.BH-ID 512638659]
24. ALISPAHIĆ, Bakir, KOVAČEVIĆ, Goran, KORAJLIĆ, Nedžad. Značaj kritične infrastrukture u sustavu nacionalne sigurnosti = Significance of critical infrastructure within national security systems. U: Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 8. međunarodna znanstveno-stručna konferencija, 14. i 15. svibanj 2015., Velika Gorica, Hrvatska = Crisis management days : book of papers : 8th international conference, 14. i 15. May 2015, Velika Gorica, Croatia. [Elektronska građa]. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2015. Str. 477-486. ISBN 978-953-7716-66-0. http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2015/05/DKU%202015%20VVG_v2.pdf. [COBISS.BH-ID 512639171]

25. HALILOVIĆ, Haris, KORAJLIĆ, Nedžad. Intuition in criminal investigation: critical observations. U: ĐORĐEVIĆ, Đorđe (ur.). Thematic Conference Proceedings of International Significance "Archibald Reiss days". Vol. 1 = Tematski zbornik radova međunarodnog značaja. Tom 1. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies; = Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2015. Str. 203-209. ISBN 978-86-7020-319-8, ISBN 978-86-7020-190-3.
http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs_2015_Tom_1.pdf
[COBISS.BH-ID 512639939]
26. SEFO, Haso, KORAJLIĆ, Nedžad, SEFO, Mustafa, MUJANOVIĆ, Muris. Expertise of nonmaterial damage due to violation of bodily integrity. TTEM. Technics technologies education management : Journal of Society for Development of Teaching and Business Processes in New Net Enviroment in BiH. [Online izd.]. 2015, god. 10, br. 1, str. 78-88. ISSN 1986-809X.
http://pdf.ttem.ba/ttem_10_1_web.pdf [COBISS.BH-ID 512615363]
27. KEŠETOVIĆ, Želimir, TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad. Apology as crisis communication strategy-importance of cultural context. Collegium antropologicum. 2014, god. 8, suppl. 1, str. 171-178. ISSN 1848-9486. <http://www.collantropol.hr/antropo/article/view/659/516>. [COBISS.BH-ID 512615875]
28. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin, AHMIĆ, Elmedin. Nekonvencionalna energetska sigurnost = Unconventional energy security. U: Dani kriznog upravljanja = Crisis management days = crisis management days : zbornik radova = book of papers. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica: =University of Applied Sciences Velika Gorica, 2014. Str. 1200-1210. ISBN 978-953-7716- 56-1.
<http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2014/06/DKU%20zbornik%20radova%202014%20www.pdf> [COBISS.BH-ID 512620483]
29. KORAJLIĆ, Nedžad. Uloga i značaj policije u Tešnju u odbrani Bosne i Hercegovine. U: BRKA, Amir (ur.). Tešanjski odgovor : odbrana 1992.-1995. godine i njene interpretacije. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2014. Str. 67-79. Posebna izdanja, knj. 30. ISBN 978-9958-792-97-7. [COBISS.BH-ID 40544006]

30. KEŠETOVIĆ, Želimir, KORAJLIĆ, Nedžad, TOTH, Ivan. Krizni menadžment. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta; Velika Gorica: Veleučilište, 2013. 457 str., ilustr. ISBN 978-9958-613-63-0. [COBISS.BH-ID 20713222]
31. KEŠETOVIĆ, Želimir, TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad. Isprika kao strategija u kriznom komuniciranju - značaj kulturnog konteksta = Apology as crisis communication strategy - importance of cultural context. U: Dani kriznog upravljanja : zbornik radova : 6. međunarodna znanstveno-stručna konferencija, 28. i 29. svibnja 2013., Velika Gorica, Hrvatska = Crisis management days : book of papers : 6th international conference, 28. i 29. May 2013, Velika Gorica, Croatia. [Elektronska građa]. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2013. Str.956-969. <http://dku.hr/wp-content/uploads/2016/09/Zbornik-radova-2013.pdf>. [COBISS.BH-ID 512620227]
32. HALILOVIĆ, Haris, KORAJLIĆ, Nedžad. Prilozi raspravi o pravnoj prirodi rekonstrukcije događaja u teoriji krivičnog procesnog prava. NBP : nauka, bezbednost, policija. 2013, god. 18, br. 1, str. 73-79. ISSN 0354-8872. http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/NBP_2013_1.pdf. [COBISS.BH-ID 512618947]
33. FRENCH, Laurence Armand, KOVAČEVIĆ, Goran, KORAJLIĆ, Nedžad. Borderland violence - collateral damage. U: The Balkans between past and future : security, conflict resolution and Euro-Atlantic integration : book of abstracts = Balkanot među minatoto i idninata : bezbednost, rešavanje na konflikti i evroatlantska integracija : kniga na apstrakti. Skopje: Fakultet za bezbednost;= Skopje: Faculty of security, 2013. Str. 586-598. ISBN 978-608-4532-29-3. <https://fb.uklo.edu.mk/wp-content/uploads/2019/07/2013-tom-2.pdf>. [COBISS.BH-ID 40554502]
34. LAURENCE, Armand French, KOVAČEVIĆ, Goran, KORAJLIĆ, Nedžad. Borderline violence - collateral damage. U: The Balkans between past and future : security, conflict resolution and Euro-Atlantic integration : book of abstracts = Balkanot među minatoto i idninata : bezbednost, rešavanje na konflikti i evroatlantska

integracija : kniga na apstrakti. Skopje: Fakultet za bezbednost;= Skopje: Faculty of security, 2013. Str. 586-598. ISBN 978-608-4532-29-3.

<http://www.fb.uklo.edu.mk/fs?file=collection/Zbornik%20na%20trudovi%20Ohrid%202013%20Kniga%20II.pdf>. [COBISS.BH-ID 512619971]

35. DAUTBEGOVIĆ, Almin, KORAJLIĆ, Nedžad. Legislative framework and court practice regarding detention/related provisions in Bosnia and Herzegovina for the period since 1992. U: MILOŠEVIĆ, Goran (ur.), et al. Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol. 2 = Tematski zbornik radova međunarodnog značaja. Tom 2. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies; Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2013. Str. 293-304. ISBN 978-86-7020-261-0, ISBN 978-86-7020-190-3. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2013-Tom2.pdf>. [COBISS.BH-ID 512619459]
36. JEDNAK, Jovo, JEDNAK, Dejan, MILOŠEVIĆ, Goran, MILAŠINOVIĆ, Srđan, KORAJLIĆ, Nedžad. Effective risk management liquidity and general standards of liquidity. TTEM.Technics technologies education management : Journal of Society for Development of Teaching and Business Processes in New Net Enviroment in BiH. [Online izd.]. 2013, god. 8, br. 4, str. 1604-1611. ISSN 1986- 809X. http://www.ttem.ba/pdf/ttem_8_4_web.pdf. [COBISS.BH-ID 512615619]
37. JEDNAK, Jovo, JEDNAK, Dejan, MILOŠEVIĆ, Goran, MILOŠEVIĆ, Srđan, KORAJLIĆ, Nedžad. Effective risk management liquidity and general standards of liquidity. TTEM.Technics technologies education management : Journal of Society for Development of Teaching and Business Processes in New Net Enviroment in BiH. [Online izd.]. 2013, god. 8, br. 4, str. 1604-1611, ilustr. ISSN 1986-809X. http://pdf.ttem.ba/ttem_8_4_web.pdf. [COBISS.BH-ID 40563206]
38. ŠABANI, Alisabri, KORAJLIĆ, Nedžad. Teorijske perspektive klasične i postklasične kriminološke teorije na kriminalnoj sceni BiH. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Bihaću. 2013, god. 5, br. 1, str. 93-105. ISSN 1840-4650. [COBISS.BH-ID 512558787]

39. KORAJLIĆ, Nedžad, KEŠETOVIĆ, Želimir. Istraživanje krivičnih djela. Sarajevo: Pravni fakultet, 2012. 844 str., ilustr. ISBN 978-9958-627-93-4. [COBISS.BH-ID 19668230]
40. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin. Osnovi kriminalistike. Travnik: Univerzitet, 2012. 334 str., ilustr. ISBN 978-9958-604-65-2. [COBISS.BH-ID 19408134]
41. KEŠETOVIĆ, Želimir, TOTH, Ivan, KORAJLIĆ, Nedžad. Organizacijsko ponašanje, krizni menadžment i razvoj ljudskih potencijala = Organizational behavior, crisis management and human resources development. U: TARADI, Josip (ur.). Menadžment i sigurnost : tema konferencije: Upravljanje ljudskim resursima i sigurnost_. [Online izd.]. Čakovac: Hrvatsko društvo inženjira sigurnosti, 2012. Str. 342-351. Menadžment i sigurnost. ISBN 1848-5251. ISSN 1848-5251. http://www.safety.hr/downloads/zbornik_radova_m&s_2012.pdf. [COBISS.BH-ID 512616131]
42. LAURENCE, Armand French, KOVAČEVIĆ, Goran, KORAJLIĆ, Nedžad. An historical review of North Carolina Corrections: caste, class, race and sex factors. U: MILOŠEVIĆ, Goran (ur.). Tematski zbornik radova međunarodnog značaja. T. 1 = Thematic conference proceedings of international significance. Vol. 1. Beograd: Policijsko-kriminalistička akademija; = Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies, 2012. Str. 157-165. ISBN 978-86-7020-217-7, ISBN 978-86-7020-190-3. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2012-Tom1.pdf>. [COBISS.BH-ID 512619715]
43. KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistička metodika. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2011. VI, 570 str., ilustr. u bojama, graf. prikazi. Posebna izdanja, knj. 24. ISBN 978-9958-792-81-6. [COBISS.BH-ID 19147526]
44. KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistički praktikum. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2011. 97 str., ilustr. Posebna izdanja, knj. 25. ISBN 978-9958-792-82-3. [COBISS.BH-ID 19147782]
45. DAUTBEGOVIĆ, Almin (urednik, autor), KORAJLIĆ, Nedžad (urednik, autor). Zbornik radova : krivičnopravni, kriminološki,

- kriminalistički i sigurnosni aspekt. Tešanj: Opća biblioteka, 2011. 279 str., graf. prikazi. ISBN 978-9958-895-10-4. [COBISS.BH-ID 19171846]
46. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin, MUHAREMI, Driton, BEĆIREVIĆ, Maida. Kriminalističko-kriminološke specifičnosti ekološkog kriminaliteta = Criminalistic -criminology specifics of ecological criminality. Univerzitetska hronika : stručni časopis Univerziteta u Travniku. [Štampano izd.]. 2010, vol. 3, br. 3, str. 71-76. ISSN 1840-3999.file:///D:/!Personal%20Data/Documents/Univerzitetska_hronika_2010_3.pdf. [COBISS.BH-ID 40589830]
47. KORAJLIĆ, Nedžad, MUHARREMI, Driton. Kriminalistika. Prishtine: Riinvest, 2009. 496 str., ilustr. ISBN 978-9951-430-36-4. [COBISS.BH-ID 512341955]
48. KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin, MUHAREMI, Driton. Notion, classification and procedures on collection, preservation and transportation of traces caused by explosion. Thesis Kosova : revistë kërkimore ndërkombëtare. 2009, no. 1, str. 84-104. ISSN 1821-0767. [COBISS.BH-ID 40601350]
49. MODLY, Duško, ŠUPERINA, Marjan, KORAJLIĆ, Nedžad. Rječnik kriminalistike. Zagreb: Strukovna udruga kriminalista, [2008]. 1090 str. Biblioteka Strukovna riječ kriminalista, Knj. 1. ISBN 978-953-55078-0-2. [COBISS.BH-ID 512232387]
50. KORAJLIĆ, Nedžad. Situacijska kriminalistika. Sarajevo: [s.n.], 2008. 141 str. [COBISS.BH-ID 512503491]
51. DAUTBEGOVIĆ, Almin, TEOFILOVIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Relacije korupcije i organizovanog kriminaliteta. Ljudska prava : revija za ustavno i međunarodno pravo. 2007, god. 8, br. 1-4, str. 141-155. ISSN 1512-6579. [COBISS.BH-ID 40603142]
52. RAMLJAK, Alija, KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin. Serijske i višestruke ubice i njihove žrtve. Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci. 2006, br. 27-28, str. 73-95, ilustr. ISSN 0350-9052. [COBISS.BH-ID 40665094]
53. TEOFILOVIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad, DAUTBEGOVIĆ, Almin. Bezbjedonosni i pravni aspekti pranja novca. Ljudska prava :

- revija za ustavno i međunarodno pravo. 2006, gos. 7, br. 1-2, str. 132-147. ISSN 1512-6579. [COBISS.BH-ID 40666374]
54. RAMLJAK, Alija, KORAJLIĆ, Nedžad. Transcendentni fenomeni u krvnim deliktima. Srpska pravna misao : časopis za pravnu teoriju i praksu. [Štampano izd.]. 2006, br. 1-4, str. 65-90, ilustr. ISSN 1840-0493. [COBISS.BH-ID 40665862]
55. TEOFILOVIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Korupcija i pranje novca kao oblici organizovanog kriminaliteta = Corruption and money laundering as forms of organized crime. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2005, god. 5, br. 3/4, str. 131-153. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512544195]
56. WEGNER, Werner, PETROVIĆ, Borislav, BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Balkanski putevi droge i Bosna i Hercegovina. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2004. 183 str., ilustr. ISBN 9958-613-17-4. [COBISS.BH-ID 12696070]
57. BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Organizacija i funkcionisanje Državne granične službe Bosne i Hercegovine. U: LOBNIKAR, Branko (ur.). Dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, 2004. Str. 194-205, ilustr. ISBN 961-6230-44-1. [COBISS.BH-ID 40683526]
58. HALILOVIĆ, Haris, KORAJLIĆ, Nedžad. Kriminalistika i prevencija kriminaliteta : koncept preventivne kriminalistike = Criminalistics and crime prevention : the concept of crime prevention in criminalistics. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2004, god. 4, br. 3/4, str. 227-237. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512554435]
59. MARJANOVIĆ, Damir, BAKAL, Narcisa, BOJANIĆ, Nebojša, KORAJLIĆ, Nedžad. Uspostavljanje bosanskohercegovačke nacionalne DNK baze podataka kao mjera prevencije = Establising BH national DNA database as preventive measure. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu. 2004, god. 4, br. 3/4, str. 183-212. ISSN 1512-5505. [COBISS.BH-ID 512553923]
60. KORAJLIĆ, Nedžad, BOJANIĆ, Nebojša. Izvještaji ovlaštenih službenika policije. U: PAGON, Milan (ur.). Dnevi varstvoslovja : četrti slovenski dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Visoka policijsko-

- varnostna šola, 2003. Str. 1-7. ISBN 961-6230-39-5. [COBISS.BH-ID 40692486]
61. BOJANIĆ, Nebojša, HALILOVIĆ, Haris, KORAJLIĆ, Nedžad. Uloga policije u upravljanju kriznim situacijama izazvanih terorizmom = The role of police managing crises situation occurred by terrorism. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2003, god. 3, br. 1/2, str. 307-335. ISSN 1512-5505. <https://drive.google.com/drive/folders/1AqoI68vBggCHepXqsopE2Nu2Du9poVQ>. [COBISS.BH-ID 512572611]
62. KORAJLIĆ, Nedžad. Mjere prve intervencije policije u slučaju ubistva. *Perjanik : časopis za teoriju i praksu iz oblasti policije, bezbjednosti, kriminalistike i prava*. 2003, god. 1, br. 4, str. 52-62. ISSN 1451-3412. [COBISS.BH-ID 40690438]
63. KORAJLIĆ, Nedžad. Mjere prvog zahvata - postupanje policije nakon saznanja za eksploziju. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 2002, god. 2, br. 3/4, str. 201-217. ISSN 1512-5505. <https://drive.google.com/drive/folders/1VenYWTtGMc69fyFtFrvXDfVTnJNoe1Og>. [COBISS.BH-ID 512744387]
64. KORAJLIĆ, Nedžad. Problemi socijalne relacije građanin - policija. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 1999, god. 1, br. 2, str. 9-16, graf. prikazi, tabele. ISSN 1512-5505. <https://drive.google.com/drive/folders/1PZEfbUAAYlRjKVor2rZIVk84t8Rf6u-W>. [COBISS.BH-ID 512617411]
65. RAMLJAK, Alija, KORAJLIĆ, Nedžad. Anatomija misterioznog ubistva. *Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu*. 1999, god. 1, br. 2, str. 111-121. ISSN 1512-5505. <https://drive.google.com/drive/folders/1PZEfbUAAYlRjKVor2rZIVk84t8Rf6u-W>. [COBISS.BH-ID 512617667]
66. KORAJLIĆ, Nedžad. Pretpostavke djelovanja SJB u borbi protiv terorizma. U: *Terorizam: specijalno izdanje časopisa Kriminalističke teme*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. Str. 103-206. [COBISS.BH-ID 512618435]
67. VITEŠKIĆ, Hazim (sastavljač, sabirač), KORAJLIĆ, Nedžad (sastavljač, sabirač), PEHADŽIĆ, Mirsad (sastavljač, sabirač), VEHABOVIĆ, Edin (sastavljač, sabirač). *Zakoni, pravilnici i*

uputstva iz oblasti bezbjednosti saobraćaja : priručnik. 2. dopunjeno izd. Zenica: MUP Zeničko-dobojskog kantona, 1998. 295 str., ilustr. u boji. [COBISS.BH-ID 512875971]

BIOGRAFIJA akademika prof.dr Nedžada Korajlića.

Samo ćemo dati osnovne naznake iz biografije akademika Korajlića, a radi stvaranja bolje slike o akademiku i njegovom doprinosu naučnom i stručnom radu. Rođen 18. juna 1963. godine u Tešnju. Akademik prof. dr. Nedžad Korajlić jedan je od vodećih stručnjaka u Bosni i Hercegovini i regiji iz oblasti kriminalistike, sigurnosnih studija, sa preko tri decenije iskustva u policijskoj praksi, naučnoistraživačkom radu i visokom obrazovanju. Nakon petnaest godina službe u organima unutrašnjih poslova prelazi u akademski sektor, gdje od 2001. do 2024. djeluje na Fakultetu kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija Univerziteta u Sarajevu. Na tom fakultetu obavlja niz akademskih i rukovodećih funkcija, uključujući i dužnost dekana u dva mandata (2012–2020).

Trenutno je zaposlen na Visokoj školi „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, gdje obavlja dužnost voditelja studijskog programa sigurnosti, a paralelno je angažiran kao profesor na više visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.

Akademik Korajlić je autor i koautor preko 60 knjiga i udžbenika, te više od 100 naučnih i stručnih radova iz oblasti kriminalistike, sigurnosti, forenzičkih nauka i kriznog menadžmenta.

Član je i akademik u više međunarodnih i domaćih naučnih institucija, među kojima su: Evropska akademija nauka i umjetnosti, Američka akademija forenzičnih nauka, Bosanska akademija nauka i umjetnosti „Kulin Ban“, MIANU Akademija u Beogradu, Internacionalna akademija nauka i umjetnosti u BiH.

Predsjednik je Udruženja vještaka kriminalističke struke BiH i učestvuje kao ekspert i sudski vještak u složenim predmetima pred sudovima širom Bosne i Hercegovine.

Svoj profesionalni rad posvetio je razvoju kriminalističke nauke, jačanju kapaciteta policije i pravosudnih institucija, te unapređenju sistema sigurnosti i kriznog menadžmenta u BiH.

